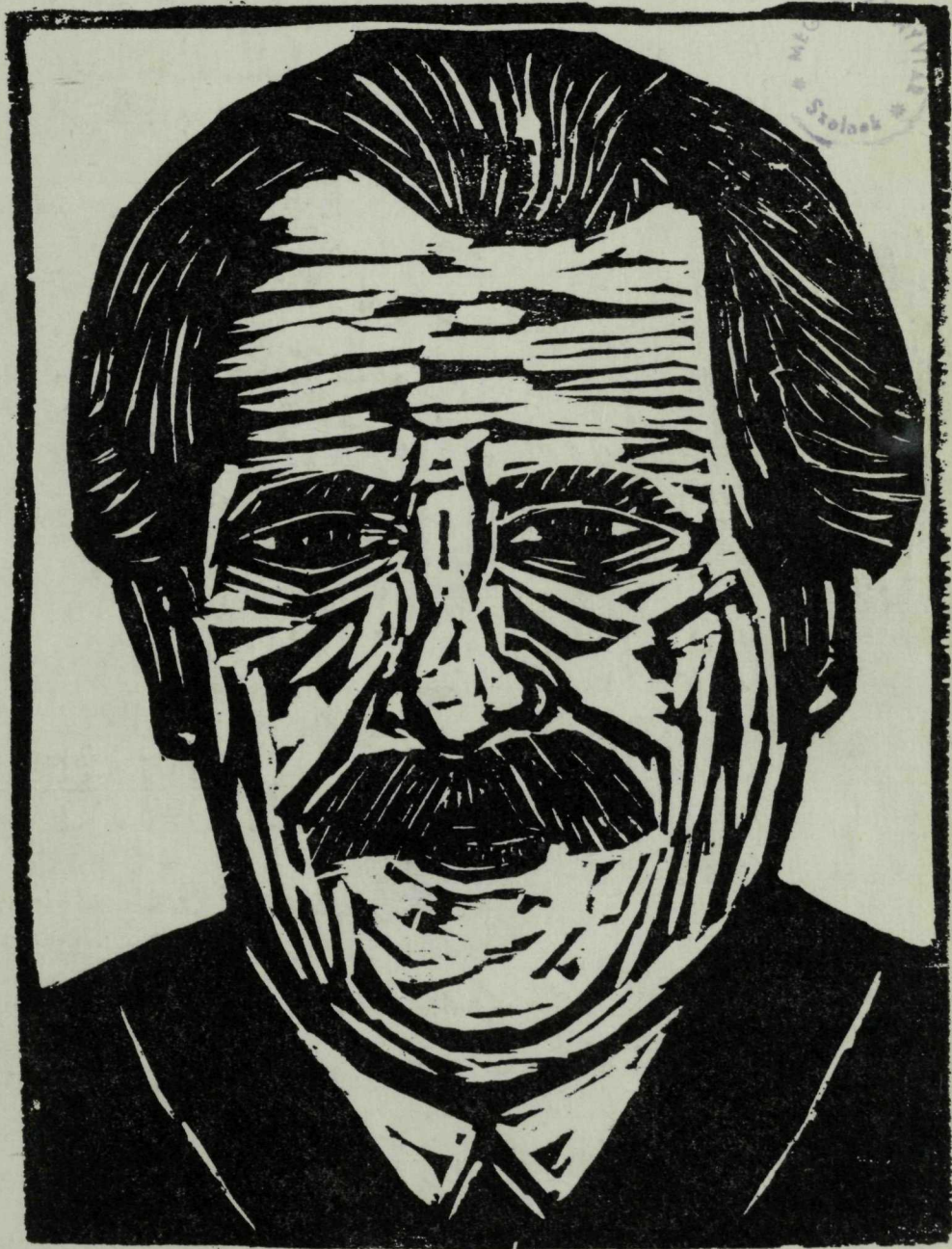

JÁSZKUNSAĞ

Társadalompolitikai
művészeti és irodalmi
folyóirat

2-3

XXV. évfolyam
1979 szeptember
Összevont szám

$x = 17200$ $x = 84.85$ cm. most az r , és az alapsugarat kereszük.

$x = 2r\pi$
 $r = \frac{x}{2\pi} = \frac{84.85}{6.28} = \frac{1.92866}{1.13070} = 1.706$

A ház tömegét a súly alapján, de a térfogatuk nem, mert különböző fajlagosság. Amikor nagyobb a térfogat, a kisebb kisebb fajlagu, és pedig a ház, a hányadosa kisebb.

Az alumínium a vasnál

$7.5 : 2.6 = 2.88$ kétszeres

$V_1 = r^2 \pi h = \frac{4}{3} r^3 \pi f$
 $\frac{13.51^2 \cdot 84.85 \cdot 2.18}{3} = r^3$ négyzetjével
 logaritmusossal.

$r = 69.92$

A henger $F_1 = 2r^2\pi + 2r\pi \cdot m = 2r^2\pi + \pi r^2 m$
 a gömb $F_2 = 4r^2\pi$

2.26122
 1.92865
 0.45939
 0.47712
 5.12638
 -0.60206
 4.52432 : 3 = 1.50811

num. $\log 1.50811 = 69.92 = r$

F_1 $\frac{1.92865 \cdot 2}{3.85720} = 2.26122$
 0.79790
 3.95720

m.l. $6.91648 = 8250500$

0.60206
 3.68288
 0.49693

m.l. $4.78187 = 60515714$

$F_1 = 2 \cdot 13.51^2 \cdot 3.14 + 84.85^2$
 $F_1 = 8250500 \text{ cm}^2$
 $F_2 = 4 \cdot 69.92^2 \cdot 3.14$
 $F_2 = 60515714 \text{ cm}^2$

$F_1 - F_2 = 8250500$
 60515714

 8189985286

Az itt terület körül az alumínium hengeré 8189985286 cm² kisebb.

Mindkét felület cloily helyesen fogja fel; sok önállóan van benne, de egy pár tévedés az eredményeket megfontolja.

Jó!

Móricz Eszimonó

Kesznyátszóra

Stallan

TARTALOM

- 3 Szűcs Sándor: Tájak, emberek, történetek —
Dióveréskor: a karcagi Szabics István; Két
ember beszélget; Mihály bácsi meg a hegyi-
beszéd; Nyelvemlék a pusztán; Feljegyzése-
imről
- 13 Novotny Vilmos: A kamera kertet álmodik;
Mint
- 14 Fodor Ákos: Lakoma
- 15 Tóth Bálint: Novemberi ég alatt
- 16 Marsall László: Egy szürkeszemű odahajol

VALÓ VILÁG

- 17 Az „arany tulipán” és fekete árnyéka —
Gyenei Márta — Körmendi Lajos

FÓRUM

- 28 Az értelmiség növekvő szerepe a gyorsan vál-
tozó igények idején — Dr. Majoros Károly
- 35 Nyilas Misi utódai 1979-ben — Hajdú Éva

DOKUMENTUM

- 38 Kézfogások Móricz Zsigomonddal — Kun
Zsigmond

HAGYOMÁNYOK

- 42 Móricz nyomában — Zagyvarékason — Kult-
sárbarna Károly
- 64 Móricz Zsigmond Nagykunságja — Kiss Gyula
- 68 „A hang tiszta nyugalmáért” — Tandori Dezső
- 74 Tanár-diák közös tanulmány a Barbárokról
— Avagy hogyan tanítsunk Móriczot — Rész-
let — Rideg István
- 83 Gondolatok a kisújszállási Móricz Zsigmond
napokról — Dr. Szathmári István

MŰVÉSZET

- 86 Az üveg új lehetőségei — A karcagi üvegyár
szolnoki kiállítása — Rátkai Ferenc
- 89 Hűség a piktúrához és az emberekhez —
Fazekas Magdolna képei, rajzai — B. Supka
Magdolna
- 92 A tükörbe néző ember — Beszélgetés Papi
Lajos kisújszállási szobrászművésszel — Bel-
lon Tibor

TÉKA

- 95 Botka János: Egy tiszazugi falu, Csépa törté-
nete (Barna Gábor)
- 96 Kiss Tamás: Így élt Móricz Zsigmond (Szabó
János)

KÉPEK

A címlapon Perei Zoltán Móricz Zsigmond arc-
képe. A borító 2. oldalán részlet Móricz matema-
tika írásbeli dolgozatából. A 2. oldalon Papi La-
jos Móricz-érme. A 6., 13., 15., 16., 37., 67.,
89., 90. oldalon és a borító 3-as oldalán Fazekas
Magdolna rajzai. A 63. oldalon: Móricz-émlék-
tábla Zagyvarékason, a művelődési ház falán.

JÁSZKUNSAÉG

Szerkesztő bizottság: Andrikó Miklósné, Berényi Ferenc, Fábíán Péter (elnök), Gyenei Márta, Kerényi Imre, Lengyel Boldizsár, dr. Selmeczi László, Valkó Mihály (felelős szerkesztő).

A Szolnok megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztályának folyóirata. XXV. évfolyam 2-3. szám. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztőség: 5000 Szolnok, Koltói Anna u. 2. Telefon: 13-131. Kiadja a Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat. A kiadásért felel: Virágh Iván. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díja: 1 évre 28 forint, csekk-számlaszám: 215-96162. Készült a Szolnoki Nyomdában (5000 Szolnok, Vörös Csillag út 28.) Felelős vezető: Gombkötő Béla igazgató. ISSN 0448-9144

Index: 25 910

Tájak, emberek, történetek

Dióveréskor

Az öreg Sas Samival kettesben verjük a diót a kertben. Ütögetem az ágakat a tíz méteres fenyőrúddal. Sajnálom a fát. De hát mit tegyek. Mindkettőnknek ez a sorsa; a fának is, nekem is. Erdélyi verse jut eszembe:

Derekasan rádjárt a rúd,
ágas-bogas vén diófa!
Leveled is mennyi lehullt, —
Nincs már szükség árnyékodra!

Óh, te szegény lecsupált fa,
hogyan hasonlítasz az emberekre...
Mínél jobban meg vagy áldva,
annál jobban meg vagy verve...

Az öreg Samu nem gondol ilyesmire. A rúdat dicséri sok szóval, mert igen bőbeszédű ember. Dicséretének ez a summája:

— Micsoda szép egy rúd!... Ritkán akad ilyen... Nagyon alkalmas dióverésre... Ez a munka ilyet kíván... Ki van toldva?

A végétől méternyire vékony vaspánt van rajta.

— Nem toldás az. Hogy ilyen alkalmas rúd, hát a szomszédok kölcsön kéregették. Milééknél aztán a Karcsi fiú olyan irgalmatlanul verte vele a fát, hogy eltört a vége.

— Ejnye de kár... — Persze nem a megvert fát sajnálta az öreg, hanem a rúdat.

— Oda se neki! Megpántolták!

— Nagyon helyes... Takarosan megpántolták.

— Nemes Áron kovács munkája... Régen elhalt ökelme...

— Takaros ember volt, nyugodjék... Takarosan megpántolta...

— Takarosan is, jól is. Azóta bírja. Karcsi legény lett, meg is házasodott azóta, meg is halt szegény, a karcagi kórházban. A motorkerékpárja okozta vesztét. Nagobbik fia igencsak van már huszonkét esztendő.

— Ilyen az emberi sors...

— Ki van mérve. Mint a diófa meg a dióverő rúd sorsa.

Ilyenkor dióveréskor a megpántolt rúd mindig e két emberre emlékeztet. Nemes Áron kovácsra, akinek kisbajomi, faluszéli műhelyeiben sokszor elbeszélgettem a tanyázgató emberekkel. Meg Mile Karcsira, aki olyan derék, kedves fiú volt, nem lehetett rá haragudni, ha eltörte is a rúdat.

Szedegyetjük a levett diót. A bőbeszédű öreg Samu tücsköt-bogarat összehord, ha új téma nem jut eszébe, ismétli az előbbieket, mintha attól félne, málmokó esik rá, ha elhallgat.

— Most könnyű volna megfejteni a találós-kérdést, — mondja.

Zöld burokban születtem,
Mikor aztán megnőttem,
A zöld burok kifeslett
És az úrfi leesett.

— De ez se lenne nehéz kérdés:

Négy rekeszes zöld istálló,
Mindenik rekeszben egy ló,
Nincs ajtaja, falat törve
Vezetheted ki belőle.

Jó a dióbél szilvába téve. Még van néhány görbeszilva a fán, vége ráncos, édes, akár a cukor.

Nézegetjük a fát, nem maradt-e rajta dió, megbújva a levél alatt. Fölöttünk lomhán szállingózó varjak kárognak, szeretnének leereszkedni a fára. „Kár, kár!” — leverni a diót! Viszont az öreg Sas azt mondja:

— Kár lenne bizony nektek hagyni!...

Észre is vesz egy diót az ághegyen.

— Nem baj — mondom. Hagyjunk fenn néhányat nekik... Ne átkozzanak bennünket...

Az öreg neveti. Mondom neki, hogy az egyszeri gazdát is megszólta egy öreg varjú. Karcagon hallottam a hetvenkét esztendő Pádár János bácsitól — találgatnom kell, mikor is vajon? — vagy harmincöt évvel ezelőtt.

János bácsi, még mint hét-nyolc esztendő gyerek, diót tallózott a Vénkertben. Hátha tele szedhetné zsebeit. Kapirgálta a fák alatt az avart. Egyszer csak a halk levélzörgésben megszólalt valaki: „Hiába kereskedsz itt, fiam!” János bácsi meglepődve nézett körül, de senkit se látott a lombjavesztett kertben. Ám megint hangot hallott: „Mind leverte, összeszedte az a huncut, fukari gazda”. Előbb azt gondolta, a füle csengett, pedig nem. Egy revescsőrű vén varjú ült a fa hegyén, vékony ágon himbálózva bólogatott feléje: „Ugyám!” János bácsi egy ugrással termett kívül a gerágyán.

— Áh, miminden kitelik egy öreg varjútól! — ámul el Samu bácsi. — De az a Pádár János is kitalálás ember lehetett, — véli.

Annyi bizonyos, hogy a varjú okos madár. Bőség idején gondol az eljövendő szűk napokra. A szőlőormóba, ásásba, meg a gerágyába eldugja a diót és télen előkeresgéli.

Gyenge diótermés volt az idén. Különösen a kert hátulján álló fa termését keveseljük.

— Úgy hallottam ezelőtt — mondja Samu bácsi — hogy az a fa bőven terem, amelyiknek tövébe dögölt kutyát ásnak el.

— No pedig ez alá kettőt is temettek már évekkal előbb, két hűséges házörzöt. a Szárcsát meg a bársonyt. Jó kutyák voltak, máig emlegetjük őket.

Munka után szétekintve a kertben, ahol őszi szél fujdogál, az idézett Erdélyi-vers elejére gondolok.

Üres a kert idestova,
A dió már le van verve...
Bús látvány most a diófa,
a gyümölcsfák fejedelme.

A karcagi Szabics István

Úgy emlékeznek rá, hogy csalafinta, fortélyoseszű ember volt. Egyszer fel akarták köszönteni a cigányok, de alig tették nyirettyűjökre a vonót, leintette őket:

„Hagyjátok, hé! Most nincs kedvem! Hanem majd a nevem napján gyertek el, akkor mindegyik morc kap tőlem egy télikabátra valót”. Azok nehezen várták István napját. Jókora reggel beköszöntöttek és lelkesen rázendítettek. Egymás után szedték elő a szebbnél-szebb nótát. Mikor aztán kifogytak a repertoárból, kilépett hozzájuk Szabics gazda, zsebébe nyúlt és mindegyik cigánynak a markába nyomott egy-egy nagy szarugombot. A dádek ámulva néztek rá. „Na, mit csodálkoztok? Hát nem megígértem, hogy kaptok tőlem egy-egy kabátravalót? Teljesítettem, mostmár mehetek”.

Egyik esztendőben nagyon bőséges kukoricatermése volt. Megtelt a góréja és minden padlása vastagon volt terítve a szép nagy csövekkel. Azon spekulált, miképpen kellene megforgatni, hogy se napszámosnak ne kelljen fizetni, se fáradtságába ne kerülne. Csakhamar kisütötte, hogy ő bizony ír egy levelet. Írott is. Így szólt ez a levél: „Tisztelettel bejelentem, hogy Szabics István szüzdohánnyal kereskedik. A tiltott portéka háza padlásán a tengeri alá van rejtve. Tisztelettel egy helybeli bejelentő.” A borítékot megcímezte a pénzügyőri hivatalnak. Az ügyiratot postára adta és mint aki dolgát jól indította, várt. Nem hiába. Másnap beköszöntött két finánc. Azt gondolták, váratlanul érkeztek. Szabics pedig megelégedéssel látta, hogy jól megtermett legények.

- Mi járatban vannak az urak?
- Egy kis jószágú dohányt keresünk.
- Akkor rossz helyen járnak, uraim. Magam is ezt a бүdös trafikot szívom.
- Igen mert eladja a jószágút!
- Honnan, uraim, honnan? — csodálkozott a furfangos Szabics.
- Tudjuk már mi azt, csak nyissa ki a padlása ajtaját.

Szabics egy fél óráig kereste a kulcsot, hogy annál gyanúsabbnak látszon a helyzet. Végül is a két finánc padlásra jutva, nekimelegedve, ingújra vetkezve hányta, forgatta a tengerit. Mire belátták, hogy hiába kereskednek, a munka már el is volt végezve.

Valami csalafintasága miatt bíróság elébe került. Mikor kimondták rá a kedvezőtlen ítéletet, így sóhajtott fel:

- Nem hiába mondják: Meghalt Mátyás király. . .
- Itt észbekapva, hirtelen elhallgatott. De a bíró nem hagyta szó nélkül:
- Na, és azután? . . .
- Nagy pompával eltemették! . . . — vágta ki magát.

Mikor a fiától megkérdezte a tanító: Micsoda a te édesapád, kisfiam? A rosszsont így válaszolt: „Képviselő.” A tanító meghökkent: akkor ő eddig rosszul tudta, kicsoda Karcag országgyűlési képviselője . . . Pedig jól tudta, Szabics ugyanis csak városi képviselőtestületi tag volt. — Jellemző az apjafiára is, meg a korra is.

Két ember beszélget

A novemberi napsütésben két ember beszélget huszonkét évvel ezelőtti és régebbi eseményekre emlékezve.

— Egy este, takarodóhúzás előtt, a Juhászék udvarsarkánál beszélgettem Károly komával. Véletlenségből éppen ott találkoztunk össze. Látjuk, hogy Demjén Kalára néném sittyeg befelé a zugba. Ináig érő nagy rojtos keszkenő a nyakába kavarintva, valami nagy batyut cipel alatta. Azt mondja erre Károly koma: „Tegnap volt a gyarmati vásár, hozza ökelme a vásárfiát.” Úgy is volt. Az őrse fordult be.

— Kalára néném is igencsak több időt töltött Kaván meg Márianosztrán, mint itthon.

— Hátha még nem szajrézott volna! . . .

— Ki mivel kereskedett, avval honorált. Hallottam ezelőtt, hogy Simay csend-biztosnak lovat vittek, osztán behunyta a félszemét. A régi nótát most is fújják.

— Majd egyszer, telt ebbe tán félesztendő is, Pap tiszthelyettes a község-háza előtt rászólt Károlyra, mellette elmenőben: „Maga meg addig ólálkodik az őrse körül, míg kinyitatom előtte a kaput!” Tudtuk jól, mire célzott.

—Olyan fortélyos volt, mint némelyik pandúr ezelőtt. Aki nem vigyázott a szájára, abból hamar kicsalta a vallomást. Egyszer felhívatta a kis Bagdi susztert. Amolyan kontár volt ez csak, gyenge, vézna kis ember. Foltot csapott a rossz lábbelire, amit igazi suszter nem is vállalt volna. Az volt a legtöbb, ami

kitelt tőle, hogy a féltalpat felütötte. Valamelyik csizlik megirigyelte tőle a vigály garast, amit keresett, osztán feljelentette, hogy iparendély nélkül dolgozik.

— A Lázár boltja előtt találtam, amint bicegett felfele. „Na, hova nyargal?” — „Az ősre hívtak. Nem tudom miért.” Fehér volt, akár a meszelt fal.

— Azt mondja neki Pap tiszthelyettes: „Nagy baj van, hé!” — „Nem csináltam én, tiszthelyettes úr, semmi rosszat.” — „Elhallgass, nyavalyás! Még tagadni mered? Panaszkodnak az asszonyok, hogy egy sorral szegezed fel a cipőtalpat.” — „Hazudnak azok az asszonyok, tiszthelyettes uram. Úgy éljek én, hogy mindig két sorral szegezem fel.” — „No, az istenedet! Ugye, magad is bevallod! Hát hogy merészelsz te iparendély nélkül dolgozni?! Mi?!..” Szegény kis Bagdi halálra rémült. Makogott csak, mint a kecske. „Befogd a pofád, mert ha én fogom be, kiköpöd a fogad! Takarodj előlem és többé híreket se halljam, mert úgy összelapítalak, hogy két malacólajtó közé téve temetnek el!” Ment is volna szegényfeje, de mindenáron az ajtó sarka felől kereste a kilincset. Egy csendőrlégény rúgta ki a gangra.

— Egyszer Csillagtanyáról kísértetett be egy arató bandát. Nagyon rossz volt a búzavetés, osztán nem akarták a szerződés szerint levágni. Nem kerestek volna semmit. Biztosítékot kértek, nehogy hiába dolgozzanak.

— Egy őszös ember volt a bandagazda. Alig lépett be a küszöbön, Pap tiszthelyettes olyan pofont adott neki, hogy az ajtófélnek esett. „No, vén haramia, sorold el csak, — hogy volt az a cocilista forradalom?” Eszes ember volt az öreg. Azt mondja: „Régen voltam én iskolás gyerek, tiszthelyettes úr. Elfelejtettem már... Arra emlékszem csak, hogy Dózsát tüzes trónon megsütötték, a társával pedig beléje haraptattak.” — Nagy szád van, hé! Talán bizony a Szabad Szóból olvastad ezt? Na majd eljátszatom én veletek! A cinkosaiddal páholtatlak el.” Egy nagy barna legény közbeszólt: „Abból nem eszik tiszthelyettes úr!” Ezért a szaváért csúnyán megnyújtották. Ombódi verte el.

— Ez az Ombódi is kevély legény volt.

— Meghiszem azt!... Díszelgett a fényes kakastollal. A kemény kalap le volt szíjazva az álla alá, nehogy leessék a fejről.

— De 44 októberében saját maga hajította le...

— Akkoriban sűrűn csengett a telefon. De még az hagyján!... Hanem amikor már nem csengett, hanem az ágyúszó hallatszott meg a puskaropogás... Akkor nagyon megjuhászkodott. A községházán a tanácsterem asztalára hajította a kalapját meg a zubbonyt. Egy újjas lógott a fogason, azt magára kapta, osztán aló... A Bikakertnél le a Nagyszöllőskertbe, a fák, bokrok közé. Szaladt, mint a nyúl... Azóta se jött vissza.

— Mit mondott volt Vőfély Szöllősi bátyánk a versében?

Múltra jelen s rá jövőndő,
Ami elmúlt, vissza nem jó.
Így van jól. Ha visszajönne,
Kísértet lenne a neve.

Mihály bácsi meg a hegyibeszéd

Néprajzi gyűjtőútjaim egy megrendítő epizódjára emlékezem. Fiatal diák voltam még. Hajdúszoboszlón és a határában járkáltam Ecsedi Istvánnal, aki fejébe vette, hogy sorra látogatja legöregebb régi adatközlőit. Kíváncsi lett, hogy

évtizeddel ezelőtti közléseikre miképpen emlékeznek s ki tudják-e azt egészíteni.

— Jöjjön velem, öcsém, sokat okulhat, tanulhat belőle. — Így invitált s e meghívást hálásan fogadtam.

Aratás ideje volt. Nagy munkában izzadt mindenki, minden férfi, aki bírta a kaszát s minden fehércseléd, akinek marokszedéshez hajlott a dereka.

— Akiket én keresek, azok már nem suhogtatják a kaszát, — mondta.

Valahol a Kösély folyása mentén jártunk. Úgy tüzelt a nap, ki lehetett volna rá tenni a bilyogvasat. Könnyű kabátomat és ingemet a botom végén hordoztam s ezek árnyékában poriszkáltam a dülőutakon. Ecsedi nevette:

— Micsoda néprajzos lesz magából öcsém?.. A juhász ilyenkor felveszi a bundáját, mert azt vallja, hogy hűvöset tart, nem éri tőle a nap.

— Belőlem olyan néprajzos lesz, hogy nem hiszek el mindent, még ha juhász mondja se.

— Válogatós lesz, ugye? No, majd meglátjuk, osztán ha bele nem törik a bicskája, megisszuk az áldomást.

Egy kevesebbet járt úton befordult egy szépen meszelt kis tanya irányába.

— Nézzük meg, él-e még az öreg Mihály. Ha él se igen sokra megyünk már ökelmével. . . Csak maga, öcsém, hűtőzik legalább egy kicsit. . .

Pedig inkább magát szánta. Nem vallotta be, hogy a hóguta környékezi már.

Csendes volt a tanya, kihalt, néptelen. Az ajtó bezárva. Megszemléltük a környékét. Bejártuk az udvart, az ólakat, a színeket. Lenéztünk a szalmakazal alatti verembe, nagyon csalogatott a belőle kiáramló hűvösség. Sehol senki.

— Kinn lehetnek aratni, valahol a dülő végén. Kivitték a lovakat is. Féltik. Nehogy elkösse őket valami ögyelgő ember. Nincs szerencséje öcsém, — tréfálkozott Ecsedi tanár úr. De már vissza is szólt rám a tanya sarkától:

— Mégis csak van itt, aki a tanyára vigyáz. . .

A nádtetejes alacsony épület mögött, az árnyékban megtaláltuk az öreg Mihály bácsit.

Földre terített nagy bundára feküdt, csapzott ősz hajjal, kuszált ősz bajuszszal, behorpadt arccal, alig pislákoló beesett szemmel, feketén, összeaszalódva, mint valami piramisból előhozott, csodálatos módon felrévült múmia.

Egy megöszlödött, valaha feketeszőrű puli feküdt mellette. Jöttünkre felemelte a fejét, repedt hangon vakkantott egyet, azután rögtön gomolyogva helyezkedett megint.

— Jónapot, Mihály bátyám! — kiáltott Ecsedi.

Az öreg bólintott.

— Adjon Isten.

Alig hallhatóan, mint a sóhajtás, mint valami fáradt pille imbolygó repülése, úgy hagyta el ajkát a szó.

Földbe gyökeredett a lábam a mulandóságnak e tökéletes látványa előtt. Megálltam csak. Elpárolgott rólam a nap rám sült forrósága, hamarosan.

Ecsedi tanár úr lekuporodott a bunda szélére. Meglepett, milyen természetesnek veszi ezt a szánalmas helyzetet.

— Megismer kend, Mihály bátyám?

Bólintott, hogy megismeri. De halk, fáradt szavai nem ezt bizonyították:

— A tiszteletes úr. . . Megismertem én mindjárt. . .

Ecsedi ráhagyta, nem szólt ellene.

— Oda vannak aratni, — nyögdécselte az öreg. — Én már nem való vagyok

semmire... Mink már csak tehernek vagyunk, mink már nem érünk semmit...
— Szemével az öreg puli felé intett.

— Ne mondjon kend ilyet... Hiszen most is vigyáznak a tanyára. Ki lenne itt, ha nem volnának?...

Az öreg legyintett. Ráncos, kicsire aszalódott kezére esett a tekintetem, s arra gondoltam, hogy ezt is mondhatnák szent jobbnak. Vajon milyen széles térségre férne el az a munka, amit ez a kéz idáig elvégzett? — ha egymás mellé lehetne rakni.

— Mikor mázsás zsákot emeltem fel a vállamra álló helyemből... Akkor igen... Mostmár!...

— Hány esztendő Mihály bátyám?

— Igen betöltöttem a kilencvenkettőt, ha nem négyet...

Régi nótáriusok így írták volna ezt a megsárgulva ránk maradt protokollumba: circiter 94 éves.

Rám nézett az öreg és egy földből kifordított nagy akácfa tönkő felé intett, hogy üljek le. De bólintottam csak és állva maradtam, nem bírtam leülni.

— Nem fázik? — kérdezte.

Intettem, hogy nem. Pedig majd-hogy nem.

— No én is, még abban az időmben szál ingben, gatyában takarítottam el a tanyaudvarról reggelenként a vastag havat... Meg kánikulában is elbírtam a bundát... Nem számított...

Így e szerrel — gondoltam — én aligha érem el a circiter 94. esztendőt.

— De, Mihály bátyám — szólt Ecsedi — itt keskenyedik az árnyék, hamarosan rásüt a nap kendre. Átsegítjük a tanya elébe, az lesz már árnyékos.

— Sose bajlódjanak velem...

Olyan könnyen vettem ölbe az öreget, akár egy gyereket. Alig is volt nagyobb. Ecsedi átvitte a bizonyosan nehezebb kötöttaljú bundát, leterítette a fal tővére és meg ráhelyeztem az öreget. Csóválta a fejét.

— Mért cipekedik fiam?...

Megtapogatta maga mellett a bundát, hogy üljek oda.

— Majd elmegyek én már magam erejéből is, messzibbre is... A múlt éjszaka álmomban láttam a Jézust...

— Hogy látta? — kérdezte Ecsedi.

— Úgy, mintha amoda lett volna ni az aranyzugi nagyobbik halom tetején. Mintha azon állott volna...

— Milyenek látta?

— Nagy embernek... Nagy magas ember volt... Vékony magas ember, szép fehérgatyában, bucsorkorban... Hátibőrben volt, szép új tiszta, hátibőrben, elől össze volt kötve a birka lába, mint szokták... Magos süvegje volt, mint régen, amilyen régen volt... Le volt téve elébe a halom földjére. Csak néztem, ahogy ott állott... Széjjel terjesztette a két karját, osztán úgy beszélt...

— Mit beszélt?

— Ezt nem tudom, nem értettem... Csak hallottam, hogy beszél... Ittenkörül a tanyákból mindenki vitte oda a sok kis gyereket, csapatosan álltak körülötte a gyerekek a halom oldalában... Azt értettem, csak amit nékem mondott... Azt mondta, hogy vigyem én is a kicsi unokámat...

— Vitte-é, Mihály bátyám?

— Nem vittem... Nem vihettek, tudja, mert van már talán negyven esztendeje is, hogy elhalt... Most megyek már majd el érte... Csak ezért mondom...

Elfáradt a beszédben. Ivott volna, de üres volt már a vizes bögréje. Ecsedi tanácsára elindulásunkkor kis kulacsomat borral töltöttem meg. — Felfordul az úton a tanyai gémes kútak szokatlan vizétől, — mondta. Kiöntöttem a bögrébe és azzal kínáltam meg az öreget. Kortyolgatta, jólesett neki.

— Jó ez, fiam. . . Köszönöm is már. . . Éltesse az Isten. . .

Ecsedi megpróbálta, fel tudná-e idézni az öreg emlékezetében a régi időket.

— A bor most is olyan, mint ezelőtt volt. . . az angyalházi csárdában, mikor az öreg Barbócz Pál eladta ott a szemők bárányt. . .

— Jut eszembe. . .

— Hát a nagy hortobágyi csárdában. . . a Farkas Andrással kötött fogadásra emlékszik-e még? Szépen elmondta volt, Mihály bátyám, Ecsedi Istvánnak, a debreceni tanárnak. . .

— Jut eszembe. . . — Lemondóan legyintett, mint már nem neki való, kialvó emlékek után.

— Hol vannak már azok, hallja. . . Hol vannak már azok az idők! . . . Elmultak. . .

Révetegen nézte, nézte a tanya sarkát, ahol éppen akkor volt a nap elbúvóban egy magas nyárfa mögé.

Szememmel követtem a tekintetét, hogy mégis vele maradjak s közben kínlódva hallgattam, hogy megint az álmát kezdte motyorászni, ezt a hegyi-beszéd bibliai históriájának foszlányából szövődött nehéz álmot, a juhásznak öltöztetett Jézussal.

Micsoda elhagyatottság! — keseregtem magamban. S keserűségemet csak fokozta, hogy a távolból egy füttyörésző suhanc került elő.

— Azért küldtek, hogy nézzek rá már Mihály bátyámra, — azt mondja.

Hogy nem halt-e még meg, ugye? — gondoltam magamban.

Nem sokára elköszöntünk s folytattuk utunkat. De még ma is elkeserít ez a Mihály bácsival való egyetlen találkozás emlékezetete.

— Ilyen a megvénült paraszt ember sorsa, — mondta — Ecsedi. — Nehéz az élet, szakad a család a munkába s ilyenkor magára hagyják. Bizonyosan ökelme se tehette másképpen annak idején.

Nyelvemlék a pusztán

Sós Gábor bácsival 1922 nyarán találkoztam Túrkeve és Mezőtúr közt a Pásztóhalom tájékán, ahol az öreg Berettyó folyó egyik régi morotvája kanyarog. Túrkeve felé gyalogoltam, a porzó úton, ő pedig távolacska egy természetalkotta földpadkán üldögélt, előtte fekete puli lógatta nyelvét, körülötte juhnyáj széledezett. Oda mentem hozzá, mert már messziről hallottam dalolását, s a néprajzos szívesen áll szóba jókedvű emberrel.

Gábor bácsi valóban jókedvű ember volt, őszhajú, de pirospozsgás, fénylőszemű. És ami mindennél többet mond: pomádéval tűhegyesre pödrött hosszú bajusszal díszelgett.

— Még csak kéthetes vagyok, öcsém, így hát ordítozhatok. Igaz-e? . . .

— Az ilyen kótára szedett „ordítóaszt” szívesen hallgatja az ember, bátyám. Lám, engem is közelebb csalt velem.

— Szívesen látom! Telepedjék mellém, erre a fáintos helyre. Elunom magam ebben a sűrű magánosságban, osztán rá-rázendítek. Szedem egyik nótát a másik után. Annyi összegyűlt a kalapom alatt 77 esztendő során, két zsoldár is megtelne vele. Megosztán váltogatom, hol nóta, hol vers, mikor melyik. . . Csak úgy találomra. . . Van úgy, hogy elmondok versben egész lakodalmat, vőfélytől násznagyig, sorjában. Ha valaki hallaná, azt gondolná, hibás az elmém. Pedig hát csak az unalom. . . Dehát nem hallja itt senki, . . jó tágas ez a szoba, meg jó magas.

— De ha már itt vagyok, szeretném hallani egyik-másik verset. Még le is írnám. . .

Óvatosan húztam elő füzetemet, mert tapasztalatom szerint a pusztai embert meghökkenti az írószer. Az öreg juhász is elkomorult s vallatóra fogott.

— Leírná?

— Le.

— Minek az?

— Honnan tudnám előre, mikor lesz rá szükségem! . . . Lakodalom nem csak ezelőtt volt, most is szokásban van. . .

— Úgy nézem, deák lehet öcsém. . .

— Az vagyok, debreceni.

— Hol jár erre?

— Vakáción vagyok a mezőtúri atyafiaknál, most meg menőben a túrkevei komám látására.

— Értem, — mondta megnyugodva.

Ez engem is megnyugtatott. Nem azért hazudtam, mintha szeretném a hazugságot, hanem azért, hogy el ne rontsam a jó hangulatot a „néprajzi adatgyűjtés” fogalmának magyarázatásával.

Nem is történt fennakadás. Jegyzőkönyvemben harminchét sűrűn tele írt lap örzi az öreg Sós Gábor juhász fejből diktált verseit. Van ezek közt lakodalmi kádencia, névnapi köszöntő, legénytréfa, csúfoló, időjósítás és egyéb azóta se hallott érdemes rigmus.

Az öreg szépen megbarátkozott az én irkálásommal. Még már örvendett is, hogy tudományát megörökítem.

A nagy buzgalomban egyszercsak eszébe jutott valami. . .

— Tudok én még egyet öcsém. . . Ezt hallgassa meg. . .

Kíváncsivá tett, mivel hozakodik elő, mert igen neki készülődött. Kalapját letette, feltápáskodott ültéből, kihúzta magát és kemény hangon szavalni kezdett. Így szavalhatta egy hajdani március 15-én, kiskiskolás korában Petőfi Nemzeti dal-át, a „Talpra magyart”-t.

Bezem amiz kin szem kükte,

Szemlészen szemadin.

Kelszin szemín hanlekím

Düzünszen kinbün

Nizseki zserde olaj kükte

Bezem öt kemence berezge,

bütöm bütöm bagön

Abezem nemezme mizsön

bez de mir niz bezge

ötrügel genge.

Ilmezne áll zsamanga
Kutkor beszáll zsamanga
Szen barszen beki csolik
boton isza tengerik. — Ámen.

Őszintén elcsodálkoztam. Mert ha szapora szarvas hibával és itt-ott magyarítva, rimbe verve bár, mégis felismerhetően ama nevezetes kun nyelvemlék ez, amit, a Codex Cumanicus őriz.

— Hallotta-e már ezt, öcsém?

Dehogyan vallottam volna be!... Ami a „hallást” illeti, valóban nem is hallottam.

— Eddig még nem...

— No, úgy-e?!... Hát tudja meg, öcsém: ez a kun Miatyánk! Erre engem még a nagyapám tanított, kisgyerek koromban.

— Hogy tudta megtanulni?

— Úgy, hogy jófejű gyerek voltam én. El se felejtetem, mert sokszor elmondogattam már magamban azóta. Egyszer a Kabai-csárdában is elszavaltam. Úri vadászok voltak ott, osztán úgy gondoltam, hadd lássák, más is tud valamit, nem csak ők. Ámuldoztak is...

Olyanformán, hogy ámuldoztam én is. Ahogyan az öreg juhász pózba vágva magát egy elfelejtett nyelven szaval. Nem ájtatos hangon mondta, mint imádságot, hanem bátran szavalt, ahogyan kun emberhez és kun nyelvemlékhez illik. Az elődök is aligha rebegték...

Ez a jelenet volt találkozásunk, hosszas beszélgetésünk koronája.

Feljegyzéseimről

Egy jó ismerősöm, átböngészve néhány „feljegyzési” könyvemet, így nyilatkozott:

— Sok érdekes dolog van ezekben a tarka-barka kéziratos könyvekben, ezt elismerem. Dehát amíg ezeket csinálgtatod, jobb lenne, ha valami érdemlegesebb munkát írnál.

— Tájékozatlan vagy a megítélésben. Én is az volnék, ha azt mondanám, hogy pecázás, vadászás, ultizás helyett jobb lenne, ha érdemes munkádat végeznéd.

— Igenám, de számomra az említett ténykedések szórakozást, kikapcsolódást jelentenek.

— Számomra viszont ezek csinálgtatása jelent kikapcsolódást. Nem többet. A vízből kihorgászott halat, a lelőtt vadat sajnálom, kártyázni sose kártyáztam.

E kéziratos feljegyzések csinálgtatásával nem volt szándékom értékeket rejteni véka alá, sem szellemi alkotást örökíteni az utókorra, a máról holnapra kifakuló töltőtolltintával.

Számomra érdekességük még ezeknek a feljegyzéseknek, hogy előzményük van. Amióta Papp Gyula tanító úr megtanított írni, a már rég lebontott bajomi kisiskolában, azóta — szinte megszakítás nélkül — csinálgtatok ezekhez témában hasonló, tarkabarkának is tarkabarka feljegyzéseket. Megszokott dolgokról pedig nehéz lemondani. Miért is hagynám el? Nem ártalmas és engem szórakoztat. És az ultizásnál kb. nem alább való. Saját kritikám róla az, hogy ezzel vetem össze.

A kamera kertét álmodik

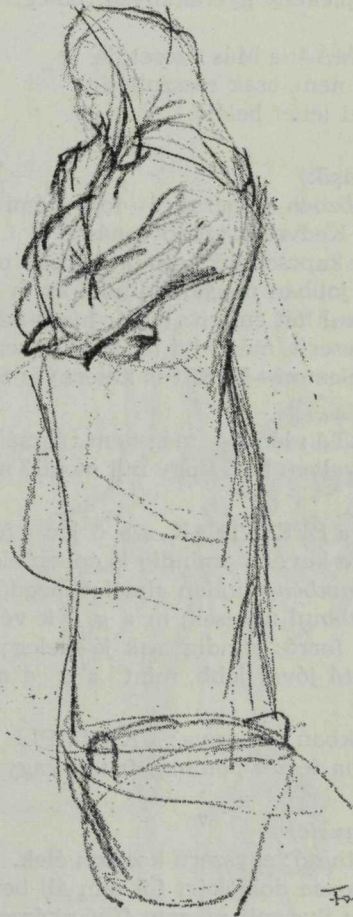
Egy kamera kertét álmodik,
film nélkül, önsötétbe zárva.
A sötétben fénypor, fénymagok,
napfény elhullott szalmaszála.
Fénytörök. Ezekből hajt ki álma.
Kivirul, megél és nem lesz többé.
Akár a világ más virága.

Mint

Mint vén rima a múltjához,
kolonc a katapultához,
hóhér a kötélhez, bárdhoz,
fél fogsor a koponyádhoz,
akár a lószőr a hámhhoz,

agg gérokk a zálogházhoz,
akár Izsák Ábrahámhoz:

hú a költő önmagához

Lakoma

Pajtás-szerető:
kevéske ERŐ-
LEVES TOJÁSSAL;
helyet és kedvet
úgy rendez benned,
hogy jóllakhass, *mással*.

Valószerűtlen, vonzó íz-szívárvány
a FÜSTÖLTHŰS, a szilajka cigánylány.

Ízlésre többfélék a CAMEMBERT-ek;
ám mind: úrilány. Csak a héjuk merev,
belül képlékeny gyerekanyag remeg.

A LIBAMÁJ: a Más Szeretője.
Jóllakni nem, csak rosszullettig
habzsolni lehet belőle.

(*Tafelmusik*)

(mindeközben — persze — fogy némi ital.
Ámde e Kedvesek szebb vonásaival
egyik se kapcsolódik; azokat inkább oldja
— s ha jobban meggondoljuk? *ez m á s i k* legfőbb dolga —
vallomásul hát ennyit: habár hízás-iszony
bőven keserít, mégis ha tehetem, bizony
Senki—Semmi—Között is kesernyés SÖRt iszom.)

A SALÁTA: lány — még nem rágcsálta senki.
(Több nyelven tud. Hogy mit mond? nem is sejt.)

S oly jó a BEEFSTEAK, a b ö l c s feleség:
se sok, se kevés — mindig is éppen elég;
velük *szemben* minden elmélet megdől;
ha váratlanul nyersek, m a g u k véresek ettől;
egyik se forró: mindig csak jó-meleg;
mindkettő jóval jobb, mint a z e m b e r e k .

Ezer alakban egy-anya: a KRUMPLI.
Táplál, ha feszes pommes frites, vagy, ha túlfőtt trampli.

(*Table music*)

(Mint látható: egyszerű kosztón élek.
Kicsit furcsa dolgokért föl sem áll bennem a lélek,
nemhogy ilyesmit magam főzőcskézzek.

A legkevesebb, ami összefuttatja életem nedvét-kedvét,
a Legkisebb Lehetetlen, amivel soha be nem telnék:
egy pár porcos-zsenge, aranybarna KOBOLDFÜL,
ÁFONYÁVAL. — Ha nincs kéznél: áfonya nélkül.)

V é g ü l s e m kívánok bamba ÉDESSÉG-et:
csak unalmat hoz, (sohase nyugalmat)
émelyítő egyértelműséget.

Ne legyen „szép” vége semmi szép darabnak!
— Étkezéseim ilyképp n y i t v a maradnak:

TÓTH BALINT

Novemberi ég alatt

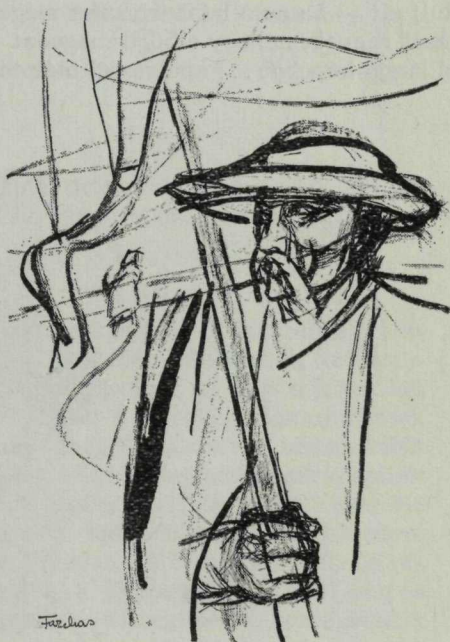
Valami fagyos fény szakad
a novemberi ég alatt.

Havas avarban süpped lábam,
járok valaki más nyomában.

Ijesztő, idegen a lábnyom,
soha nem láttam még e tájon.

Zúzos bundájú lomha bokrok
figyelik, ha buckába botlok.

Téli villám üt át az égen
és meghalok, ha utolérem.

Egy szürkeszemű odahajol

Ne szólj bele! — az életemet úgy rontom, ahogy nekem tetszik, ahogy Turbucról mesélek nektek, a kuvaszomról, bor mellett, este, egyre dadogósabban, mondom „Turbuc finom”, bizonyísten, hidd el, még a málnát is megette a tenyeremből — ne szólj bele! — téged sem érdekel, engem sem — ne vess csak neved! — úgy mondom, ahogy nekem tetszik, Turbucról vagy a nagyapám gyertyáiról, hittel hitte, a gyertya olyan mécses, melynek edénye önmaga, és a szeme kimered, hogy Európa térképét, az Atlaszomat ollóval miért vágom körül „dilinós, te — már a kollégám is mondta — te meg mért akarod a Földet összezsugorítani? Hogy kerüljünk egymáshoz közelebb? bújjunk egymásba?” — kacsint is, nem bánom ha nem is figyelsz ide, ha dilinós vagyok is, holnap is elbajlódok a mosatlannal, a szeméttel — ne szólj bele! — nyugalmat, azt adjatok nekem, egy félévet, míg gyógyíthatatlan anyámat is eltemetem. . . látod, mondom-mondom, pedig meglako~~lok~~ a marasztalásért, a gyöngeségért ma is, igen, hogy sílányka mesékkal hajnalokig tartóztatlak benneteket, máris szuszogsz, ne tagadd. . . és ha most valódi gyíkbőr cipőben, kisminkelve, vagy mezítláb flitteres ruhában grasszálnék a tv-ben, tizennyolc éven felülieknek? kit sértene, ha foghegyről odavágnám „az életemet úgy rontom, ahogy nekem tetszik!” vagy locsognék Turbucról-gyertyáról-térképről? vagy hogy mindjárt elalszom? de mondd meg előtte, te mondd meg hova legyek? — ne szólj! egy szót sem! — ezt a fekete göncöt meg levetem, holnap is, levettem tegnapelőtt is — nem baj ha sírok? sírni jó volt akkor is, a töltésnél is, amikor Turbuc loncsos hátán a cigányka gajdolászott „dalekám-dalekám csi dukal to jilo” — ne nézz ide fordulj el! — ha nem látsz is azért még vagyok, vagyok mert fázom, reszketek mert vagyok, nehogy elbőgd magadat már te is! csucsujja te, . . . az édes álom pillangó képében . . . apolgassál már te nyavalyás!

GYENEI MÁRTA—KÖRMENDI LAJOS

Az „arany tulipán” és fekete árnyéka

A vonaton

Hétfő reggel van. A vonaton álmos arcok, véres szemek, nyers hangoskodás, „miafrancnakmészígyemelőzni” — kérdések, „felszikkadokmirejönafőnök” — válaszok, a szokásos jövés-menés... Velünk szemben egy asszony ül, némán horgol. Váltókon himbálódzik a szerelvény, a kidolgozott kezekben a tű mégis fűrgén jár.

— Nem szúrja meg a kezét?

— Megszoktam már. Régóta ingázok.

— Honnan hova?

— Törökszentmiklósról Kisújszállásra, mivel ott dolgozom a Fékonban. Vasalónó vagyok.

— Érdeemes ingáznia?

— Érdeemes. Négyezer az átlagom. Többet keresek, mint az uram.

— Büszke rá?

— Még szép! Három év alatt százezer forintot spóroltam én. Éppen tegnap alapoztuk a házunkat.

— Nem irigylem magát...

— Miért?

— Nehéz lehet ingázni, dolgozni, építkezni, házimunkát végezni...

— Megy az, csak egészség legyen! Igaz, üdülni még sohasem voltunk. De nem is hiányzik.

— Mennyi idős?

— Most éppen a negyvennek vetődök elibe.

Leszállunk, ki-ki megy a maga útján. A kedves kisváros, Kisújszállás lélekszáma az 1960-as 14 ezer 700-ról 1978-ra 13 ezer 300 főre csökkent. A természetes szaporodás nem tudta ellensúlyozni az elvándorlásokat, ugyanis a közel két évtized alatt 2 ezer 300 fős vándorlási vesztesége volt a városnak. Sokan mentek el véglegesen, de — főként az utóbbi években — megnövekedett az idetelepülők száma is, ami kapcsolatban van a hatvanas évek végén megindult ipartelepítési folyamattal. Kisújszállás iparában 1965-ben 656 ember, 1977-ben már 2 ezer 558 ember dolgozott. A foglalkoztatott nők száma a háromszorosára emelkedett. 1969-ben kezdte meg a termelést a Vasipari Vállalat, 1970-ben a Férfi Fehérneműgyár, a Gyógyászati Segédeszközök Gyára, a Téglagyár és 1971-ben a METEFÉM Ipari Szövetkezet. Az új ipari üzemek kétségtelenül hozzájárultak a város fejlődéséhez.

- A töprengést egy ismerős hang zavarja meg.
 — Hát te? Mit keresel nálunk?
 Elmondom, csak úgy röviden.
 — Szóval a gatyagyárba jöttél!
 — A Fékenba.
 — Egyről beszélünk.
 — Mi jut eszedbe először erről az üzemről?
 — Az a rengeteg jó cici... Az a sok jó anyag...

Kis cicik és nagy cicik

A hőskorszakról mesél Oláh Lajos, Kisújszállás tanácselnök-helyettese, aki az ipartelepítések idején tanácselnök volt, az események mozgatója.

— Mi egy jó nagyüzemet akartunk idetelepíteni. A Csepelt! Készen is volt a megállapodásunk, itt van valahol a levél. De elaludtuk a dolgot. Sajnálom, mert annak mégiscsak nagy cicije van, jobban lehetett volna fejni. Érted, ugye?

Nahát, akkor mit lehet a legolcsóbban idehozni? Téglagyárat. Azzal mentünk fel a tröszthez, hogy két-három-ötezer hektár földet tudunk adni, ha hoznak egy gyárat. Én azt hittem, hogy a téglához agyag kell. Mondtam is, hogy van nekünk olyan agyagunk!... De nem csak agyag kell: homok is, humusz is. Nem baj, az is van. Minden van. Elküldtük a földmintát Kunszentmártonba, de ott kicserélték, hogy ne sikerüljön a mi telepítésünk, mert akkor őket nem fejlesztik. Karcag is meg akarta fúrni az ügyet, de akkorára szerencsére már lent voltak a beton alapok.

A Vasipari Vállalat? Volt egy polgárvédelmi raktárunk, a régi malom: ezt a raktárat behoztuk ide a tanácsházára, legyen helye a vasiparnak.

Megkerestük a Fékot, egy zöldségraktárat ajánlottunk, csak jöjjenek. Napokig alkudoztunk a helyiség árán, 200 ezer forinton múltott a dolog, filléres volt a vezérgazgató. Ezután merült fel, hogy a Faipari Vállalatot ki kellene telepíteni a városból, a helyére jöhet a Fékon. A Faipari Vállalat megértette a város gondját: apránként hurcolkodott, termelt, nem estek vissza, pedig az új helyükön térdig érő pocsolya, istenverte állapot volt. Ugyanakkor a tanácsháza pincéjébe villanyvarrógépeket hozott a Fékon, megindult a betanítás. Amikor a Faipari Vállalat átadott egy-két helyiséget, akkor Pestről hozták a kiszabott árukat, flanell hosszúgatyát, ezt-azt, amiknél nem érdekes, hogy a korca kicsit görbe. Eltelt két esztendő, s a Fékon megépített egy szép üzemcsarnokot. Az asszonyok többsége azelőtt hátébé volt, most pedig szabnak, varrnak, ismerem őket...

Azután jött a Gyógyászati Segédeszközök Gyára: van-e helyiség, ha igen, hajlandók üzemet telepíteni. Helyünk már nem volt, de a munkások betanítására odaadtuk a régi Nemzeti Kaszinót. Vállaltuk a munkaerő szervezését, közművesített területet biztosítottunk. De akkor már beruházási stop volt. Járkáltunk a bankhitel után, jött Nánási Laci bácsi is, az országgyűlési képviselő, ismered, ugye? Tösgyökeres kisúji. Mentünk a Beruházási Bankhoz. Na, Laci bácsi elkezdte ott a jó ízes beszédével, hogy „elhozta az én Lajos öcsémet, majd ő elmondja, mi jártaiban van”. Elmondtam. Erre Neményi elvtárs kinyitott egy nagy szobát, az tele volt milliárdos tervdokumentációkkal. Nem megy a dolog, mondta. De az öreg csak addig beszélt neki, míg ott előttünk alá nem írta a hitelkérelmet. Szép új üzemet épített a gyógyászati.

Egyszer megjelentek a METEFÉM-től, megkapták a már említett zöldségraktárat. De milyen jó hely lelt az, pláne a pesti munkahelyekhez képest. Mert tu-

dod mi van odafent? Egy dzsungel van, kérlek. De a közgyűlést a Hiltonban meg az Interkontinentálban tartják!

Lettt ipar, most már munkás kellett. Mit tegyünk? Hazahívtuk az eljárókat. Gyűlés a tanácsháza nagytermében. Hívtuk a férjet is, feleséget is, nehogy aztán odahaza azt mondhasa apu, hogy nincs itthon jó munkalehetőség. Itt volt az öt letelepülő üzem igazgatója is. Elmondtuk, milyen gyárak jönnek, milyen szakmákra van szükség, mennyi lesz a pénz, miféle kedvezményekre számíthatnak. Utána az igazgatók feleltek a kérdésekre. Reggel kilenckor kezdtünk, egy órakor lett vége. Jegyzőkönyv? Az nem készült. Tudod, nem nézték az ilyesmit jó szemmel, munkácsábításnak számított. Viszont az első löketre hazajött kétszáz ember.

Egy sokszor ismétlődő kérdés

- Ugye, nem írja ki a nevemet?
- Miért ne írjam ki?
- Hát... Kisváros... Majdnem falu. Pletykások az emberek.
- Fél a pletykától?
- Kikezdi az embert.

V. S.-né monológja, avagy a tehetség drámája

— 1970. április 6. Akkor indult Kisújjon a Fékon. Azóta itt dolgozom. Varrónőként kezdtem, a tanácsháza pincéjében tanultam az alpműveleteket. Műszakoltam. Úgy 1972 körül lettem művezető, közben befejeztem az általános iskolát, munka mellett jártam ki a hetediket és nyolcadikat, itt lettem szakmunkás, hetvennégyben végeztem a marxista középiskolát. Negyven éves vagyok. Felneveltem két gyereket, a kislányom tizenkilenc éves, ő is itt dolgozik, varrónő, május elsején egyszerre lettünk kiváló dolgozók. Most másodikos a lányom a ruhaipari szakközépiskolában, az itteni fiatalok pedig megválasztották az egyik KISZ-alapszervezet titkárának. A fiam hatodikos, a legnagyobb örömöm, hogy nagyon jól tanul. A férjem téveszben dolgozik. Mostanában nehéz napok járnak, már második hete helyettesítem a műszakvezetőt, most nemcsak az én szalagomra kell figyelni, hanem az egész varrodára.

Reggel fél hétkor csörög az óra, a fiam iskolába megy. Rendet rakunk, ha délutános vagyok, akkor ebédet főzök, ha délelőttös, vacsorát. Tartunk néhány sertést, baromfit, aki éppen otthon van, az látja el a jószágokat. Most este tízig műszak, aztán busszal megyek haza, mert nagyon a város szélén lakunk. Akkor az otthon valók már alszanak. Sokszor csak cédulákon üzengetünk egymásnak a férjemmel. Évek óta hazaviszem azt a 3 ezer 400 forintot, nyilván, hogy gyarapodunk. Nem beszélve arról, hogy otthon a négy fal között van az ember, s nem is lát túl azon. Jó, hogy dolgozom, emberek között vagyok, hogy tanultam, ez nagyon jó, még ha az is az ára, hogy sokkal több a terhem, a dolgom.

Hatvanöt nő tartozik a kezem alá. Az én korosztályomnak rengeteg problémája van. A férjekkel. Van itt egy asszony, aki most el akar menni az üzemből, mert amióta ő eljött dolgozni, a férje nem találja magát, a kocsmában lel mendedéket, aztán amikor az asszony hazamegy a délutáni műszakból, már részegen találja otthon. Hogyan bízhatná egy részegre a kisgyereket? Itt az üzemben még nem hallottam olyan férjről, aki segítene otthon. A legtöbb házasság válásba kerül, ha az asszony elmegy dolgozni, pedig a férfiak tudják, hogy egy fizetésből ma már nem lehet megélni. Az asszonyok vállán jóval nagyobb a te-

her, mégis, némelyik még azt sem bánná, hogy a férje nem segít otthon, de legalább ne inna, ne a kocsmába lenne a mindene. És féltékenyek is a férfiak! Tudok olyan esetről, hogy a férj bejött az üzembe a felesége után, és megkérdezte a portán, tényleg bent van-e az asszony? Nem hitte el, hogy túlórázik. Igaz, sokmindent beszélnek a városban. Azt is hallottam már, hogy aki ide jön dolgozni, az kurva. Hát ennyi nő között van olyan is, de hol nincs? Állítom, egy szemernyivel sem rosszabbak az itteni nők, mint bárhol máshol. Én tudom, miért zagyválnak össze az emberek ennyi marhaságot: nagy híre volt régen az első vezető szerelmi ügyének, még a Nők Lapjába is bekerült. Akkor kezdték, hogy ha a főnök ilyen, milyen lehet a többi? Szóval sokminden nyomorítja az itteni asszonyokat, nem csoda, hogy idegbajosak lesznek. De a gépek zaja is kikészíti az ember idegeit. És az emberek is egymást: ahány, annyiféle, annyi szeszély, pláne mi nők vagyunk szeszélyesek. Itt még nemigen vannak tekintettel a másokra. Szerintem ezeknek a falusi nőknek a pénz a mindenük, csak az a lényeg, mennyit visznek haza a borítékban. Hogy ezen túl mi van, az nem érdekli őket. Annyira a pénzre mennek, hogy képesek lennének a másik szemét kikaparni. Az miért kapott, én miért nem kaptam?... De hogy valami pluszt is tegyen az asztalra?... Persze, tehetne mást? A férje csak a pénz miatt tűri el, hogy kitette a lábát a konyhából. Ha az asszony munka után nem rohan hazafelé, már cirkusz van. És ki menjen a gyerekért? A boltba? Ki főzön, mosson, takarítson?...

Ha húsz éves lennék, biztosan tanulnék. A kislányom tanulhat, amit én elkezdtem, ő be is fejezheti. Én már nem tanulok. Beletörődtem. Elkezdtem a ruhaipari szakközépiskolát, fél évig jártam de abbahagytam. Amióta üzemben vagyok, sokat tanultam, de a férjem megelégette, mivel keveset voltam otthon órá is több hárult, nyilván. A férjem nem volt hozzászokva, hogy főzön, mosson, vásároljon. Ugye, mielőtt a gyárba kerültem, háztartásbeli voltam, mindent elvégeztem odahaza, ez volt a dolgom. A férjem ehhez szokott hozzá. Most már ő nem nevelhető. Így aztán az én tanulási vágyamnak majdnem vége lett a vége. Pedig azelőtt szépen, harmónikusan éltünk. Mondta a férjem, ne tanuljak, mert ha igen, ő majd változtat a dolgokon. Először jött az ital, aztán más is. Hát igen, a nők is. A családi harmóniának az volt az ára, hogy nem tanulok.

A mostani fiataloknak már könnyebb lesz. A mai lányok már okosabban fognak élni.

Néhány sor a neurózisról

A Fékonban hallottam, hogy a városi főorvos szerint a Kisújszálláson lévő neuraszténiás betegek kétharmada ebből az üzemből kerül ki. Megemlítem az üzem vezetőjének, Vági Jánosnak.

— Sok igazság van ebben — mondja.

— Mi lehet az oka?

— Női üzemben az emberek többet törődnek egymással.

— Tehát pletykálnak...

— Pletykálnak. Egyik-másik nő be is jön hozzám panaszkodni, hogy ő itt nem dolgozik tovább mert ez meg ez állandóan piszkálja. Egy asszonyt elüldöztek a szalagról, mert nem mosdott rendesen, és kellemetlen szagot árasztott. Egy másiknak testi hibája volt...

— De nem csak a szurkapiszka miatt idegeskednek...

— Néha más munkát is kellene végezni, nem csak azt, amit betanultak.

Ezt nem akarják, félnek, szorongást okoz. Nem tartunk még ott, hogy mindenki szeresse a munkát. Az itteni nők nagyon szívesen elmennek az orvoshoz, és hozzák az igazolást.

Kérdések merülnek fel: szimulánsok? Táppénzcsalók? Nem szeretnek dolgozni? E sommás kérdések mögött vajon mélyebb okok is vannak?

A dolgozó nők neurózisa világjelenség. A megváltozott életforma jóformán csak a terheiket növelte. Otthon ugyanúgy megy, illetve kellene mennie mindennek, mint azelőtt, a munkábaállás előtt. Szinte reménytelen feladat megfelelni ennyi elvárásnak, beilleszkedni egy nagy közösségbe, műszakolni, gyakran túlórázni, ellátni a háztartást, háztájit, állatokat, és így tovább. A gyerekre és a férjre szinte már nem marad idő. Hajsza, végeérhetetlen hajsza... Sok asszonynak tehát nyilván jó oka lehet elmenni az orvoshoz. Emellett persze vannak, akik az üzemben szeretik kipihenni az otthoni fáradalmakat, különösen, ha nem teljesítményben dolgozik.

Lézengők és iparkodók

Az üzemben itt-ott csellengőket látni.

— A kollektív szerződésünk egyik rendelkezése értelmében a félidős terheseknek már átlagbért kell fizetni — mondja Vági János. — A kismamák ezzel visszaélnék: éppen csak bejönnek, lézengenek. Megpróbáltuk őket finoman figyelmeztetni, erre a Szakszervezeti megyei Tanácshoz fordultak, hogy itt hajtják a kismamákat. Kijött egy orvosi bizottság, azt javasolták, bízzák rájuk az intenzitást. Sok a kismama, az átlagkeresetük 2 ezer 900 forint körül van, ezzel szemben havonta 700 forint értékű teljesítményt nyújtanak. És 1971. március 15.-e óta dolgozom itt, de azóta csak két kismamát ismertem, aki becsületesen dolgozott a szülésig.

A ritka kivételek egyike Sz.-né Gy. Katalin, 22 éves varrónő.

— Amióta terhes vagyok, nem teljesítettem száz százalék alatt — mondja. — A múlt hónapban például 127 százalékot értem el, azelőtt még többet.

— És a többiek?

— Van, aki rosszul viseli a terhességet, nem tud ülni, sokszor kimegy, az ilyen gyengébben teljesít. Némelyik csak 40—50 százalékot. Olyan is akad, akinek mindegy, hogy terhes vagy nem, így sem, úgy sem szeret dolgozni. De nem mindenki lógós: aki bejön az üzembe, az pénzt akar keresni, nem csak eltölteni az időt. Mert ha nem hajt, keres húsz-harminc forintot? ... Mi az? Főleg a mai világban... Én legalábbis szeretek dolgozni. Az átlagkeresetem 3 ezer 900 forint.

— Az nem rossz.

— Nem ám! Többet keresek a férjemnél. Büszke az ember, hogy van látszata a munkájának. Most albérlésben lakunk havi hatszázért, de vettünk egy kis telket, építünk rá egy nyolcszor tizenkét méteres házat, beépített tetőtérrel. Errefelé úgy mondják, hogy egy gyerek nem gyerek. Hát nekünk is kell vagy három gyerek. Majd a házépítés meg a gyerekszülés után megyek tanulni, a ruhaipari szakközépbe...

Adatok

Kisújszálláson nem voltak hagyományai a ruhaiparnak, a szakemberek képzése szinte a nulláról indult. Az üzem dolgozóinak jó része a háztartásokból ke-

rült ki, többségüknek ez volt az első munkahelye. A munkássá válás nehéz folyamátát tükrözi, hogy az átlagosnál jóval nagyobb mértékű volt a fluktuáció: 1971 és 1978 között 1600 ember lépett be a vállalathoz, s 1550 dolgozó hagyta ott. Viszonyítsuk ezt az arányt a körülbelül 500 főt számláló létszámhoz, és gondoljunk bele, hogy a nagy munkaerőmozgás milyen kedvezőtlen hatással van a termelésre.

Kezdetben az iskolázottsági, szakképzettségi színvonal is rendkívül alacsony volt, hiszen induláskor a 460 dolgozóból mindössze nyolcnak volt érettségije, huszonnégy mondhatta magát szakmunkásnak, ugyanakkor százötven dolgozó nem fejezte be a nyolc általánost. Az üzemben jelenleg hetvenegyen érettségiztek, százharminketten lettek szakmunkások és nyolcvannégyre csökkent az általános iskolát el nem végzetek száma.

A szakképzettebb munkások növekvő aránya, valamint az egyre nagyobb begyakorlottság tükröződik az átlagos teljesítményszint alakulásában is. A kisújszállási üzemben 1971-ben a nettó teljesítményszint 67,6 százalék volt, ez 1978-ban 95,8 százalékra növekedett, de még így is alacsonyabb a budapesti gyárhoz tartozó többi (Budapest Halom utcai, rákoshegyi és dunaújvárosi) üzemegységek teljesítményénél. A beinduláskor a teljesítményekben meglévő különbségeket megfelelően tükrözték a kereseti eltérések, ugyanis 1971-ben a kisújszállási üzemben dolgozó munkások átlagbére 27 százalékkal alacsonyabb volt, mint a budapesti anyavállalatnál dolgozóké. Az átlagos órabérek Kisújszálláson az elmúlt nyolc év alatt megkétszereződtek, de még jelenleg is jóval elmaradnak a fővárosban dolgozó társaik bérétől (átlagórabér 22 százalékkal, átlagkereset 650 forinttal). Ezt a budapesti munkaerőhiányon kívül csak részben indokolja az ott dolgozók nagyobb gyakorlata, magasabb szakképzettsége. Kisújszállási viszonylatban a Fékonnál dolgozók bérezése magas, a munkaerőhiány itt még nem olyan nyomasztó, mint Budapesten, így a közeljövőben sem várható a gyáregység bérszínvonalának közeledése az anyavállalatéhoz.

— Kezdetben hetven forintos munkásingeket gyártottunk — mondja az üzemvezető. — Ma már tőkés és szocialista exportra dolgozunk, itt készül a vállalat márkás terméke, az „Arany tulipán” ing, s ez teszi ki termékeink húsz százalékát.

Műszaki színvonal

A kisújszállási üzem létesítésekor Budapestről átcsoportosított használt gépeket helyeztek üzembe. A könnyűipari rekonstrukció során ide is érkeztek új gépek.

Budapesten, a gyár központjában érdeklődtem.

— Milyen a kisújszállási gyáregység műszaki színvonala?

— Átlagos. Olyan, mint a többi üzemegységünkben .

A kapott adatok alapján azonban megállapítható, hogy a kisújszállási üzem műszaki színvonala jóval a gyári átlag alatt van. 1978-ban az egy főre jutó eszközérték Kisújszálláson 41 ezer forint volt, szemben a gyári átlaggal, ami 75 ezer forint. Ezt a jelentős különbséget csak részben magyarázza, hogy a milliós értékű előkészítő gépek a budapesti egységben vannak elhelyezve. A kisújszállási üzemben január óta tartózkodik a nyugat-német Eterna cég technikus, aki az újonnan beindult export szállítmányokat helyben átveszi, minősít, és segít a gyártás során felmerült problémák megoldásában.

— Treiber úr, milyennek látja az üzem műszaki színvonalát, felszereltségét?

— Se jó, se rossz. Közepes. Nálunk több a modern gép.

- Milyen a munkafegyelem?
- Erről nem szeretnék beszélni.
- Mégis...
- Nekem az a dolgom, hogy a minőséget ellenőrizzem. A munkával meg vagyok elégedve. A munkásokat nem figyelem.
- Ha nem figyel, akkor is látnia kell, hiszen nap mint nap közöttük dolgozik. Mint magánember mi a véleménye?
- A munka jó — tér ki ismét a válasz elől.
- A tolmácsnő közbeszól.
- Most nem akarja mondani az újság miatt, de a munka beindulásakor bizony kifakadt, hogy „trehányak az emberek”.
- Ezt megerősíti az adminisztratív vezető, Rácz Kálmánné is.
- Bizony, Treiber úr először semmit sem akart átvenni. Azóta sokat javult a helyzet.

Természetesen nehéz megszokni a magasabb minőségi követelményeket, az eddigiektől eltérő fazont és formát, a kisebb szériákat. A hazai alapanyagok minősége is sok gondot okoz. A megváltozott követelményeket mutatja a szalag teljesítményszintje is: januárban 52—53 százalék, februárban 59—64 százalék, márciusban 77—78 százalék. Meg kell jegyezni, hogy a belföldre és a szovjet exportra gyártó szalagokon 96 százalékos ez a mutató. Jól látszik, hogy a magasabb színvonalú munkára való átállás az első két hónapban a termelékenységet csaknem a felére csökkentette.

— Ez a tény hogyan érintette a munkásnők bérét? A jobb minőséget igénylő munkánk kevesebbet keresnek?

— A betanulás időszakára a dolgozók személyi elbírálás alapján keresetkiegészítést kapnak, hogy legalább ne csökkenjen a bérük — mondja Rácz Kálmánné.

Ez is a tőkés export „árához” tartozik.

— Milyenek a nyugat-német cég és a magyar üzem termelékenységében a különbségek? — próbálom újra faggatni Treiber urat.

Végre sikerül közvetett adatokhoz jutni, s ezek alapján megállapítható, hogy a nyugat-német vállalatnál egy dolgozó naponta átlagosan mintegy másfélszer több inget készít, mint nálunk. (A számításnál hasonló minőségű terméket fel-tételeztünk.) Ez egyértelműen utal a termelékenységben, ezen belül is a műszaki színvonalban és a munka intenzitásában meglévő különbségekre.

Mit mond a kisuji polgár?

Találomra megszólítok egy középkorú férfit.

— Hallott már a „Arany tulipánról”?

— Miről?

— Az „Arany tulipánról”.

— Mi az? Valami film?

— Nem film.

— Hát? Virág?

Másként próbálkozom.

— Tudja, mi készül a Fékonban?

— Tudom. Gatyá és gyerek.

— Hogyhogy gyerek?

A férfi sokatmondóan somolyog.

— Menjen ki este tíz után a ligetbe, majd megtudja.

— Mit tudok meg?

— Látszik, hogy nem idevalósi. A délutáni műszakból akkor jönnek a püspökladányi lányok és a vonatindulásig bőven van idejük.

— Mire?

Az ember cinkosan kacsint, a kezével mutatja.

— Érti, nem? Megy a ketymety odakint. Ha nem vigyáz az ember, még rájuk is léphet.

— Akkor mondok magának egy rossz hírt: körülbelül három éve létesítettek Püspökladányban egy férfi konfekcióüzemet, s az addig Kisújszállásra járó nők egyik napról a másikra hazamentek dolgozni vagy negyvenen. Velük már bajosan találkozhat a ligetben.

Leányanyák

Bent az üzemben több dolgozó előtt is szóbahozom a témát. Válaszként kaptam felsorolnak vagy huszonöt nevet: hirtelen ennyi leányanya jut eszükbe.

— Azonkívül sokra ránősültek.

— Ránősültek?

— Igen. Aki leányanyát vesz feleségül, az ránősül. Így mondják.

Egy másik megjegyzés.

— Nálunk lassan hagyomány lesz, hogy a KISZ-titkárok a mozgalmi munkát nem csak úgy értelmezik, hanem „amúgy” is.

Ezt nem értem. Megmagyarázzák.

— Nem is egy KISZ-titkár lett leányanya.

K. M. 23 éves munkásnő. Tizennégy éves kora óta dolgozik. Az első gyermeke tizenhat éves korában született, a harmadik 1976-ban. Átlagkeresete 1200 forint. Istállószerű épületben laktak két hónapig. Jelenleg egy háromszor négy méteres szobában, amely az egyik kocsmá férfi vécéje mellett nyílik. Három abortusza volt. Öt osztálya van.

M. K. 27 éves munkásnő. Két kislánya van. Egyszobás lakásban élnek. „Ha megfőztem, meg is eszem!” — vállalja dacosan a leányanya-sorsot. Nyolc osztálya van. Az első vőlegénye öngyilkos lett. Az anyja négy gyermeket nevelt fel egyedül. Ő maga gyermektartást kap. „Meg kellett volna kenni a kocsikereket” — véli.

— Megszólják, amiért leányanya?

— Emlegették már a zabigyerekeimet.

— És maga?

— Mondtam nekik, hogy a bélük száradjon ki.

N. Á. 23 éves szakmunkás, 1970 óta az üzemben dolgozik. 1975-ben az egyik szocialista brigád vezetője lett. 1977-ben lett szakmunkás. Egy év múlva az egyik KISZ-alapszervezet titkárává választották. Öthónapos kislánya van. Hamarosan visszajön a gyesről, két műszakban fog dolgozni, bár mehetne egymászkos kismamaszalagra is.

— Az étteremben megismerkedtem egy debreceni fiatalemberrel. Nem ajánlott házasságot... Ez a nemi élet ma már olyan, hogy mindenki csinálja. Van, aki vigyáz... Nekem volt egy strummám, arra szedtem gyógyszereket, s ezektől nem lehettem terhes. De nem tudtam, hogy meddig hat. Így aztán „úgy” maradtam. Amikor elküldtek a KISZ-iskolába, már terhes voltam. Egyszer hazajöttem a KISZ-suliból, elmondtam „Neki”, hogy mi van. Akkor már „Neki” nem is tetszett annyira az egész, megtudtam, hogy nős, két lánya van. El akartam vetetni a gyereket, mentem még Szolnokra is, de már késő volt. Megszül-

tem, nem bántam meg. Bíróság, egyéb zúr még nem volt, de majd lesz: egyelőre az én nevemen van a kicsi. „Ő” nem írta alá azt a nyilatkozatot, amit kértek tőle. Először azt mondta, vállalja a gyereket, most éppen nem vállalja, ugye, vannak jóakarók, akik azt súgták neki, hogy nem is tőle van a gyerek.

— Mit szóltak az üzemben?

— Amikor terhes lettem, találgatták, vajon kitől? Még olyan is akadt, aki szerint a nevelőapámtól lettem „úgy”.

— És otthon?

— Édesanyám is leányanya volt, őt is megszólták. Tudom, hogy régen (néha ma is) kiközösítették, megbélyegezték a leányanyákat. Engem, ha nehezen is, de megértettek otthon, nálunk szó sem volt kitagadásról. A nevelőapám fiúpartit, azt mondta, ha fiú lesz, minden meg van bocsájtva. Szerencsére fiú lett, most aztán ő van a középpontban.

Az üzemi KISZ-bizottság jelenlegi titkárával beszélgetünk ezekről a dolgokról.

— Én csak akkor megyek férjhez, ha megtalálom azt, akit igazán tudok szeretni — mondja Oros Piroska. — Gyereket viszont mindenképpen akarok. Ha netán nem jön az igazi, vagy nem tudok férjhezmenni, akkor vállalom a gyereket leányanyaként is. Otthon is szoktunk erről beszélni, persze, nem tapsolnak... Amikor már megalapoztam az életemet, akkor kell a gyerek. Tudatosan. Nem úgy, hogy véletlenül jött és most, jaj, mit csináljak? ... Ez sem tisztességtelenebb, mint idegenként vagy haragosként élni valakivel.

V.-né K. Erzsébet, aki letért a kényszerpályáról

— Vasalónőként kezdtem 1971-ben. Egy év múlva csoportvezető lettem, ekkor kevesebb volt a pénzem, de más is érdekelt, nem csak a vasalás. Minden, az egész folyamat, ezért vállaltam. Meg aztán, amikor tízenyolc éves az ember, sokmindent szeretne megváltoztatni... Hát én is. Nézetem körülöttem az asszonyokat: rohantak a munkába, lenyomták a műszakot, rohantak haza, mostak főztek, takarítottak... Szóval ez egy olyan útnak látszott, hogy csak ezt lehet csinálni, ezen kívül semmi mást. Egy borzasztó kényszerpályának. Nem tetszett.

Most, hogy férjnél vagyok? Háromnegyed hétkor kelek, iszom egy kávé, megyek dolgozni. Nem rohanok! Megyek. Amikor munka után hazamegyek, addigra megfőz az anyósom. Megvacsorázunk, közösen rendet rakunk. A férjem nem szeret törölgetni, tehát mosogat, én viszont nem szeretek mosogatni, ezért törölgetek. Utána tévé, olvasás, beszélgetünk. Kéthetenként mosunk ágyneműt, olyankor korábban kelek, beáztatom a mosnivalót. A férjem előbb hazamegy, hozzáfog mosni. Amikor megérkezem, én befejezem a mosást, ő pedig megy takarítani. Szóval nem jutott nekem ugyanaz a sors, mint az üzemben dolgozó asszonyok többségének. A férjem betanított munkás.

Az üzemben szépen haladtam előre, szerettem ott lenni, énekelték az asszonyok... Még én is, csak úgy magamnak: Látod édesanyám, ilyesmiket. Aztán művezető lettem a 68-as szalagnál, az itteniek dolgoztak legjobban. Mivel kezdtem? Sírással, sírással és sírással. Semmi sem úgy ment, ahogy szerettem volna, nem haladtunk, botrányos volt. A terveket 70—80 százalék körül hoztuk, mindenki idegeskedett. A munkásnők hozzá voltak szokva, hogy jól keresnek, sokat teljesítenek. Hiába: rosszul irányítottam őket. Ezt a termelési tanácskozáson is elmondtam, kértem, segítsenek. Aztán úgy fél év alatt rendbejött minden. Főlszabadultan, könnyedén dolgoztam, többé nem volt sírás.

1976-ban az üzemi KISZ-bizottság titkára lettem. Megint bennem volt, hogy na, majd megmutatom! Közben leérettségiztem, készültem a Könnyűipari Főiskolára. Túl sokat vállaltam. A KISZ-beli világmegváltásból elkeseredés lett, bár az én munkámat elismerték, kaptam egy aranykoszorús KISZ-jelvényt, kiváló dolgozó lettem. Akkor még nem tudtam megérteni, hogy nem mindenki olyan, mint én: se család, semmi, csak mindig a másokért való munka... Pedig ha valaki férjhezment, felé sem nézett többé a KISZ-nek. Nem engedte az ura. És bántott, hogy a mi bizottságunk munkáját nem nagyon ismerték el. De ha valamire szükség volt, például a megyebizottságnak díszszobkendőre, akkor mindig megkerestek: most hatszázat, most kétszázat ilyen találkozára, olyan értekezletre. Ajándéknak. Minden évben új bizottsági titkárunk volt, talán azért is legyintettek ránk. És az előítéletek! Amikor összejönnek a fiatalok, nevetnek, jól érzik magukat. Sokan meg azt nézik, na, mikor nő a hasuk? Meg, hogy kurva. Miért? Mert van nálunk jónéhány leányanya? Nem mondom azt, hogy itt mindenki szent. Sokszor voltam a lányokkal kirándulni, sohasem volt semmi probléma. És nem igaz, hogy csak a szent szüzek jöttek el! Ha az emberek látnák azokat a lányokat, akik az ilyen dumák miatt sírnak...

Kisújszálláson új az ipar, de a mentalitás régi. Falusi. És mostanában az emberek szeretnek jólétesültek lenni. Kit hol neveznek ki, kit váltanak le?... A illető lehet, hogy még nem is tudja, de már beszél. Mire kiér a hír a város közepéről a szélére, a bolhából elefánt lesz. Most végre mindenki tudhat minderről, mindenki beszélhet minderről, nem úgy, mint az ötvenes években, amikor kuss volt. Most aztán bepótolják az akkori hallgatást.

— A gyes letelte után a vidékiek nem jönnek vissza — panaszkodik Vági János. — Nem tudják összeegyeztetni a bejárást és a kisgyerekek elhelyezését, még egy műszakban sem. Helyi utánpótlás pedig nincs. Az üzem telepítésekor a tanács túl optimista volt, csak a statisztikát nézte, arra nem gondolt, hogy sok asszony nem is akar munkát vállalni az üzemben, mert állattartásból, háztáji-ból megvan a jövedelmünk. Egyre nyomasztóbbak a munkaerőgondok. Terveinkben évenként csökkentjük a létszámot, de még ennél is nagyobb arányban fogy a munkaerő.

— Tehát amit a telepítéskor elrontottak, annak most isszák a levét?

— Pontosan.

Az ipartelepítésről beszéltünk Tóth Endrével, aki jelenleg a népfront városi titkára, de az ipartelepítések idején a városi pártbizottságon dolgozott.

— Az ipartelepítés körüli módszerek között — mi tagadás — bizony volt hazugság, szépítés is. Például meghamisították a földmintát, hogy a téglagyár idetelepüljön. A gyár körül lévő föld nem jó, nem felel meg ennek a marha nagy kapacitású üzemnek. Hogy itt valami suskus volt, az biztos. Mi, akik benne voltunk a doperájban, tudjuk.

— Miben?

— Doperájban... Azt tudom, hogy akik akkoriban az ipartelepítés ügyében Pesten jártak egy héten háromszor is, sohasem mentek üres kézzel: ha mással nem, de a maszek pék finom háromkilós kenyérével telerakták az autó saroglyáját...

Ponyokai Bálint az ipartelepítések idején a Mezőgép vezetője volt, ma tanácselnök.

— Nézze, az az igazság, hogy nagyon bosszantott, amikor átszóltak a pártbizottságról, hogy X-et, Y-t elviszik ebbe meg abba az üzembe. Persze, hogy nem tetszett, szubjektív voltam, vakon mezőgépes, a félrevezetésig védtem a cégtáblát.

Nem gazemberség volt ez: nem láttuk a távlatos célt... Ez az ipartelepítés nekem olyan bumeráng!... Most nekem kell ebből a székből verejtékes munkával helyrehozni a dolgokat. Eszembe jutott ez itt ezerszer is.

— Rosszul sikerült az ipartelepítés?

— Jól sikerült, mert mindenki kap munkát. De az üzemek számát sokalljuk, keressük a koncentráció lehetőségét, összevonását a rokon szakmáknak. De akadályoznak a tulajdonformák: van itt tanácsi, minisztériumi vállalat, szövetkezet, minden. Hasonló szakmai felállású a Mezőgép, a METEFÉM, a Vasipari Vállalat, a Vas, Fa- és Építőipari Szövetkezet vasas részlege. Hasonló összevonási lehetőség lenne az építőiparban is. Sok a gondunk a települő üzemek kommunális ellátásával. Jelenleg Kisújszálláson nincs megoldva ezerkét száz ember étkeztetése, köztük a Fékon jó félezer dolgozójé. Nagy gond a bölcsőde, óvoda, napközi, az úthálózat, a víz, a szennyvíz, a lakás, az orvosi ellátás, és így tovább. Mert az ipartelepítés ilyesmivel is jár. Aztán itt lesz a téglagyár gondja: ez úgy lett idetelepítve, hogy nem volt alkalmas földünk, máshonnan vettek mintát. Így lett megbundázva. A telepítéskor nem kellett kisajátítani földet maszektól — most kell, majd három év múlva is kell, úgyhogy szívatják a fogukat a cserépipariak.

A városi pártbizottság titkára, Barna Károly az ipartelepítések idején a megyei pártbizottság osztályvezető-helyettese volt.

— Egyetlen cél, a foglalkoztatottság megoldása lebegett mindenki szeme előtt — mondja —, hiányozott a távlatokban való gondolkodás. Nincs ezen mit szépíteni. Munkalehetőség, elvándorlás megállítása: ez volt a lényeg. De hogy lesz-e folyamatos munkaerő?... A spontán telepítések problémái most jelentkeznek. Csak nőket foglalkoztató üzemek települtek egymáshoz közel: Kisújszállásra és Túrkevére is települt varrőüzem, ami ugyan a helyi lakosoknak jó, mert nem kell utazni, de talán mégis jobb lett volna az ingázás, mint mindkét helyen kiépíteni a teljes infrastruktúrát. Most itt is, ott is munkaerőgondok vannak, emiatt nem lehet bővíteni a kapacitást. Vagy ott van a METEFÉM: az is spontán telepítés. De senkisé is mérte fel a munkaerő igényét. Mi történt? Elvitték a Mezőgéptől a legjobb esztergályosokat. Jelenleg kétszáz vasmunkás hiányzik a városban. Ha például valakinek azt mondják a METEFÉM-nél, hogy a nyolc óra az nyolc óra, késett tíz percet, ezért egy órát levonnak — fogja a kalapját, bekopog a Mezőgéphez. Onnan a Vasipari Vállalathoz. És folytathatnánk még.

A vonaton

— Hazafelé?

— Mára letelt.

— Fáradt?

— Nem szabad. Különben ez az utazás az én pihenésem, Kisújszállástól Törökszentmiklósig.

— És ha hazaért?

— Akkor? Hajrá, a második műszak... Főzni, mosni, takarítani a négy gyerekre... Kötök, horgolok, mindenki ruháját magam varrom, csak így tudunk létesülni.

— Szokott televíziót nézni?

— Néha. De akkor is kötök, horgolok, akárcsak itt a vonaton. Nincs megállás.

— Nincs?

— Nincs ám!

Az értelmiség növekvő szerepe a gyorsan változó igények idején

Szolnok megye felszabadulás utáni fejlődésének egyik jellegzetessége, hogy évről évre nő a magasabb iskolai végzettségűek száma, nő a megye szellemi ereje. Az értelmiség arányának növekedése egyrészt következménye a szocialista társadalom általános fejlődésének, másrészt előfeltétele a gyorsabb gazdasági és kulturális előrehaladásnak. Tény, hogy az értelmiség számának alakulása az általános kulturális szint emelkedésének részeként jelentkezik.

Műveltségi hagyományaink viszonylag szűkösek. A szellemi erőforrások növekedése tulajdonképpen az 1950-es évek elejétől gyorsult fel a megyében. Az 1930-as években a megye lakosságának csaknem 14⁰/₀-a analfabéta volt, ma arányuk alig éri el a 2⁰/₀-ot. A felszabadulás előtti 65 év alatt összesen 4 578-an, az elmúlt 4 évben viszont több mint 12 ezren érettségiztek a megyében. A felszabadulás óta a művelődési otthonok száma megtízszereződött, a könyvtáraké csaknem hatszorosára nőtt, és érdekességgel is beillik, hogy ma hétszer annyi a könyvtári olvasók száma, mint amennyi kötet könyv volt 1938-ban a megye könyvtáraiban. Ezzel a hatalmas változással együtt nőtt az értelmiség száma is, mely az egyik legdinamikusabban fejlődő rétege megyénk lakosságának. 1949-ben számuk nem érte el a 2000-et (0,8⁰/₀), 1960-ban 3509 (1,3⁰/₀), 1970-ben 8118 (2,7⁰/₀), 1979-ben megközelítőleg 12 ezer, és ez csaknem 4⁰/₀-a a megye megfelelő korú népességének.

A számszerű fejlődés mellett összetétele is jelentősen megváltozott. Addig, míg 1949-ben az értelmiség számát zömmel a pedagógusok és orvosok tették ki, ma már csaknem 56⁰/₀-uk műszaki, mezőgazdasági, közigazdasági értelmiség. Ez a szerkezeti változás természetesen összefügg a megye társadalmi, gazdasági fejlődésével és bizonyítja azt is, hogy a szocializmus építésének minden területén jelen vannak az értelmiségi dolgozók is.

A gyors mennyiségi növekedés azt is érzékelteti, hogy megyénk értelmiségének döntő többsége a szocializmus neveltje, jelentős részük munkás-paraszti származású, sőt sokan eredeti foglalkozásukat tekintve is munkások, parasztok. Mindez természetesen — helyesen — magába foglalta annak lehetőségét, hogy az értelmiség és más dolgozó osztályok, rétegek közötti indokolatlan különbségek kiküszöbölésre kerüljenek. Ez a történelmi igazságszolgáltatás potenciálisan adja a munkásosztály politikájával való azonosulás lehetőségét.

Számunkra pedig soha nem volt mindegy, hogy az értelmiség hogyan azonosul politikánkkal. Tény, hogy szocialistává váló értelmiségünk a munkásosztály célkitűzéseit magáévá tette, azért kész dolgozni. Ez az érdekazonosság az értelmiséggel való szövetség szilárd alapja. Kulcskérdés lett az együttes részvétel feladataink valóra váltásában.

Megyénk értelmiségére egyre inkább jellemző a közéleti aktivitás. 40%-uk tagja pártunknak, és a tanácstagoknak csaknem 20%-a értelmiségi, nem számolva azokat a szellemi foglalkozásúakat, akik alkalmazotti munkakörben dolgoznak. A különböző tömegszervezetekben és mozgalmakban dolgozókkal együtt az értelmiség közéleti aktivitása olyan arányú, hogy teljes magabiztossággal mondhatjuk: az értelmiség a munkásosztálynak jó szövetségese, döntő többsége elkötelezett a szocializmus ügye iránt, jellemző rá a szocialista társadalomért való tenniakarás. Tehát értelmiségünkre jellemző a társadalmi egyenrangúság munkában, közéletiségben, aktivitásban egyaránt. Ezzel párhuzamosan a társadalom igénye is egyre fokozottabban jelentkezik az értelmiséggel szemben, mert feladataik végrehajtása sokoldalúan érinti mások munkáját. Munkakörüknél, helyzetüknél fogva kell, hogy kapcsolatuk az emberekkel alapja legyen szocialista elveink hatékonyabb megvalósításának.

Ezek a pozitív vonások megyénk értelmiségére, mint társadalmi rétegre teljes egészében jellemzőek, ugyanakkor egyes szellemi dolgozóknál ez a „privilegizáltság elvesztése” nem biztos, hogy minden esetben pozitív pszichológiai reakciókat vált ki. Persze, ez a helyzetet mit sem változtat, hiszen az egyes szellemi dolgozók és az értelmiség mint réteg közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. Az egyes ember több és kevesebb is. Hiszen a marxizmus—leninizmust magáévá tevő kommunista értelmiségi nem szövetségese, hanem harcostárs, a nézeteinket, erkölcsi értékeinket támadó egyén ideológiai, vagy politikai ellenfél, a többiek pedig, ha a marxizmus—leninizmust még fenntartással is fogadják, képesek és tudják is vállalni a szocializmus céljait.

Persze, hiba lenne azt mondani, hogy az értelmiség sorait elkerüli a kispolgári hatás. A szellemiek mellett az anyagi javak halmozása is ott él soraikban éppen úgy, mint más osztályok vagy rétegek esetében.

Napjainkban tanúi vagyunk egy sajátos változásnak. A megye dinamikusan fejlődő ipara, korszerű mezőgazdasága, gazdagodó szellemi élete nagy lehetőséget biztosít az értelmiség alkotó munkájának kibontakozásához. Az új iránt többségében fogékony értelmiségiek egyre jobban felismerik az alkotás lehetőségét a termékváltásban, a korszerű agrotechnika alkalmazásában éppen úgy, mint a népbetegségek gyógyításában, vagy a megyénk munkásmozgalmát reprezentáló könyvek kiadásában és felhasználásában az iskolai nevelésben.

Az alkotás lehetőségének felismerését jelzi, hogy az értelmiségiek egyre nagyobb számban vernek gyökeret a megyében. Ezt jelzi az a tény, hogy addig, míg az 1970-es évek elején is a megyéből felsőfokú intézményekben végzetek számánál kisebb arányban nőtt a diplomások száma, azaz „szellemi exportunk” volt, addig ma már ez az arány nemcsak stagnál, hanem enyhén ellenkező irányba fordult.

Természetesen a diploma még senkit nem tesz értelmiségivé, kizárólag csak a lehetőséget teremti meg annak. Az értelmiségi jelző — a szellemi tevékenység mellett — elsősorban magatartást, elkötelezettséget jelent. Elkötelezettséget a tudománynak, a társadalmi haladásnak és annak az osztálynak az ügye iránt, amelyeknek az értelmisége, szellemi bázisa. Minden kornak megvolt és megvan a maga értelmisége. A mi korunké a szocialista értelmiség, a munkásosztály érdekeinek képviselője, megvalósítója. Így természetes, hogy a felszabadulás után a kulturális forradalom egyik fő feladata volt megyénkben is az új szocialista értelmiség kinevelése. Az új, mindenekeelőtt tartalmi változást, minőséget, a szocialista vonások erősítését és nemcsak a személyek változását hordozta magában. Ezt segítette a polgári neveltetésű, de népi hatalmunkhoz hű értelmiség

ideológiai átformálása, a munkások, parasztek ezreinek értelmiséggé képzése, a fiatal értelmiség szocialista világnézetének megalapozása, egyszerűen alkalmassá tétele a reá váró feladatok megoldására.

A megyei feladatok nagyságát az elérendő legfontosabb célkitűzések felsorolása is jól érzékelteti: — a dinamikusan fejlődő ipar és a korszerűsödő szocialista mezőgazdaság számára a szükséges szellemi kapacitás biztosítása; — az általános iskolai hálózat kialakításához a pedagógusok számának növelése; — elősegíteni, hogy minél több munkás—paraszt származású fiatal menjen középiskolába, majd felsőbb intézménybe.

Ez a nagy dinamikájú változás megrázkódtatással is járt. Az új értelmiség megteremtése, a megyéhez kötése nem volt „fájdalommentes”. De nem kell szégyellnünk bevallani, az indulás elején inkább a változás igazságát láttuk és akartuk még akkor is, ha a módszerek esetenként kifogásolhatók voltak. Hiába, az élet bukfenceken és ellentmondásokon keresztül változik!

Napjainkban új — minőségileg más — feladatok jelentkeznek. Ma már az értelmiségiek soraiban — bár az a közeg, ahonnan jönnek, sokban meghatározza magatartását, életfelfogását — elsősorban nem az a döntő, hogy honnan jött, hanem, hogy hová tart, mennyire vállalja azt a feladatot, ami a fejlett szocializmus építéséből reá hárul. Ahogy pártunk programnyilatkozata mondja: „... A tudomány és a kultúra társadalmi szerepének növekedésével, a technika fejlődésével nő az értelmiség aránya és jelentősége. Fokozódik aktív részvétele a szocialista társadalom felépítésében. A szocialista célok vállalásával, a szocialista életmód és emberi kapcsolatok tudatos alakítójaként is mind közelebb kerül a munkásosztályhoz. E folyamatot nagymértékben segíti, hogy az értelmiség jelentős hányada munkás- és parasztcsaládból kerül ki, vagy eredetileg fizikai dolgozó volt.”

Tény, hogy gazdasági eredményeinkben mindenütt fellelhető az a szellemi hányad, amely az értelmiség tevékenységét jelzi. Azzal tehát nincs gondunk, hogy a megye szellemi ereje nem kamatozik az iparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben, a közlekedésben. De az is igaz, hogy megyénk felgyorsult gazdasági, társadalmi fejlődése az értelmiség intenzívebb munkáját igényli. Ma már tény — és a jövőben még inkább igaz lesz —, hogy a munka termelékenységének további dinamikus növelése, az állóeszközök jobb kihasználása, a korszerű, versenyképes termékek termelésének fokozása csak az értelmiségi dolgozókkal való nagyobb együttműködés útján lehetséges. Húsz évvel ezelőtt a tudomány termelőerővé válása jelszó volt, ma gyakorlati tény. A kérdés nem az, hogy az értelmiség részvétele a gazdasági feladatok megoldásában fejlődött-e vagy nem, hanem az, hogy hogyan igazodik a felgyorsult fejlődéshez a gyorsan változó igényekhez. Amikor gyakran — néha jelszószerűen használjuk a „továbblépés”, a „fejlesztés” szót, ez nem kinyilatkoztatott elégedetlenség az értelmiség munkájával szemben, hanem az értelmiséggel való együttműködés stabilitását és a gyorsabb fejlődés igényét foglalja dialektikus egységbe.

A fejlett szocialista társadalom anyagi-műszaki bázisának erősítése minőségileg új feladatokat jelent számunkra. A termelés valamennyi ágában a fejlesztés intenzív módszerei kerülnek előtérbe. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy megvalósítani az értelmiség tevékeny és hatékony részvétele nélkül nem lehetséges. Ez egyrészt megköveteli, hogy a tudomány eredményei gyorsabban hasznosuljanak a technika objektív elemében, a munkaeszközökben és a munka tárgyában, másrészt elengedhetetlen, hogy minél rövidebb idő alatt hasznosul-

janak a technika szubjektív elemében, a dolgozó ember munkakészségében, a termelési tapasztalatában.

Vagyis nemcsak az iparban, a mezőgazdaságban alkalmazható tudomány együtteséről, azok fejlesztéséről van szó, hanem az emberek olyan átalakításáról is, ami a gondolkodás, magatartás megváltoztatásában jut kifejezésre és tudományosabb látásmódot eredményez.

A fejlett szocialista társadalom építésének gazdasági és kulturális feladatai így közvetlenül találkoznak, a kettőt egymástól nem lehet elválasztani a gazdasági területen dolgozó értelmiségiek munkájában sem. Nyilvánvaló, hogy amikor a termékszerkezetet átalakítjuk, a mezőgazdaságban az energiaforrást kicseréljük, amikor a kemizálás ugrásszerűen megnő, a dolgozók szocialista nevelése is egyre inkább előtérbe kerül. A feladatokat együtt és külön-külön sem tudjuk az értelmiség cselekvő részvétele nélkül megoldani. Igényünk és magatartásunk velük szemben nem átmeneti taktikázás, hanem a szocialista társadalom politikai életébe való szélesebb körű bekapcsolás lehetőségének keresése. Mert az értelmiségnek sem elég a jólétben élni, hanem valamiért is kell élni. Tehát az anyagi javak mennyiségi igénye mellett kell valami minőségi igény, olyan morális, tudati tartás, mint a közösségi felelősségérzet, közéletiség, az új iránti fogékonyság, a nép, a haladás iránti felelősség, az előítéletek elvetése és sorolhatnánk még tovább.

Társadalmi érdekünk, hogy minden értelmiségi dolgozó teljesítse kötelességét. A képesség szerinti munka jogos elvárás. Persze, tudjuk, hogy ezt ellenőrizni mindenekelőtt az emberi becsületesség képes, hiszen, hogy kinek milyen a képessége, hol a képesség határa, azt elsősorban maga az egyén ismeri. Ezért hallatlan mértékben megnő a szellemi tevékenységben az erkölcsi tényezők szerepe. Alapkövetelménnyé válik a fegyelmezettség, az önzetlenség, a becsületesség, az áldozatvállalás. Az értelmiségi munkában az átlagosnál azért nagyobb ennek a jelentősége, mert nagymértékben kihat a termelésre, az egészségügy színvonalára, a jövő nemzedéknek nevelésére éppen úgy, mint szocialista elveink érvényesítésére az élet minden területén. Nyilvánvaló tehát, hogy a szaktevékenység és a politikai szféra elválasztása csak feltételes lehet. Mindenekelőtt azért, mert minden szellemi tevékenység osztársadalmi hatású, hiszen a gazdaság nem magánszféra, a tudás nem magántudás, a pedagógus nem magániskola házi tanítója. Az értelmiség tehát politikus ember, aki felel a reá bízott közösségért, felel az egész nemzetért. Minden szakterületnek megvan a maga közéleti eleme, ami kifejeződik a világnézeti tudatosságban, a politikai felelősségben éppen úgy, mint a közéleti aktivitásban. Az értelmiség szocialista jelzője közösségi felelősségérzetre kötelez. Sokat tudni, sokat dolgozni önmagában nem elegendő. Ezzel egyenlő értékű az adnitudás képessége, a mások gondját és terhét is vállaló közösségi magatartás. A közéletben való részvétel mértéke a szocialista demokrácia továbbfejlesztésétől függ. Hogy a közélet fórumai ne szűküljenek szakkérdések megvitatására, elengedhetetlen az értelmiség marxista—leninista képzettségének, közgazdasági kultúrájának, filozófiai jártasságának növelése.

A számszerű adatok jól tükrözik, hogy a megyében dolgozó értelmiségiek szakmai struktúrája jelentősen átalakult. Az arányok eltolódtak a műszaki, agrár, közgazdász értelmiségiek javára akkor, amikor a pedagógusok, orvosok, művészek száma is jelentősen megnőtt. A számszerű változás minőségi korszerűsödéssel is együtt járt, hiszen a „mindenhez értő értelmiség” egyre inkább a múlté. A különböző szakértelmiség elsősorban a saját területén alkot, vagy al-

kalmazza, megújítja, továbbítja a tudományt, a művészetet. Ezért bizonyos specifikus feladatok végrehajtása elkerülhetetlen.

A műszaki, a közgazdász értelmiség aktív közreműködése nélkülözhetetlen a gazdasági, termelési kérdések megvitatásában. Ez az általános igény sajnos ma még nem egyformán lehetséges megyénk minden üzemében, hiszen a mérnökök, közgazdászok aránya a legkedvezőbb a gépiparban és a vegyiparban. A mérnökök 85,2⁰/₀-a, a közgazdászok 77⁰/₀-a dolgozik ezekben az üzemekben, ugyanakkor a megye termelési értékéből ezeknek az üzemeknek a részesedése nem éri el a 60⁰/₀-ot.

Az agrárértelmiség szaktudásától, munkájának hatékonyságától függ a mezőgazdasági termelés fejlesztése, a korszerű eljárások meghonosítása éppen úgy, mint a szocialista mezőgazdaság gondolkodást, életmódot formáló hatásának erőteljesebbé tétele.

A termelésben közvetlenül résztvevők mellett vagy velük egy sorban azokról is szólni kell, akik a legfőbb termelőerővel, az emberrel „csak” közvetve foglalkoznak.

A művelődési dolgozók — pedagógusok, népművelők — több mint hatezres tábora a munkájától nagyban függ, hogy ifjúságunkat hogyan készítjük fel a jövőre. A közösséget közvetlenül szolgáló tevékenységük túlnő az iskola, a művelődési ház, a könyvtár falain. Jogos elvárásunk, hogy a végcél — a fejlett szocialista társadalom felépítése — mellett olyan közbülső távlatok vezéreljék munkájukat, mint a szocialista hazaszeretet, mely nem más, mint „az évezredek közös vállalkozás mai szakasza”, mely egyégy forrott a proletár internacionalizmussal. Ez bizalom és felelősség együtt. A még színvonalasabb munkához tudni kell, hogy „A bizalom nálunk nem kitüntetés jelent, hanem kötelezettségeket; éjtnapot egyégy tevő munkát, megfeszített szorgalmat, felelősséget...”

A művészeti alkotó munka feltételei is egyre kedvezőbben alakulnak a megyében. Megyénk művészei a szocialista társadalom igenléséből indulnak ki. Társadalmi felelősségünk a művekben és a közéleti magatartásukban egyaránt kifejezésre jut. A színház és a képzőművészet mellé egyre jobban felzárkózik a zenekultúra, a kórusmozgalom. Megyénk művészeti élete tehát sikeresen fejlődik mind mennyiségileg, mind minőségileg. A művészekkel szemben megfogalmazott jogos igény a pártosság és a népiesség erősítése. Ez tulajdonképpen egy dolog két oldala, melynek alapja a szocialista forradalom öntudatos szolgálata, a tömegek érdekvédelme, a művészet eszközeivel. Miért lehetséges ez? Mert a marxista—leninista párt vezette munkásosztály célkitűzése az egész nép célkitűzésévé, azaz nemzeti programmá vált. Tehát, ha a művész nem ismeri el a nép alkotó munkáját, a szocialista építés himnuszát, akkor csak perspektíva nélküli úton haladhat.

Egészségügyünk minőségi fejlődése nem választható el a csaknem ezer orvos és gyógyszerész munkájától. Az élveszületések és a csecsemőhalálozás arányszámában immáron tíz éve az ország legjobb megyéi között vagyunk. A gyógyító munka fejlődése mellett országos hírűvé váltak a megyében megrendezésre kerülő tudományos orvos—gyógyszerész napok. Az egészségügyi kutatás színvonalát reprezentálja, hogy két kutatási téma az elért eredmények alapján tárcaszintű programmá vált. Az eredmények mellett tény persze az is, hogy az orvosok csoportja minden más értelmiségi rétegnél zártabb, bár felnőtt egy új szocialista orvosnemzedék, mely a szakmája magas szintű gyakorlása mellett egyre inkább közéleti és politikai, erkölcsi magatartása megfelel a társadalmi elvárásoknak.

Nem lenne pontos a kép, ha elhallgatnánk, hogy megyénk értelmiségének a sorait sem kerülük el a kispolgári beütések. Ez elsődlegesen nem az anyagiak túlzott hajhászásában nyilvánul meg, hanem a politikailag végletekben való gondolkodásban, esetenként légvárák építésében, pesszimizmusban, a valóság és a vágy összekeverésében, az egyéni érdek mindenek fölé helyezésében, a közösségért való áldozatvállalás lebecsülésében, esetleg álradikalizmusban.

A mi számunkra nem mindegy, hogy értelmiségünk milyen arculatú, hogy mennyire érzi át szakmai munkája mellett társadalmi szerepének fontosságát. Ennek sajátos eleme az emberek szocialista öntudatának, szocialista életstílusának formálása. Az értelmiségnek ebben az átlagnál nagyobb a szerepe. A különböző munkahelyeken — munkaköri beosztásból eredően — a tudatos, átgondolt cselekvés egyik elindítója és megvalósítója a szakember. Az emberekről való gondoskodásnak is egyik felelőse. Nagyban függ munkájától, szocialista felelősségérzetétől a munkafegyelem, a rend, az emberi hang, a munka és a munka tisztelete éppen úgy, mint az, hogy lehetőleg az egyenlő munkáért egyenlő bért kapjanak, hogy ne lehessen kevés munkával sok pénzt keresni. Mindezek mindennapi gyakorlati tapasztalata a szocialista tudatformálás nagy előrelendítői.

A szocialista gondolkodás fejlesztése megyénk értelmiségétől megköveteli, hogy olyan munkahelyi légkört biztosítson, amely a munka öröme mellett azt is kifejezi, hogy a dolgozó ember nemcsak munkaerő, hanem társadalmi tulajdonos is a szocializmusban.

Felvetődik a kérdés: találkozunk-e ma olyan jelenségekkel az értelmiség részéről, amelyek negatív irányba hatnak a gondolkodás, magatartás alakulására? Igen, találkozunk és hiba lenne ezt figyelmen kívül hagyni.

Gyakran találkozunk a kispolgári mentalitás tudomásulvételével, esetleg „átmentésével” a fejlett szocialista társadalom viszonyai közé. Ilyen a fegyelmezetlenség megtűrése, a világnézeti közömbösség hallgatólagos megengedése.

A kispolgári mentalitással szembeni elnéző magatartás eszmei kárt okoz. Először azért, mert megingatja azok biztonságát, akik egy lépéssel már közelebb vannak a fejlett szocialista társadalom értelmi és érzelmi elfogadásához. Akaratlanul is erősít egy olyan mentalitást, hogy az egyén számára előnyösebb a szocializmusból, mint a szocializmusért élni és lehet a szocializmus déli lejtőjén munka nélkül sütkérezni.

Hogyan lehetne az értelmiség általános feladatait röviden summázni? — Segítse elő, hogy megyénk lakossága otthonosan érezze magát új környezetében, a fejlett szocialista társadalomban. Erősítse azt a tudatot, hogy jólétünk egyedüli forrása csak a becsületesen végzett munka lehet. Az idejétmúlt, de megmerevedett kispolgári értékek előtt járjon politikailag, világnézetben, szemléletben, életvitelben, izlésben egyaránt. Tehát segítse elő az új, szocialista értékrendek kialakulását és megszilárdulását, magatartásával azt reprezentálja. Legyen aktív nevelője megyénk dolgozóinak. Töltsön be transzformáló szerepet a párt politikájának hirdetésében és terjesztésében, ezzel is segítve az erkölcsi és magatartásbeli átmeneti értékrendek gyorsabb változását. Ennek feltétele, hogy a párt politikáját, mint sajátját hirdesse. Mint szakember, szakismeretével, magatartásával, életfelfogásával nagyban befolyásolhatja környezetét. Nagyon fontos, hogy segítse a munkahelyi demokrácia hatékonyabb kibontakozását. Ennek feltételei már régebben adottak. Azonban az értelmiségre is hárul az a feladat, hogy minél többen éljenek is az adott lehetőségekkel. Ma még nem mondhatjuk, hogy mindenki tódul a demokrácia asztalához. A vele való élés lehetősége-

gét és szükségességét tudatosítani, a jogok és kötelességek egységét megérteni nagyban az értelmiség munkája is.

A tennivalók megvalósításának objektív feltételei egyértelműen adóttak. A szubjektív feltételek megteremtésében azonban még sok a pótolni való. Ugyanis megyénk értelmiségének célirányos, átgondolt tudatformáló tevékenysége viszonylag sok kívánnivalót hagy maga után. Ezt csak egy oldalról — a rá háruló tudatformáló feladat végrehajtásának szintje — lehet megközelíteni. Tehát a mérték a feladat és a megoldás viszonya. Ismereteink szerint jelenleg a tudatformálás területén az értelmiségre váró feladat és a megoldás szintje nincs úgy szinkronban, mint a kapott szakmai feladat és annak végrehajtása. Viszont, ha ennek egységét megbontjuk, akkor a gondolkodás, a magatartás, az életvitel szocialista vonásainak erősödése az indokoltnál jobban lemarad a termelés mögött és végső soron annak fékezőjévé is válhat.

Miért indokolt ezekre a jelenségekre oda figyelni? Azért, mert így az értelmiség a rá váró sajátos feladatokat — kulturális tevékenység, nevelés, példa az életvitelben, a magatartásban stb. — csak részben tudja megoldani. Ma még gyakran nem is tekinti sajátjának ezeket a tennivalókat. Ekkor viszont a szakmai tevékenységen túl nem is foglalkozik azokkal a jellegzetesen értelmiségi feladatokkal, amelyek a fejlett szocializmus építése során joggal elvárhatóak tőlük. Hiszen értelmiségnek lenni nem előjog, hanem tudatos elkötelezettség, szálgalat — a munkásosztály ügyének szolgálata.

Megyénk megsokszorozódott értelmisége nagy szellemi potenciával. Arra van szükség, hogy ezt ésszerűen, hatékonyan használjuk fel a mindennapok munkájában. Nyilván ez nemcsak abból áll, hogy elmondjuk a „kívánságlistát”, hogy megfogalmazzuk, amit akarunk, amit elképzelünk, hanem az is kell, hogy állandó figyelmet tanúsítsunk az értelmiségi szükségletek iránt is. Erre int bennünket pártunk XI. kongresszusán elhangzott beszámoló alábbi mondata: „... A szellemi munkaerőt, a magasfokú szaktudást és felkészültséget a szocialista haladás, a nemzet felemelkedése érdekében minden területen hozzáértőbbben és szervezettebben kell gyümölcsöztetni. Az a célunk, hogy tovább erősödjenek értelmiségünk szocialista elkötelezettsége, közéleti érdeklődése és aktivitása.”

DR. MAJOROS KÁROLY

Nyilas Misi utódai 1979-ben

„Hát az államnak csak rabszolgákra van szüksége, nem önérzetes, gondolkodó és okos ifjúságra?” — teszi fel a kérdést Nyilas Mihály, 1899-ben. Ezt a kérdést veti fel a ma diákja is olykor — kamaszos túlzással, meggondolatlanul.

A ma társadalmának ugyanis egészséges, kiteljesedő emberekre van szüksége óriási szerencsénkre. A lehetőségeink többé-kevésbé korlátlanok. Anyagi nehézségekkel kevesen küzdenek. Túl szép lenne persze azt mondani, hogy a társadalomért élünk, itt még kevesen tartanak. De az egyén és közösség érdekei már közelítnék egymáshoz, amit olykor nehéz, de lehetséges felismerni. Sajnos, még mindig több a rossz hatás, mint a jó. Mit hozunk otthonról?

Hozzuk, hogy többet kell elérni, mint a szüleinknek. Itt jönnek a nagy buktatók. Az egyik: az egyetemi végzettség mint fő-fő értékmérő, „húzd be a fejed fiam, és tanulj. Ne érdekeljen más, csak a felvételig sikerüljön. Nyugodj bele mindenbe, mert úgy lesz helyed a felnőttek között!” A múlt jó diákjának típusa ma is megállja a helyét és eléri céljait. Fiatal korban elsatnyul benne a kívánság a többre, jobbra, szebbre. Ugyanúgy a másik típusban, aki a pénz imádatát hozza hazulról vagy látja másutt. Elhivatottságérzése, ideálja nincs, csak a kereseti lehetőségek szerint választ. Még mindig túl sokan vannak. A tanár pedig legtöbbször igazolja őket. Olykor a mameluk, szürke, mások által irányított diák a példa, akinek közösségi tevékenysége nulla, de... kitűnő. Önálló kezdeményezésre képtelen, de „jó gyerek”. A tanárok és diákok egy része még mindig beillene Móricz iskoláiba. A demokratizmus olykor csődbe jut: egyrészt még nem tudunk élni vele, ez a jellemzőbb, másrészt nem hagynak élni vele. A KISZ-nek az elvei alapvetően jók, de nem vagyunk rászorulva, hogy magunkévá tegyük őket. Fenyegeti a formalizmus, ami a megvalósítás hibája, és az az igazság, hogy a társadalomban való alapvető kötelességeinket sem ismerjük fel. Természetesnek vesszük minden kedvezményt, és nem érzünk felelősséget senki iránt, még magunk iránt sem mindig. De sokan vannak, akik jó úton haladnak és sokan vannak, akik jó útra tudnak terelni. A századforduló diákjához képest mi szárnyalhatunk, adhatjuk, amik vagyunk, és kaphatjuk, amit érünk. Mi már közelebb állunk ahhoz, hogy valódi értékeink szerint essünk elbírálás alá. Ha majd ide eljutunk, talán fordítva is igaz lesz: társadalmunkat is valódi értékei szerint becsüljük meg. Példa mindenestre már van előttünk: a tanár is lehet önmaga, lehet a szó nemes értelmében pedagógus, léte már nem korlátja a diák emberré válásának, hanem segítője. A szülővel való érintkezés formája, nem a bál, a vacsora és a „fél disznó”, hanem a beszélgetés. Kár, hogy a szülői értekezlet és a családlátogatás bizony esetenként még messze elmarad a váraкоzástól. Még mindig idegenek egymásnak, még mindig nincs meg az együttnevelés igénye. A kollégiumok színvonala a „Fertő”-höz képest emelkedett, de hol állunk a népi kollégiumok máig élő emlékéhez viszonyítva? Igaz, más idők voltak, forradalmi lendületű ifjúsággal. Ez valahogy eltűnt. Pedig ma ha nem is kell harcolni, új elvekre, új hitekre, meggyőződésekre szükség van. Ha valami eltérő fontosat találni Móricz diáktársai és a mai diákok között, az egyik ez: valahogy hiányzik a lendület, a hév, a harcosság. A fiatalság lényege. Hogy miért? Két okot látok: rejtettebbek a meghódítatlan csúcsok, és hiányzik az az eszmei hatás, amely magával ragadna bennünket. Mert a marxizmusból nem a lényeget kapjuk, nem a tartalmat, hanem a formákat.

Nem vitás, hogy ma már sokkal több információt kapunk a falakon kívül-

ről, mint elődeink valaha is. Tömegkommunikációs eszközökkel a társasági életben való fokozott részvétellel csökken egyre inkább a család és az iskola uralkodó helyzete. Sokan sajnálják, sokan örülnek neki. Ami a derűlátást táplálja: a diák a való élet problémáira összpontosíthat, nem szűkül be egy esetlegesen rossz közösségbe, több alkalma van magát művelni, széles látókörű, sokoldalú emberré válhat. Ami a borúlátást növelheti: a diák nem koncentrálna tényleges feladataira, maga válogatja össze nevelő erőit, ami zsákutcába vezethet, alacsonyabbrendű tevékenységgel, rosszul választott társakkal haszontalan emberré válhat.

A tanár szempontjából a zártabb iskolatípust hiszem kervezőbbnek. Amilyen Mőricz idejében volt. A diákok összes tevékenysége jóformán a szemük előtt játszódott le. Hogy lehetőségeikkel nem éltek, nem élhettek, az a kor hibája — részben. Ha valódi pedagógusok lettek volna, egész diáktömeget formálhattak volna a maguk képére. Hiszen kire és mire tekinthetett volna a gimnazista? Saját otthoni környezetére és az újságok hasábjaira, ez pedig az akkori körülményeket figyelembe véve, nem túl biztató. Sem a tanár, sem a diák nem volt más téren igénybe véve, de ez a nagy lehetőség mégis kimaradt. Hiányzott az elhivatottság érzése.

A ma pedagógusai közül egyesek visszaimádkozzák ezt a helyzetet. Sokan talajt veszítve érzik magukat, mikor tanításaikat a diák cáfolhatatlanul tényekkel támadja meg, amit kívül tapasztalt. Nincs szinkronban a környezeti hatás és a pedagógiai hatás, és nem mindig a jobb az erősebb. Vajon számunkra melyik forma lenne hasznosabb? Amíg nem tudjuk, hogy mit akarunk, addig feltétlenül a zárt formát tartom hasznosabbnak. Említettem már, hogy életszemléletünk kialakulatlan, értékrendünk hibásabb, mint nagy korok tisztább, lendületesebb fiatalságának. Az iskola kapuin kívül kevesen képviselünk valamiféle progresszivitást, de talán belül sem. A délutánok nagy része céltalan létezéssel telik el, nem keressük és nem találjuk azokat az embereket, akikkel vagy akikért érdemes küzdeni. Passzív befogadókká váltunk, és őskáoszt érzünk magunk körül. Sokan ki tudnak lépni ebből, és „tapasztalataim” szerint általában pedagógus segítséggel. Persze a zsáknak meg kell találnia a maga foltját. Mostanában kiveszőben van az a szó, hogy példakép. A korszellem, a diákszellem mintha tiltaná. Főleg tanárt nem nevezhetünk így, mert nevelésessé válunk a többiek szemében. Túl sok embert ismerünk felületesen ahhoz, hogy egyesekre több időnk legyen, és túlságosan megcsorbult a tekintélytisztelet ahhoz, hogy valakit jóindulatúan, ne csak hibái eltűlésével lássunk. Oka a túl vegyes külső befolyásoltság és a félreértelmezett demokratizmus, amely helyes addig, hogy ne fogadjunk el mindent, de helytelen akkor, ha semmit sem fogadunk el. Az abszolút tagadás kezd aggasztó méreteket ölteni. Hiszem azt, hogy amennyit veszítenénk mennyiségben, annyit nyernénk minőségben, ha jó kezek irányítanak bennünket. Igaz, mi nem túrnánk jól a gyepelűt, de valami megoldást találni kell, mert hovatovább az „iskola” fogalma közelíteni fog a „tanítási órák” fogalmához, hiába a KISZ, a szakkör, a jóakarát.

Mőricz diáktársainak viselkedési normáit osztály-hovatartozásuk szabta meg. Önállóak voltak, míg nem sértették környezetük érdekeit, és társaságukat sem emberi értékekhez, hanem anyagi lehetőségekhez kötötték. A korlátokon belül aztán éppúgy léteztek barátságok, ellenségeskedések, mint nálunk. De mi szabadon választhatunk, nincs közöttünk más választóvonal (elvileg), mint természetünk különbözősége. Nyíltabban közeledhetünk a tanárhoz, közvetlen, őszinte hangot üthetünk meg vele, vitatkozhatunk, érvelhetünk, egyszóval tartalma-

sabbá vált a tanár-diák viszony. A diák-diák viszony kevésbé. Elrohanunk egymás mellett, sok barátság csak annyit jelent: együtt szórakozunk. Viszont tagadhatatlan, hogy gondolkodásunk sokkal önállóbb, mint régen. Néha kétes értékű, de legtöbbször hasznos. Mindenesetre nem leszünk mamelukok, mint a Forr a bor „vinkóvá” forrt szereplői. Rá is vagyunk szorulva. Az iskola egyelőre nem képes olyan hatást gyakorolni ránk, hogy egyéniségünket bátran rábízunk. Mire használjuk ezt fel? Sokkal többet kérdezzük, sokkal többet válaszolunk magunknak, de lógunk, hazudunk is, mert tehetjük. Néha mintha nem tudnánk mit kezdeni vele, és visszatérek arra, hogy a sok haszon mögött sok kár is megbúvik. Megtanultuk, hogy kiköveteljük a jogainkat, és aztán ott állunk vele tehetetlenül. Ritkúlnak az igazi közösségek és ritkúlnak az igazi egyéniségek, mert nincsenek harcra kényszerítve. Nem mondom azt, hogy amit kapunk, túl sok és elpuhult a fiatalság. Ez már túlzás lenne, de a mai diák valahogy nem akar forradalmár lenni.

HÁJDÚ ÉVA

Kézfogások Móricz Zsigmonddal

Elsőként a Nyugatban, a folytatásokban között „Az Isten háta mögött” c. regénye olvasásakor találkoztam az „... ezer magyar bánat, titok, szépség kimondójával”. Áporodott levegőjű kisvárosom restaurátlan arcmását láttam a döbbenetesen érzékletes írásban.

Adyval együtt törtek be az iskolás dogmákon épült szellemi világunk Dévényénél!... Páran, ifjú lázadók, most már nemcsak az Ady-versek, hanem az ő hús-vér prózája miatt is lestük, vártuk fokozódó izgalommal a Nyugat új számait.

Élő valóságában a húszas évek elején köszönhettem. Nem emlékszem — ürügyként —, melyik írására utalva kerestem meg levélben. Gondolom, nem a lelkesedő hódolat, hanem a tisztántúli közös haza nyomasztó víziója felvillantásának köszönhettem, hogy meghívott az otthonába. Bevallom, nem volt íze-sója ennek a vizitnek. Már a küszöbön éreztem, nem jó időben érkeztem. Nyomasztó feszültség ült a lakáson. Alig jutott sínre a beszélgetésünk, benyitott a Móricz-írások mindig színén lévő asszonya: Janka. Zavartan ugrottam fel és indultam feléje. Hiába! Egy szemvillantást vetve felénk, kifordult nyomban a szobából. A sokszor megírt asszony—férfi háború szele kifújta a lakásból. Sértődöttségemet alig enyhítette a búcsúszó: — *Lesz még nekünk megbeszélni valónk!*

Erre a következő évben, egy utcai találkozás nyomán került sor. — *A múltkor az elején abba hagytuk. Volna kedved folytatni? Akár holnap délután is jöhetsz.*

Most másként, azonos húron szólt a nóta. Azonos húron, hiszen a „közös haza” földjében gyökeredtünk. Azokat az életükkel kockázó urakat, iránytű híján tévelygő értelmiséget, a döglesztő szegénység latyakjában fulladozó mezít-lábas zsellérnépet s a kivezető utat árnyékoló nehéz ködöt láttuk. Én a fiatalabb, persze nem azonos szinten.

Reménységem, hogy kiönthetem a szívemet, hamarosan elhervadt. Egyre inkább éreztem, a disputa a *beszélgetés* vonaláról a *beszélgetés* útjára fordul. Ez a helyzet még érezhetőbbé vált az ő jegyzetése során. Eleinte zavart — később megszoktam —, hogy állandóan írogat a mindig kéznél lévő füzetébe. Jóval később értettem meg és fogadtam el: neki joga volt ahhoz, hogy a magyar táj minden útjába akadt figuráját alkotó munkájában *anyagként* kezelje.

Úgy emlékszem, az *Úri muri* meséjének a magja ezen találkozáson vettetett el s kelt ki hamarosan. Szülőhazámról, Mezőtúr népének a világáról kellett szólnom. Főként az úrinép sorát ritkító öngyilkossági járvány kórokozóit kereste. Erről a gyötrő kérdésről annál könnyebb volt — ha nehéz szívvel is — szólnom, mert éppen Szakmáry Zoltánék szomszédságában laktunk. Javasoltam, utazzon le a helyszínre.

Hogy már barátkozásunk első időszakában milyen meleg érzéssel fogott magához, egy 1927-es váratlan betoppanása jelzi. Egy hétköznap délelőttjén benyitott hozzánk. Csak a takarítónőt találta. Dohogva kereste a ház asszonyát. S

LEVELEZŐ-LAP

Kezít csokolom,
mifelélek úgy vélek,
hogy délbén egykor
az asszonyunk
otthona helye
Üdv!

Móricz

Kia Fszjmondd,
mifelélek úgy

Budapest

H. Bathiazi u. 11.

Oly körülírdál államba, hova a levelezőlap díja 10 fillér, költőn 10 filléres levelezőlapok szolgálnak.

hogy mégse járjon hiába, felkapott egy Badár-korsót és — „Ez itt meg az enyém!” — kiáltással elrobogott. Már másnap megkaptuk a feleségemhez címzett 1927. dec. 3-i keltezésű lapját, a bosszús üzenettel:

—Kezít csokolom, mifelélek úgy vélek, délbén egykor az asszonyunk otthona helye. Üdv. —

Az üzenetet mi, a Badár-korsót a leányfalusi Móricz-ház őrzi.

A nagy gyóntató, majd két évtizedes barátkozásunk idején ritkán vallott. 1934 tavaszán nálunk ebédelt. Boros poharát forgatva, csöndre intett bennünket, majd félig hunyt szemmel beszélt: — ... az lenne igazságos, ha a könyveimen azt olvasnák: Írtuk! Mert az első feleségemmel együtt veszködve születtek az írásaim. Ő fogta a kezemet, ő volt a kritikusom, a munkatársam és minden asszonyi figurám mintája. Minden érte, miatta ... Ez a másik nő soha egyetlen sor írására nem inspirált!

Némi tünődés után anyagi gondjaira fordított. Tömören fogalmazott: — Sok jön be, de mindig több folyik ki ... Erzsike, vezet maga számadást a háztartásáról? Szeretném látni.

Gondosan vizsgálódva felkiáltott: — Így kéne ezt csinálnia minden asszonynak! — Zsiga bácsi milyet vezet? — kérdezi a feleségem. — Hát én csak ilyet! és átnyújtott egy kis kockás füzetet. Elképedtünk! Az egytételű bevétel mellett fel volt jegyezve minden, akár filléres kiadás is. A megelőző hónap adatait nézegettük. Érdemes volt! A kétezer pengő bevételből részére csak kétszáz jutott!! A különféle kiadási rovatokat vizsgálva megkérdeztük: miért szerepel a két pár zokni ára a „Tőkésítés” rovatban: — Azért, mert ami nem nyövik el egy hónap alatt, az tőke marad. Mit mosolyogtok ezen? A „tőkésítés” tudománya gyakorlásában — amint tudjuk — mindvégig „bukásra” állott!

Még a nyár végén meghívott bennünket, egész napra Leányfaluba. Közel a délhez, a kapuban visszahőköltem. Több mint egy tucat vendég sisere-hada zsi-vajgott a nagy kerti asztal körül. Jóval később, a vendéglőben ebédelve, nyitot-tunk be.

— *Elakadt a hajó? Hol a csudába késtetek?!* — kérdezte haragosan. Nem mondtuk ki: milyen felmérhetetlen kár, hogy a sok éhes száj, a feléje nyújtott tenyér egyre hajszosabb, erejét emésztő, sokszor nem a testére szabott munkára kényszeríti. S hogy írás közben az ívek szaporítására is gondolnia kell!...

Az uszonnánál — éppen a sisere-hadnak köszönhetően — egészült ki a mi Móricz Zsigmond portrénk. Ahogyan szelte a kenyeret és osztotta, biblikus ihletésű kép villant fel... *A végtelenbe táguló asztal körül milliók ülnek és minden kézbe jut egy nagy karéj, az ő vérrel, könnyel dagasztott kenyereből.*

Az asztalfőn trónolva, játékos kedvre hangolódott; mely akkor szökött magasba, amikor a nagy halas szegedi bicskámát kinyitottam. Mohón villant a szeme, szinte nyúlt feléje. — *Egye fene, biztosan belehalok... Neked adom! — Lehetetlen, ilyen bicskát elajándékozni, képtelenség!*

Az élet nem ismer lehetetlent, a bicska már is a kezébe volt. Az egész társaság derülve nézte, hogyan vizsgálja, nem nyaklik-e a pengéje. Szó nélkül felugrott s pár perc múltán a feleségem kezébe nyomta *Az asszony beleszól* című regényét, dedikálva persze: — *Kun Zsigánénak köszönet, hogy nem szólt bele az ura bicska-üzletébe.* L. 1934. szept. 2. Kézcsók Móricz Zs.

AZ ASSZONY BELESZÓL

Kun Zsigánénak
köszönet, hogy
nem szólt bele az
ura bicska-üzletébe
1934. szept. 2.

Rizén

Móricz

Tán egy év múltán az Országház kapujában találkoztunk. Már akkor oldhatatlan szorongás ült a „lenni vagy nem lenni” kérdésével birkózó lelkeken. Messze tűnt az a halvány reménység, amellyel 1931-es levelében próbált vigasztalni:

— *Majd csak kiverekedik ez az ország s ez a nép is a napfényre!*

A következőben a Nyugat prolongálásához adtam pódiumot a PTOE-ban (Pénzint. Orsz. Egyesülete), a magyar progresszió fellegvárában, ahol titkárként működtem. Medgyasszay Vilmával, Virág leányával és Simonyi Máriával együtt jelent meg. Meglepő volt, a műsor bevezetésében a Nyugatról nem ejtett szót. Életének egy darabjáról, az 1915-ben a lövészárkokban népével eltöltött két hetéről mesélt. Az igényes pódiumon, melyen szellemi világunk legrangosabb képviselői léptek fel, sose hangzott el ilyen ízes, megrendítő, ringató szózat. A gyermekké varázsolt hallgatók megejtve hallgatták a „mesét”.

A legmeghökkenőbb Móricz-esetem az 1941-es Orczy-téri országos vásáron zajlott. Nem akartam hinni a szememnek! Csibével együtt, egy ágaskodó kis fekete csődört rángattak, vezettek, nyilván eladásra szánva. Akkor a közeli kenyérgyárban kerestem „kenyeremet”, s éppen lovat akartam venni. Gondoltam, ezt a játékos lehetőséget nem hagyom ki. Még hogy *Móricz Zsigmond lovával hordjuk ki a kenyeret!* Ő azonban — hiába erősködtem — az adás—vételtől hallani sem kívánt. — *Értsd meg, neked nem eladó, éppen neked nem! . . . Mégpedig azért nem, mert ez a kis dög rúg, harap, mint egy vadállat. Rád nem szóhatom.*

Az 1942-es nagy tavaszi vásáron elkapott a Kelet Népe sátoránál. Elég gyér számú látogató lézengett a folyóirat „boltjában”. Felhúzott a pódiumra, és így mutatott be huncutkásan: — *A magyar irodalom lelkes barátját, az ország egyik kiváló szónokát köszöntjük itt. Hallgassák meg és tegyék azt, amit ő kíván.*

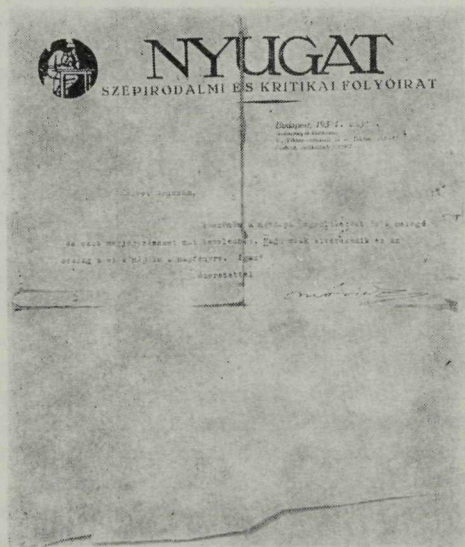
Fogalmam sem volt, hogy mi a csodát „kívánjak”. Szerencsémre felvillant a kisegítő gondolat: Zsiga bácsit a játék ördöge szállta meg. Látni akarja, hogyan vágom ki magam a csapdából. Lesz, ahogy lesz, nekivágtam ilyenformán: — *Jártunkban-keltünkben szinte látjuk a majd 100 éves táblát a felhívással: „Támogasd a magyar ipart!” De mit tehetünk? Cipeljünk haza a hónunk alatt egy traktort? Be sem férne az ajtón . . . De egy könyv, vagy folyóirat igen . . . A fényes gép előbb-utóbb ócskavassá züllik. De a jó írás ezer év múltán is ragyog! Állítom, nem igaz magyar, aki innen könyvet nem visz haza! . . . És ne felejtsek el, a legnagyobb magyar író ennek a sáturnak gazdája!*

Hát nem mindegyik látogató bizonyult „igaz magyarnak” . . . Vagy tán én nem voltam az a „kiváló szónok”.

Ebéd után magunkra maradtunk . . . Szótlanul ültünk a pódium szélén. Zsiga bácsi játékos kedve lehanyatlott. Ijedten néztem, milyen fakó az arca, fénytelen a szeme . . . Hosszú csönd után szólalt meg: — *Milyen üres ez a kóter! Egyedül kucorgok benne . . . Egyedül . . .*

Nehéz szívvel szorított kezét velem . . . Mint később kiderült: utóljára.

KUN ZSIGMOND

HAGYOMÁNYOK

Móricz nyomában — Zagyvarékason

A két világháború közötti években a zagyvarékasi szegény családok közül megélhetésük alapjának kiegészítése végett sokan foglalkoztak menhelyi gyermekek gondozásával. Ezek közé tartoztak néhai legidősebb Kiss Boldizsárék is, Litkey Imre nevelő szülei. A nevelőszülők szívesen fogadtak magukhoz nagyobbacska gyermeket, aki már segíteni tudott a házkörűli munkában, de szívesen vették a csecsemőt is, mert annak tartásáért még magasabb díjazás járt, s előnyösnek tartották, ha nem elhagyott volt a gyermek, aki kizárólag a közösségre volt utalva, hanem a szülő fizetett. Kovács Dezsőné, a „telepesné nagysága” küldött időnként néhány asszonyt Budapestre a Menhelybe azok közül, akik gyermekek gondozására jelentkeztek s ezek kísérték a lelencgyermekeket Rékasra. A szétosztás a telepfelügyelőnk lakásán történt azok között, akik az előzetes jelentkezési lapon szerepeltek. Így volt ez abban az esetben is, amikor egy csütörtökön más gyermekek társaságában az a kis vézna, feketehajú kisfiú érkezett, akinek csuklójára erősített vászonszalagon a Litkey Imre név volt olvasható. Ezt a gyermekcsoportot harmadmagával Kiss Boldizsárné hozta Budapestről. Néhai Kiss Boldizsár és felesége is, egymástól függetlenül úgy tájékoztattak engem, hogy a telepfelügyelőnk ajánlotta nekik a kis Imit. „Ezt vigye el, jól jár, evvel szerencséje lesz”, — mondotta állítólag Kissnének, mintha azt akarta volna sejtetni szavaival, hogy a gyermeknek fizetőképes szülője van. Kovácsné azonban cáfolja állításukat: a gyermekek érkezésekor nem tudhatta, hogy melyikük kinek gyermeke, mert az volt a gyakorlat, hogy a központból mintegy nyolc-tíz nap múlva küldötték meg neki az u. n. kihelyezési lapot, mely a Menhelyben őrzött törzslap adatait tartalmazta: a születés helyét, idejét, az anyja nevét, s ha ismert volt, akkor az apáét is, esetleg a nagyszülőkéit, meg egyéb fontos adatokat. Nem kizárt, hogy a telepfelügyelőnkre hivatkozás csupán a Kissné szájára vaktában jött védekezés volt akkor, amikor férje szemrehányást tett neki — mert tett szemrehányást — hogy miért egy betegesnek látszó csecsemőt vett gondjába házkörűli munkára használható fejlett gyermek helyett, s már a legközelebbi vasárnap, amikor a fiúcska váratlanul elkékült, elfeketedett, Kissné már önmagát is meggyőzhette arról, hogy csak is az volt az igazság, amit férjének mondott: nyomatékos ajánlás nélkül miért is döntött volna Imriske mellett? Ráadásul az orvos sem tartózkodott otthon, a nevelőszülők megriadtak, futott Kissné gyermekkel a karján a „nagyságához”, aki vizet hintett a gyermek szemébe s ettől a gyermek rögtön „létre jött”.

Néhai Kiss Boldizsárné elmesélte azt is, miként ismerkedett meg Litkey Böskével. A gyermek rosszulletét követő napon, vagy másodnap a falutól több, mint három kilométernyire fekvő vasútállomáshoz kísérte ki éppen egy másik, ugyancsak általa gondozott, de már nagyobbacska menhelyi fiúnak Rékason látogatóban járt, Pestre visszautazni készülő édesanyját, mikor az állomáson egy Ignác Órzi nevű rékasi asszony odaszólt hozzá: „hová megy Vejkó Panni?” „Csak Feri édesanyját kísérem-e” — válaszolta Kissné Valkó Anna. „Ez a

fiatal is magát keresi” — mondta erre Ignác Órszi s egy mellette álldogáló svájci sapkás csinos fiatal leányra mutatott. „Táncsak nem Imriske édesanyja?” „De igen.” Pár perccel előbb érkezett a Budapestről Szolnokra tartó ellenvonattal. Ez volt az első találkozásuk. Litkey Erzsike ettől fogva sűrűn kereste fel gyermekét, nyaranta pedig hosszabb időket töltött Zagyvarékaszon.

Móricz Zsigmond csak jóval később — nevezzük így Móricz Erzsébetet, mert hiszen akkor még így hívták — Litkey Böske első látogatását követően kezdett Rékasra járogatni. De aztán már sokszor meg-megjelent ott ő is, Imikét látogatni, új benyomásokat gyűjteni, pihenve dolgozni, egyszerű emberek szeretetének sugárzását élvezni. Amikor Rékaszon időzött, kivétel nélkül mindig Kiss Boldizsárék Fürdő utca 10. szám alatti házában szállt meg és Kisséknél étkezett. Történt egyszer — már a nagy összelepedésük korszakában — hogy amikor Móricz a szolnoki Tisza Szálló éttermébe vitte magával Erzsikét és a Kiss házaspárt, valami ismerőseivel találkozott ottan, akik saját asztalukhoz invitálták őt és társaságát. Kissné szabadkozott: „nem merek én urakkal egy asztalhoz ülni, nem való az minékünk.” De Móricz leintette: „maga a legnagyobb úr, mert neveli azt a gyermeket”, s már terelte is az ismerőseinek asztalához Erzsikét is, Kisséket is, és a pincérel Kiss Boldizsárnét szolgáltatta ki elsőként. Más alkalommal Kissné Leányfaluban tartózkodott — a Kiss házaspár együtt több ízben, Kissné maga még többször járt ottan — amikor betegeskedő édesapját látogatni az író valamelyik leánya is férjestől éppen odament. Kissné nem akarta a családi együttlételet háborgatni, arra kérte hát a háztartási alkalmazottat — Kissné hol Anna néniként, hol Mari néniként szólt róla — hogy ő is a konyhában ebédelhessen. Móricz észrevette a terítékhiányt: „kinek nem terített?” — kérdezte alkalmazottjától. „Nekem — válaszolta helyette Kissné — én kértem őt erre.” Móricz azonban ragaszkodott, hogy Kissné vele és családtagjaival együtt étkezzen. Kiss Boldizsárné soha el nem felejtette ezt a móríci gesztust, s ha Móriczról kérdezték, mindig büszkén emlegette, hogy az író nem szegyeellte, nem dugdosta a szeretetébe fogadott rékasi szegényasszonyt, a vendéget.

Idegenek előtt azonban hallgatott Móricz Zagyvarékasról s arról, hogy jár oda, miért jár, kit látogat ottan. Így fordulhatott elő, hogy Németh László azt írta Móricz Zsigmondjában: Erzsike Leányfaluból nyaranta a saját családjához Lovasberénybe utazott. Ugyanennek a munkájának más helyén pedig olyan esetről tett említést, hogy Móricz a nyári Balaton mellől Pestről hozott stanicliban Lovasberénybe vitte Erzsike kedvenc csemegéit, a mustárt és mogyorót. Nos, az a falu, ahol Erzsike a nyarakat töltötte, nem Lovasberény, hanem — ezt már érintettük — Zagyvarékas volt, ha tehát Móricz Zsigmond a Németh László által felemlített nyáron tényleg Erzsikének vitte a mustárt és a mogyorót, akkor Zagyvarékasra vitte azt. (Egyébként azonban Lovasberény sem volt ismeretlen Erzsike előtt.)

Móricz Zsigmondnak mintegy 20 elbeszéléséről, karcolatáról, riportjáról, rádióban elhangzott csevegéséről lehet kimutatni, hogy alapanyaga zagyvarékasi ihletésű, vagy részben-egészben idegen eseményeket rékasi környezetbe helyezve dolgoz fel, vagy a vezércselekménybe illesztett epizód fogant Rékaszon, vagy legalább a hősök, alakok, szereplők számára kölcsönöznek Rékasról vett neveket, ragadványneveket. És ezt a számot nem lehet véglegesnek tekintenünk, minden bizonnyal lehetnek még más egyéb olyan Móricz-írások is, melyek valahogyan ugyancsak kötődnek Rékashoz, de eddigelé elkerülték figyelmemet.

Hogy Móricz Zsigmond művészetének egyik késői hajtása a Zagyva partján eredt, azt elsőízben egy szolnoki diáklap hozta nyilvánosságra. Az érdem a Ver-

seghy Gimnázium Önképzőkörének ötvenes-évekbeli vezető tanáré, a zagyvarékasi születésű Valkó Mihályé, aki az önképzőkör tagjait a megye irodalmi hagyományainak gyűjtésére inspirálta és azé a két szolnoki diáké, ifjabb Kultsár Barna és Török Ferencé, akik 1958. tavaszán Kiss Boldizsárakat felkeresték. hogy Móricz Zsigmond és Zagyvarékas kapcsolatáról interjúvolják őket. Szerencsés véletlen folytán Kissék lakásán találták dr. Keresztesné Móríc Erzsébetet, így aztán irodalomtörténeti értékű szavak is eshettek az író életművének Rékasra ágazódásáról. A hármójukkal folytatott beszélgetésről a diákriporterek a Verseghy Gimnázium TINTÁSÜVEG című lapjának 1958. májusi számában, Móríc Zsigmond nyomában cím alatt számoltak be diákközönségüknek a megszólaltatottak nyilatkozatairól.

Az első olyan Móríc-elbeszélés, mely Zagyvarékassal összefüggésbe hozható, a *Rózsi és Rózsi* című tárcanovella, melyet a Pesti Napló 1936. november 15-i 262. száma közölt először. Az első olyan Móríc-mű pedig, mely azt valószínűsíti, hogy Móríc a megírásakor már személyesen is megismerte a falut, mindjárt egy remekmű, a *Pesti kislány falun* című kisregény, mely Az Est 1937-es Hármaskönyvében jelent meg. A két munka nagyjából egyidőben íródott. Társtalan lélek keresi mindkettőben hasonmását, az elsőben sikerrel, a másodikban haszontalanul. Az egyik hízelgő fényben mutat egyetlen életmozzanatról csalóka derűs tükörképet, mintha csak Rudnay Gyula sokat vitatott második Csokonai-festménye költőjének s a festmény égi tüneményének szembeállításával ismétlődne, a másik a balsorsba nyugvás és az előnyösebb helyzet elérése iránti vágyakozás közötti vergődést tükrözi, amelynél a különböző periódusokban felhalmozódott ellentmondásokat, tételeket s ezek cáfolatait egyetlen személy egymagában nem, csak osztozottan képes hűen elmondani a nagyvilág okulására. A *Rózsi és Rózsi* egy valamilyen házassági akadály alóli felmentés igazságügy-minisztériumtól megszerzésének könnyed, hangulatos története, az író számára éppen időszerűvé vált divat-tapogatózással és ártájközödással körítve, s hozzá egy kis szelíd fricska a dédelgetett modell felé, akként, hogy éppen novellabeli megjelenítőjével leplezti le az író, ő már tudja, hogy a Dunába-ugrási szándék nem volt komoly: „...én láttam egyszer, hogy egy ember felmászott a Turulra,⁴ de nem ugrott le, tűzoltók jöttek és lehúzták, eszébe sem volt beleugrani a vízbe, csak magára akarta vonni a figyelmet, hogy ő munkanélküli...” A novella rékasi vonatkozására Móríc Erzsébet mutatott rá 1958-ban a két szolnoki diák előtt. Az egykori diákriporterek egyike — ma elme- és ideg orvos Budapesten — megőrizte a rékasi interjú alkalmával készített feljegyzéseit s azokat megtekintve a témaváltások sorrendjéből arra következtetett, hogy a *Rózsi és Rózsi* közvetlenül azt követően került szóba, hogy előbb a *Pesti kislány falun* szüzséjét már meghányták-vetették, de míg ez utóbbinál a Kiss házaspár is bele-beleszólt, addig a *Rózsi és Rózsi*-ről csak Móríc Erzsébet mondott el annyit — és ez került a Móríc Zsigmond nyomában című közleménybe — hogy ennek „történeti magva szintén rékasi eredetű”, s ez úgy értendő, hogy a novella újpesti „kövér Rózsi”-jának modellje azonos a kisregény falusi életét már városira váltani vágyó még paraszt Böskéjének modelljével. Ez a magyarázat még világosabb értelmet nyer, ha nemcsak sejtés, hogy az újpesti Rózsi modellje nemcsak a Böske-moddellel, hanem *A kislány megnyerte a pört*¹ Franciskájával, a „kis kövér szőke nő”-vel is azonos, sőt még a kisregény pesti kislányában is él ő a Csibe-moddellel ötvöződve. Egy modell négy változatban.

A *pesti kislány falun* főhősének ábrázolásánál fordít módszerén az író. Csibe-Rózsika, a pesti kislány nem egyetlen modelltől vétetett. Csak részben az a kis-

MÓRICZ ZSIGMOND

LEGSZEBB ELBESZÉLÉSEI

*Kis Bördizsike
szeretettel
Móricz
1942. január 19.
Leányfalva*

BUDAPEST, 1942

lány, ahogyan Litkey Böskét az író 1936. végefelé látta. A pesti kislány figurájának másik eleme inkább talán a Bercsényi utcai „mama” egyik leánya lehetett, aki Litkey Böskét Rékasra kísérhette, vagy egy falut nem látott anyatárs — tizenkét éves korukban együtt nevelték őket az „intézetben” — akinek gyermeke *ugyancsak rékasi nevelőszülők gondozásába került*. Litkey Böske nem is olyan rég, egészen 1933-ig nagyrészt falun s tanyavilágban élt Lajosmizsén, ő nem téveszthette volna össze a földből kibújt zöldelő őszi búzát a pesti parkok pázsitjával, hiszen a *Mikulásra leesett a hó* Csibéjeként még azt is tudja, hogy „jó a kis hópaplan” „a szegény búzának”, ő nem álmélkodott volna a köcsögfák láttán, nem nevezte volna „fehér hólyag”-nak a búbos kemencét, nem bukkant volna elébe a falusi „sok csuda” egyikeként a „gané” kihordása és ő, a valamikori kis tehénpásztor ne tudta volna azt, hogy mit jelent a tehenet „megfejni”? Van aztán ebben a pesti kislányban is egy adag az újpesti — ha valójában újpesti s nem rékasi — Rózsiból is: „Kövér vagy” — mondja neki Böske, a parasztgazda lánya. De azért nem marad takaratlan Litkey Erzsike filigrán alakja sem, a nagybajuszos bácsi éppen hogy ilyennek látja: „olyan sovány vagy, mint egy gebe”. S már az indításnál megtudjuk, hogy egy testbe zárt egymástól nagyon

távoli lelki-világok igazságkereséseinek összeütközésére számíthatunk: „Az első percben mindenki jól felismerte a másikat, de ahogy jobban belebámultak egymás szemébe, mintha idegenek lettek volna.” Minthogy a kisregény — nevezhetjük hosszabb lélegzetű elbeszélésnek is — az Az Est 1937. évi Hármaskönyve számára készült, írója — ha a legrövidebb szükséges könyvnyomási időt számítjuk is — már 1936. októberében-novemberében meg kellett írja, hogy a Hármaskönyv karácsonykor az olvasók asztalára kerülhessen. Összevetve ezt azzal, amiről a szolnoki diáklap ad hírt, hogy t. i. az alaptörténetet — még ha csupán csak az egyes köztes epizódok értendők is alatta — Kiss Boldizsárék mesélték el az írónak, nyilvánvalóvá válik, hogy Móricz Zsigmond már 1936. novembere tájt felkereste Zagyvarékason Kiss Boldizsárék házáat. És miért ne higgyük, amit Móricz Erzsébet és a Kiss házaspár mondott a diákoknak? De ha soha nem hallottunk volna is a Móricz Zsigmond nyomában című közleményről, akkor sem lehetne kétséges előttünk, hogy a Pesti kislány falun írója a helyszínt tökéletesen ismerte s nem pusztán Litkey Böske, vagy bárki más ismertetése nyomán írta le azt. Különbözik is Móricz olyan esetekben adott riportnovelláiban helyszínrajzot, amikor hiteleset tudott nyújtani. Gondoljunk csak a Csibe-riportnovellákra. Nem lehet vitás, hogy A vak macska belső ügye kocsmájának környékét, berendezését, légkörét, leírása előtt személyesen tanulmányozta, Móricz Virágtól azt is tudjuk, hogy édesapja még őt elvitte oda. Aztán vegyük elő a Bercsényi-Rodostó utcai környezetben játszódó tizenöt Csibe-riportnovellát: tapasztalni fogjuk, hogy a helyszín mindegyikben csak egy-egy odavetett, bármely átlag félkomfortos udvari lakásra ráillő félmondatral van jelezve, kiri, hogy Móricz a lábát oda be nem tette.

— Pesti kislány falun

Móricz művészi környezetismertetése teszi lehetővé, hogy a *Pesti kislány falun* vasúti megállójáról — „perces”-nek nevezte a nép — a kicsi indóházról, mely csak „annyi volt, mint egy kis bódé a Vak Macska előtt a téren”, a faluba vezető hosszú útról, melynek két oldalán a gátig akkor még épületek nem állottak, a templom előtti térnek más falvaktól elütő rendezetlenségéről, a rőfös boltról, melynek ajtaján csengő jelezte a vevő érkezését, a bolti szokásokról, a tornyos frizurájú boltosnéról, egyes szereplők enyhén palócos dialektusáról, s aminek bemutatása pedig nem is sikerült kifogástalanul mindezekhez a Zagyva partjának emlegetéséről könnyű Zagyvarékasra ismerni. Rá is ismert a falu minden régi lakója, akinek csak kezébe adtam s az is, aki előtt csupán felolvastam az elbeszélést. A pompás leírásból még az is kitűnik, milyen naptári évszakban játszódik a cselekmény, következésképpen, hogy mikor ismerkedett meg az író a faluval.

Nincs szó arról az elbeszélésben, hogy eső esnék, sőt, szép napos időjárás kellett kövesse az előző kellő mennyiségű csapadékot, mert csak ilyen, kedvező időjárás mellett zöldellhetett pázsitszerűen a faluba vezető hosszú út két oldalán az őszi búza. Szél fújta a pesti kislány „csinos kis barna kabátja szárnyát”, mégsem szikkadt fel a föld, hanem még a templom előtti téren is „nagy kocsikerek-vágások voltak a sárban”, a pesti kislány „kis cipője bele is merült s sáros lett”. A kislány utazását megelőző vasárnap lakodalmat tartottak a faluban, tehát már kiforrt az új bor. Mindez így együtt novembert jelent. A milió azonban helyenként áttételes, a történet szálai bújtatottak, vagy írói képzelet szülöttei s a szereplők több élő személyből tevődnek: elannyira, hogy a vezércselekményre

és epizódjaira nem könnyű ráismerni, a mellékalakokról csak elemzés után derül ki, hogy valahogyan féligmeddig valamennyien Kiss Boldizsárék nem is nagyon távoli rokonságához tartoznak, kivéve, a nagygazdát, aki „úrnak tartja magát, de azt se tudja, mi az úr”, de az is ismert rékasi parasztgazda volt, akinek földjén Kiss Boldizsár részes aratóként, részes kapásként dolgozott. Az alapélményeket és a történet hőseit persze művészi szándék alakítja-másítja, illetve takarja az olvasó elől. Értelmét maga Móricz Zsigmond világítja meg: „A költői fantáziának az a természete, hogy éppen úgy teremt, mint a természet. Az élet csak magvakat ad, abból új növény fejlődik. Az élmény a makk, amiből tölgyfa nő, de ez nem lesz az a tölgyfa, mint amelyikről lehullott az a makkocská. Azonban tölgyfa lesz. Tehát a modelltől kapott adalék nem marad a modell: csak csírája egy új élő alaknak”.

Hogy Móricz Zsigmond és Litkey Erzsébet ismeretsége pontosan mikor és miként kezdődött, egyelőre még nem volt egyértelműen tisztázható. Az író ekként számolt be erről a bizalmas jóbarát, özvegy Kardos Gézáné Magoss Olgának, de — bár előtte intim családi problémáit is még aktualitásuk teljességében szokta felfedni — csak jócskán, annyi mindenestre bizonyos, hogy legkevesebb fél esztendővel az elsőnek jelzett találkozás után, 1937. április 19-én: „Szeptember végén hazafelé mentem éjfél után s gyalog mentem keresztül a Ferenc József hídon. Egy kislány, majdnem gyerek ácsorgott a híd közepén s nézte a vizet... el kezdtem beszélgetni a kis öngyilkos jelölttel... Kis proletárlány, takarítóné. Már volt szobalány egy méltóságos úréknál, de inkább csak súrolásból s efféléből él.” F. Csanak Dóra levélgyűjteményében 1936. szeptembere és 1937. április 19-e közötti keltezéssel 26 Magoss Olgához írott Móricz-levelet találunk, de közülük csak ez az egyetlen, ez az utolsó szól Litkey Erzsébetről, s Litkey Imréről még ez is hallgat.

Az 1936. év a kenyértörés esztendeje. Január 6.: Móricz megszakítja a házassági életközösséget második feleségével, Simonyi Máriával és Horthy Miklós úti közös lakásukból Leányfaluba távozik. Szépíróhoz méltó szép szavakkal búcsúzik: „Kedves Mária, Isten veled. Mély bánattal és megrendülten megyek Leányfaluba. Onnan írok. Most csak csókolom és szívem háláját ezért a szép kilenc évért, amit soha meghálálni nem lehet. Életem legszebb korszaka, mely örökre összeköt bennünket. Szörnyűség volna elrontani. Imádom magát drága Szívem és csókolom a sűrű Zsiga.” Őszintén így érezte, mint ahogy ő mindig is csak őszinte érzéseit vetette papírra. A pillanatnyi őszinteségeket. Január 25-én visszatér ugyan feleségéhez a budai lakásukba, — a még nagyobb egyedüllét hajtotta Leányfaluból vissza — de az egymáshoz tartozás tudata már soha fel nem éled a házastársak egyikében sem: egymás közelében egymás ellen lázadnak, a közös fedél borzolja idegeiket. A házasság felbontásáról tárgyalnak, de ez se megy. Simonyi Mária, aki a színészpályát hagyta el házassága kedvéért, jövőjét félti, nem bízik abban, hogy Móricz az ő igényeinek megfelelően biztosítja majd életlehetőségeit, melyek Móricz mellett magasak, talán eltűzöttan is magasak voltak. Móriczot súlyos adósságok terhe nyomja, ő is látja, hogy Simonyi Mária külön háztartásának anyagi feltételeit vállalni nem képes. Olyan mértékben semmiképpen, mint ahogyan a feleség reméli és elvárja. Még aznap, 1936. január 25-én, amikor visszatér Leányfaluból a közös budai lakásba, azonnal ír Magoss Olgának, bejelenti, hogy — mert amúgy is Debrecenbe kell utaznia — szeretné meglátogatni őt. Nincs senkije, akit Simonyi Mária helyébe állítson házastársul. Pedig „Egy ember magában nem ember: férfi sorsa a nő”. De Magoss Olga nem az a nő, akit átnevelni, akit férji hatalom alá helyezni le-

het. Alaposan ismeri már Móriczot, sokkal értelmesebb annál, hogy ne tudná: énekes madár nem tipeghet a földön, azért van szárnya, hogy röpjön. Marad hát a kölcsönös mély lelki vonzalom. Mindhalálig. Özönlének a hosszú levelek Debrecenbe. A téma igen változatos: munkájáról, testi és szellemi fáradtságáról, irodalmi kérdésekről, szerelemről, kertjének műveléséről, s a mindennapi élet más kisebb-nagyobb eseményeiről ír Móricz a levelekben. Az 1936. szept. 11-i két levél a magyar irodalom legszebb szerelmes levelei közé tartozik. Mindkettő a tiszta szerelem himnusza. Még az 1936. szeptember 25-i levél is arról vall, hogy „Magános vagyok drágám, mint Akela, a Kipling öreg farkasa.” Figyeljük meg a levél keltét! Állítólag ugyanennek a szeptember 25-nek éjszakáján mondotta ki Litkey Böske a Ferenc József hídon a nevezetessé vált szavakat: „Be kéne ugrani, az anyja szemit.” Így következetes, mondják, akik mondják, magános farkas, magányos ember társaságra vágyódik. Meglehet, hogy az író és legutolsó műzsája tényleg ezen a napon kerültek össze, de az sem lehetetlen, hogy csak napok múlva, vagy már sokkal régebben. Annyi vitathatatlan, hogy 1936. szeptemberének utolsó napjaitól elevebbé vált Móricz élete s ezt követően új, élénk színek keveredtek művészetébe. Tanúsítja ezt a Magoss Olgának október 8-án írott levele is: „Ma csütörtökön beköltöztünk... Most már Pesten maradok. E pillanatban Budapest újra lefoglalja érdeklődésemet s ezt a várost akarom bújni és figyelni, míg valami újra ki nem térít belőle”. Csakugyan Budapestet? Vagy csak egyetlen egy lágymányosi bérház lakóit s a hozzájuk hasonló helyzetűek általánosított világát? A végleges szakítást mégsem 1936. szeptembere hozta. Éppen fordítva. Az egymáshoz vadidegen lelkületű emberek házassága annak rendje szerint 1936. szeptemberébe kellett torkolljon. Újságok hátsólapjaira kerülhettek a „híres jeles országserte nevezetes Csibe dolgok”.

A Csibe-művek főhősei; akár Csibének nevezi őket az író, akár Rózsának, Böskenek, Zsófiának, Borcsának, Marinak, Sárinak vagy másnak; miként az Árvácska prózai-költemények hősei is, mindig több személyből vannak összegyúrva. Mindig van bennük valamennyi Litkey Erzsébetből is, gyakran másokból is és mindannyiszor jócskán magából az íróból is. Egyértelműen nem lehet tehát a novellák Csibéjét kizárólag Litkey Erzsébettel azonosítani. Az 1965. szeptemberi beszélgetéseink egyikén ez a kedélyes, higgadt elbeszélő kipirult arccal, haragosan tiltakozott, mikor arról esett szó, hogy vannak, akik őt Csibe néven emlegetik. A Csibe-novellák — mondotta — nem is novellák, hanem riportok, melyek anyagát én szedtem össze. A Csibe-sorozat riportgyűjtemény, — folytatata — marhaság, hogy én lennék Csibe, ilyen nevű személy soha nem létezett.

Akkoriban el nem hittem volna, hogy egyszer csak rámfogják: én vagyok az a riportbeli Csibe. Apuka engem egymásközi beszélgetésünkben soha nem szólított Csibének. Meghitt, rékasi környezetben, akár vele, akár róla beszélt Móricz — utána jártam — valóban kizárólag Böske, vagy méginkább Böske fiam volt a megszólítása. Leveleiben azonban s társaságbeliek előtt valószínűleg előbeszédben is sokszor emlegette Csibe néven. Mi fogadjunk szót Móricz Erzsikének, aki riportoknak nevezte a szóbanforgó elbeszéléseket, de tegyünk eleget az olvasó kívánságának is, aki már Csibe-novellák néven ismerte meg ezeket: használjuk a Csibe-riportnovella elnevezést. A sorozat darabjai nem rekednek meg a Bercsényi-Rodostó utcában, elkalauzolnak bennünket az Iskola utcai házfelügyelői lakásba, a házbeli varrodába, Lovasberénybe és Leányfaluba is, sőt vizsgálja oda, ahol a hősnő-modell Pesten kis-szolgálóként „helyben” állt s a Pest előtti korszak egyes helyeire is.

— A látogatások kezdete: 1936

1936. december 6-án Móricz Zsigmond végleg elhagyta Simonyi Máriát, kiköltözött Leányfaluba s felszámolta a Horthy Miklós út 50. sz. V. emelet 1. ajtószám alatti lakást, de házasságának felbontására soha nem került sor. Ezután már egyszemélyesre felbukkan Zagyvarékason, rendszerint váratlanul, hol Erzsike társaságában, hol őt követően s volt úgy, hogy napokat töltött ottan, de előfordult, hogy csak Debrecenbe, vagy más városba utaztában Szolnokról gépkocsival egymaga hajtattat ki megérdeklődni, „hogyan van a család?”, kis csomagot adott a gyermeknek s már ment is tovább. December 8-án már ezt írja Hevesy Iván esztétikusnak: „... hirtelen ki kellett jönnöm Leányfaluba... Most hosszab ideig maradok idekinn, mert dolgozom egy nagyobb munkán”. Kiköltözésének nem valódi okát adja e levélben. Magoss Olgának azonban 1936. december 20-án már őszintén vall: „... engedje meg, hogy közöljem, hogy kiköltöztem Leányfaluba és most már itt is marad az állandó tanyám — egyedül”. Egyedül. Ekkor még bizonyára nem gondol arra, hogy Litkey Böskét kivigye magához. Hevesy Ivánné Kálmán Katával rövidesen személyesen is megismerteti Litkey Böskét s 1937. március 25-én már „Csibe kézcsókját küldi” neki Litkey Böskét 1937. április 1-én költöztette át Móricz az Iskola utca 12-be s majd csak ezután, április 19-én írt róla első ízben Magoss Olgának. Litkey Böske is elvagyott már a Bercsényi utcai környezetből, csakúgy, mint az 1937. elején íródott *Csibe levele* aláírója, a „Csibe gyermek” a Rodostó utcaiból. Hogy ment-e válasz e levél eredetijére Csibének-Böskének s hogy egyáltalában kapott-e valamikor is leveleket az írótól, azt kétséget kizáró határozottsággal nem állíthatjuk. Én nem kérdeztem tőle, fia, dr. Móricz Imre nem tud az eredetiek hollétéről. Móricz Zsigmondnak F. Csanak Dóra által 1963-ban sajtó alá rendezett levelei kiadása miatt folyt irodalmi vita során Illés Endre egy helyütt az írta: „... úgy tudjuk, hogy egyik neves irodalomtörténészünk őrzi a Csibe-leveleket”. Ugyanennek a recenziónak más helyén Illés „Csibének írt levelek kötegéről” tesz említést. Amennyiben tényleg léteznek ezek a levelek valahol, bárkinek birtokában, nyilvánosságra hozataluk felbecsülhetetlen nyereség lenne irodalomtörténetünk számára. Sokkalta nagyobb nyereség lenne ma, mint esetleg évek, vagy évtizedek múlva. Egyrészt azért, mert gyöngyszemek is adódhatnak közöttük, mint ahogyan a Magoss Olgához írt levelek között is találtunk ilyeneket s nem látható be, hogy nemzeti közkinccsel képező irodalmi alkotás — mert hiszen erről van szó — még ha csak ideig-óráig is, és ha tétéles jog védelme alatt is, miért maradjon rejtve a művészetélvező közönség előtt. Másrészt pedig: már a teljes kihalás küszöbéig jutott az a nemzedék, melynek tagjai még kortársaként figyelemmel kísérhették a levélíró és címzett élete ilyen vagy olyan szakaszának folyását s csakis ezek az életkorcsinálta tanúk lehetnek alkalmasak a levelek tartalmát hitelesen interpretálni és megbízható tényközléseikkel gazdagítani a Csibe-Árvácska művészetről fennálló tudásbirodalmunkat.

A már évek óta megromlott — valójában: már eleve törésre ítélt — házasság életközösségének megszakítása jó hatással volt Móriczra. 1937. április 30-án felszabadultan írja Magoss Olgának: „Most talán életemben először kezdem megérezni, mi a boldogság érzése: ez, teljesen egyedül lenni s nincs semmi más hang, csak a madarak, a szél és a fül zugása.” Pillanatnyi hangulat iratta ezt is vele. Nagyonis hiányzott neki a párbeszédre képes hozzátartozó, a hétköznapi közvetlen hangja — talán az ütközések is — a családi élet. Nem is bírja soká. Hívására már június 22-én Leányfaluba érkezik legkisebb leánya, Lili, háztartását vezetni, nagytakarítást irányítani s itt is marad háziasszonykodni egészen

szeptember közepéig. Szükség is van rá: négy gyermek zsvivaja élénkíti a házat, augusztusban Leányfalun nyaralnak az író húgának és egyik öccsének leánykái. S felnőtt-társaságban sincs hiány: kiruccan ő is hazulról, jönnek hozzá is jóbarátok. A mozgalmass nyárból azonban ismét a rideg magányosságba vezetett Móríc Zsigmond útja. Ennek következményeit dr. Keresztesné Móríc Erzsébet a következőképpen ismertette előttem 1965. szeptember 4-én: Egy alkalommal — éppen estélyi ruhába öltöztem, mert készültem valami táncestélyre — azzal állított be apus az Iskola utca 12. szám alatti lakásomba, hogy „tessék hazajönni háziasszonykodni, nincs, aki egy gombot felvarrjon az ingemre, pénzem sincs.” Ekkor vallotta be 150 000,— pengő adósságát s hogy hónapok óta Leányfalun lakik és azt is, hogy házassága már évek óta csak látszatházasság. Ezeket hallva azonnal levettem az estélyit, pakolóztam és utaztam apuval együtt Leányfaluba, azóta ott éltem vele haláláig.

Hogy ez pontosan mikor történt, sajnos nem volt körülhatárolható. 1938. tavaszán már mindenestre javában Leányfaluban élt, — így tudósít minket a Móríc Virág által az Apám regényé-ben közzétett levéltöredék: a levelet Kati nénihez, az ormánysági özvegy luteránus papnéhoz, első felesége, Holics Janka anyai nagynénjéhez intézte Móríc Leányfaluból: „...a kotlós a legrosszabb kotlós, akit ismerek, nem kotyog, nem törődik a kicsinyjeivel, piros a taraja s kakas után les s tegnap, vasárnap délelőtt magam szemem előtt agyontaposott egy gyönyörű kis fehér csibét. Erre a kis gazdasszonyom nagyon elsírta magát és kivágta a kotlóst s maga vette a kicsinyeket kezelésbe...” Ez a „kis gazdasszony” Litkey Böske volt, akit „előbb csak két hétre, azután véglegesen” vitt ki magához Móríc, közli az Apám regénye, s még azt is, hogy „Hát tavasz derekán meg is jött Leányfaluba Kati néni.” Tavasz derekán nemcsak Kati néni jelent meg, hanem már Az a kutya rossz kotlós című Csibe-ripor-novella is, a „legrosszabb kotlós” és csibéi levélben írt esetének szépirodalmi változata. A kis gazdasszony névtelen kislánként szerepel ebben az elbeszélésben, de benne van maga az író is, „az öreg gazda” néven. „Ne sírjatok, majd leszek én a ti anyátok. Kismama leszek kicsikéim” — határozta el a kislány. Ezt a jelenetet, vagy más időben esett mását egy fénykép is megörökíti, rajta Móríc Zsigmond, Litkey Erzsébet és a kicsibék. A fényképről — Csibe csipog elnevezéssel — Kozocsa Sándor bibliográfiája is tud, de a felvétel idejét ez sem közli. Leányfalui környezetre vall a Fanyar szívek című elbeszélés színhelye is. Ennek vezércselekménye nem tartozik e dolgozat témakörébe, de az epizód benne a „pesti kisasszony”-nyal, aki „tejér jött,” „itt nyaral Vargáéknál, vagyis teled. Nyáron is itt volt és most is kijött”, ez már idevág: Csibe közjáték.

Litkey Erzsébet Budapesten, 1916. május 3-án — itt saját kifejezését idézem — „csak úgy” jött a világra. Apjáról semmit nem tudott, édesanyját korán elvesztette, az Állami Gyermekmenhely fogadta kötelékébe s helyezte el lajosmizsei nevelőszülőknél. Eltorzult lelkületű családoknál hanyódott, verték, szípolozták picit munkaerejét, gyermeki érzékenységét sem kímélték. Legvégül Kristóf János vasútállomási előljáró és felesége (:Magdus néni:) lettek nevelőszülei, ők is dolgoztatták ugyan, de emberségesen, szeretettel bántak vele s iskolába is járaták. Tőlük 1933. elején mégis Kiszpestre szökött, Budapesten „helybe állt”, több pesti tisztviselőcsalád háztartásában is szolgált, majd bejáró-takarítónőként kereste szűkös kenyerét. Arról, amit életkörülményeiről elmesélt, csak 1937. április 19-ig már 1500 oldalnyi anyagot jegyezgetett le kávéházakban Móríc Zsigmond. Mikor aztán már együtt éltek Leányfaluban, az együttlét lehetőségét nyújtott az írónak, hogy az apátlan-anyátlan lelencek serdületlen-kori

lelkivilágából is megsejtsen valamit. Könnyűszerrel ment, hiszen a társtalanságot, helyzetéből kitörni akarás vágyát, az önmagára utaltság tudatát gyermekkori saját életéből ismerte, az árvácskák sorsát az önmagáéval egyezőnek érezte: s megszületett az Árvácska-prózaköltészet első darabja, **A világ végén már szép és jó című elbeszélés.** Hátborzongatóan csodálatos mese egy kis romlatlan négyéves „csak állami gyerek” szökéséről, hitvallás arról, hogy az emberiségért érdemes küzdeni, megmutatja, hogy a látszólagos reménytelenségekből is **van kiút, a rossz világnak is van vége** s „a világ végén már jó”. A parányi hősnő még egyszerűen csak Rozi s nem Csöre vagy Állami Árvácska, mint a regény-Árvácska-ban, de hogy az itteni tanya a „világ közepén” s az ottani tanya a „végtelen pusztán” egy és ugyanaz, arról csak a „kedves apám” nevének szinonim-alakjai is eligazítanak: ottan Dudásnak, itt Tülköznek hívják. Megtörtént Zagyvarékason is, hogy olyan menhelyi gyermek, akivel gyermekneveléshez nem értő gondviselők helytelenül bántak, elkóborolt, falubeliek, vagy csendőrök vitték vissza nevelőszüleihez: de az elbeszélés szimbolikus figyelemfelhívása a társadalmon kívül kallódó emberekre mégsem rékasi fogantatású, hanem Litkey Böske emlékezetében megőrzött lajoszimzei esemény művészi feldolgozása.

Hallgatólagos családi megegyezés folytán Litkey Böske a nyári iskolai szünetekben Zagyvarékason nyaralt. Így történt ez 1938-ban is. Móricz Zsigmondot fájós lába sokat kínozta ezen a nyáron, el is ment Hévízre kezeltetni magát, ennek ellenére fel-feltünedezett Zagyvarékason is kampós sétabotjával és degesz táskájával, melyben jegyzeteit, váltó fehérneműjét hordta s egyéb apróságait. Ebben az évben jelent meg folytatásokban az Életem regénye. Csecse és Istvándi messze vannak, de Zagyvarékas a Kelettől mindössze kilencven kilométer, vasúton két óra, kis falu ez is és a Tisza s a Tur helyett itt folyik a Zagyva, hangulatot kelteni ez is megteszi. Mégis, micsoda különbség két gyermek lehetőségei között, akik közül az egyiknek, az itteninek szabadságában áll „markolni, tiporni, birkózni, verekedni, az izmokat jóllakatni”, a másiknak, a nála több, mint fél évszázaddal idősebbnek pedig mindezt nem volt szabad: „... én egy lefojtott szellemke lettem ebben a szerencsétlen Istvándiban. . . . Még a nagyanyámat sem ölelhettem meg, nem engedte, hogy zavarjam: hagyj békét, bepiszkítod a ruhámat, meg vagy bolondulva, mit kapaszkodsz rám, ilyen illetlenség! De éppen az hiányzott, hogy senkire se kapaszkodhattam: az embernek kell egy másik ember, akivel fizikailag érintkezzék, vagy beszárad a szív.” Bepiszkítod a ruhámat? Hadd idézzek közvetlenül az után a néhai legidősebb Kiss Boldizsárnéval folytatott egyik beszélgetésem alkalmával készült jegyzeteimből. Előfordult, hogy amikor Móricz nagyságos úr érkezett, a kis Imriske a Zagyva partján játszott egy szál fekete alsóban. Szaladt a nagyságos úr felé azonmód sárosan. Rászóltam: „kisfiam, összepiszkolod nagyapa szép fehér ruháját.” Móricz Zsigmond azonban magához ölelte a gyermeket: „ezt a fehér ruhát ki lehet mosni, de a gyerek örömét nem szabad rontani a tilalommal.” Meglehet Litkey Imi korlátozatlan öröme juttatta az író eszébe turistvándi sérelmét. Vagy már előbb leírta az Életem regényében, hogy milyen fájdalmat okozott neki keményszívű nagyanyjának merev magatartása?

— A sarki Dóra kocsma és a sergő

1938 húsvétját gyermekével Rékason ünnepelte Litkey Erzsébet, húsvét után pedig Kiss Boldizsár társaságában utazott haza Leányfaluba. A szentendrei HÉV-állomáson már várta őket Móricz Zsigmond. Neki mindjárt elmesélték, ő

pedig A falu él a maga módján címmel megírta és publikálta ennek a zagyvárékasi húsvétnek eseményeit. A riportban éppen hogy csak megnevezve nincs a falu, de a sörgő — rékasi nevén „sergő” — környékének felvillantásáról, a sarki Dora-kocsmáról, a jászkunkeverék népről, háromezer lakosáról, az ünnepi bicskázásokról, a pénzezésről — ez a tiltott szerencsejáték meg „sasolás” néven járta — a Zagyva partjáról egyetlen riportba sűrítve helyi ismeretekkel rendelkező olvasónak mindjárt Zagyvárékas jut eszébe. A riportban név szerint nevezett Kiss Bódi nem azonos a néhai legidősebb Kiss Boldizsárral: három Kiss Boldizsár élt abban az időben Rékason: nagypapa, apa és öt éves unoka. E legutóbbi lehetett az egyik gyermek, aki a körhintára ugrál, a másik pedig az ő játszótársá, mai napig testvérbarátja, Litkey Imi. Aki pedig szédült: Litkey Erzsike. Húsvét és Imre-nap — Szent Imre a falu védőszentje — nem esett meg bicskázás nélkül, tanúk emlékezete szerint a riportban említett hasbaszúrás, íny-kiszakítás és lábcsvarás nem egyetlen húsvétra esett, de megesett. Az, hogy a fiát védelmező anyának arcába belevágott ököllel a bicskás, inkább egy két évized előtti hajdúszoboszlói esemény újraélésének enyhített változata lehet: ott „egy asszony odaugrott, hogy mentse a fiát, oszt annak kése beleszaladt a hasába.” Akik ismerik az összefüggéseket, tudják, hogy a riport zárómondatában említett személyek, akik „viharos módon mesélték el húsvéti élményeiket”, Litkey Böske és Kiss Boldizsár voltak. Ez alkalommal történt-e, vagy máskor, nem tudom, de ide vág, így annak illusztrálására, hogy Móricz Zsigmond emberi magatartása miként rögződött az egyszerű rékasi emberekben, ide iktatom azt az esetet is, mely igen emlékezetes maradt Kiss Boldizsár előtt a leányfalusi vendéglátásról. Átadom a szót Kiss Boldizsárnak: A kertész néhány napi szabadságot kért. „Ki fog bánni a lovacskával?” — kérdezte Móricz nagyságos úr. „Majd Kiss bácsi” — válaszolt a kertész. „Kiss bácsi a vendégem, nem lóápolónak jött ide.” Közbeszóltam, hadd menjen, én ellátom a lovacskát. Így lettem én egy-két napra kocsis Leányfaluban. Egy másik esetre is emlékszem, folytatta Kiss Boldizsár. Előfordult, hogy már két ízben is feketébe öltöztem, mert készültünk Leányfaluból, haza Rékasra. Móricz nagyságos úr azonban mindkétszer visszatartott bennünket. Mikor aztán — harmadjára — elengedett, ő maga kísért el az autóbuzsmegállóhoz, mondván, hogy „így láttam ezt gyermekkoromban az édesapámtól”, aki szintén kikísérte vendégeit az állomásra. Távozásuk idején sűrű hó esett, az autóbusz késett, a nagyságos úr tönkreázott, de hiába kéreltük, kitarított az autóbusz érkezéséig. Egy harmadik történetkét pedig a szolnoki diákriportereknek mondott el Kiss Boldizsár 1958. tavaszán. Móricz Zsigmond nagyon bízott a szegény emberekben, — mesélte. Amikor ott voltunk, vett néhány kocsit trágját egy parasztembertől és előre kifizette az árát. Megkérdeztem, nem fél-e, hogy elmegy a pénzzel és nem hozza a trágját. A válasz az volt, hogy hisz neki, de még ha nem hozná is el a trágját, akkor sem haragudna rá, mert szegény ember, nagy szüksége van a pénzre.

1939. szeptember 19-én kedden 20.20 órai kezdettel Móricz Zsigmond csevegeése megjelöléssel Világ vége egy tiszaparti faluban című műsorszám hangzott el a rádióban. Réz Pál egy rádióinterjúját adott közre a Móricz Zsigmond hagyatékából című, kiadatlan Móricz-műveket tartalmazó szöveggyűjteményben: s az 1939. szeptember 10-i keletkezésű interjú-kéziratához fűzött jegyzete szerint lehetségesnek tartja, hogy ez a gépiratban fennmaradt rövid interjú a szeptember 19-i rádióelőadás bevezetője volt. A rádiócsevegeés szövegét nem sikerült megismernem, mert miként a Rádió ügyintézője érdeklődésemre 1972. március 20-án írta: „... a Szerzői Jogvédő Hivatallal kötött megállapodás értelmében műsor-

ban közölt szöveg nem küldhető az érdeklődőknek.” A Réz Pál által közreadott interjúból nem derül ki, hogy az író a Mars „csillag” (sic!) megjelenése melyik faluban érte utól: a cím szerint a Tisza partján valahol. Ma már tudjuk, hogy ez a kis falu nem a Tisza mentén, hanem az Zagyva mellett fekszik s ma már az sem titok, hogy Móricz vendéglátója nem bandagazda volt, hanem etető a gép-nél; néhai legidősebb Kiss Boldizsár. Az interjú harmadik témáját színező adoma — a gazda meglép a postás elől, amikor a rádiószámlát hozza — átültetés a *Kibirhatatlan* című elbeszélésből.

A Kelet Népe 1939. évi 11. számában, december 15-én, majd rövidesen ezt követően, 1940. január 6-án Pozsonyban, az ottani Esti Újságban *Világ vége egy tiszaparti kis faluban 1939. július 27-én este* címmel riport jelent meg, mely riport egyeztetési lehetőség hiányában valószínűsíthetően azonos a szeptember 19-i rádiócsvegeggel, vagy csak némileg tér el attól. 1939. július 27-én, vagy legalább is akkortájt Móricz Rékason pihent, de csak néhány napon át, mert augusztus 1-én már Leányfaluból írta Magoss Olgának, hogy „... ebben a perc-ben érkeztem haza... Most két hétig az alföldet bolyongtam... A szürke betonkockákból készült keskeny járda, Kiss Boldizsárék Fürdő utcai házától az ut-ca végén látható, utcaszint fölé legalább két méternyire emelkedő Zagyva-töl-tés, a kettős gyilkosság az Újszász felé vezető széles utcán, „ahol már a török korban is nagy marhahajtás volt”, a kis házak oromdeszkáiból kifűrészelt égi-testek, az asszonyok messze földön híres tapasztó- tudománya és sok más egyéb figyelmeztető jel együtt véve arra mutat, hogy a riportbeli Szolnok vi-déki kis falu, ahol „már nem a ruha paraszt a paraszton, csak a benne való ember”, nem tiszaparti falu, hanem a Zagyva partján épült Zagyvarékas. Egyébként akik élnek Móricz hajdani riportalanyai közül, mind azt erősítik, hogy a riport valóságos történetet ír le, ugyanezt mondták Móricz Erzsébet és Kiss Boldizsárék is a Versegly Gimnázium diákjainak. A riport annyiban változtat a tényeken: a rékasiak nem a „Mars bolygó és a Föld bolygó”, hanem a Föld és egy jószolt üstökös összeütközésének bekövetkeztéről gondolták, hogy „mégis csak lehet benne valami...”. A riportban szereplő személyek, a zakó helyett „uraságból” csak mellényt viselő „bótos”, Panna néni, aki hatvan fillért kér egy kenésért, Kósa, a disznópásztor, Zsófi szomszédasszony, Setét Mihály, a daloló kofa, a halászfesleg Kántor Andrásné, alias „Perzsi” néni, a szabad-szájú Panci, kinek beszédjéből nehéz „olyat válogatni, amit le is lehetne írni”, a pásztorító öregatyus, a szomszéd pásztor, aki „otthon iszik” és dalol, s Birta, a házigazda más neveken egytől egyig Móricz által jól ismert, élő rékasi emberek voltak. Még a hangzatos nevű Munkás Arató Mihály is létező személy volt, a legidősebb Kiss Boldizsárné egyik leánytestvérének férje: Faragó Imre. Az öreg Kissné veje, Székely András mondotta el nekem, hogy ő jelen volt, amikor ez a Faragó Imre úgy mutatkozott be Móricznak: Munkás Faragó Imre vagyok, „s ez a nagyságos úrnak nagyon, de nagyon tetszett” — azonban nem a világ-végének várásakor történt, hanem más alkalommal. Sokan emlékeznek még a nagylábon élő gátépítő főmérnökre is — nevét hallgassuk el — akit aztán fele-lősségre is vontak túlköltekezései miatt. De az általa épített Zagyva-gát ellenállt az árvizek támadásainak.

Láttuk, hogy Móricz a Tisza folyó neve mögé rejtette Zagyvarékast. Érdeemes volna kinyomozni, hogy az esztendő múltán *Látogatás egy tiszaparti kis falu-ban című rádió-műsorszám* tiszaparti kisfaluja mögött nem ismét csak Zagy-varékas rejtőzik-e? F. Csanak Dóra a Kelet Népe 1940. június 1-i számának egyik szerkesztői üzenetéből következtetve úgy véli, hogy a július 14-i műsorszám teljes

egészeben Somogyi Imre hasuraszövéséről és Tiszaladány községről szól. 1940 pünkösdjén Darvas József, Kovács Imre, Sinka István, Somogyi Imre és Veres Péter társaságában Móricz valóban járt Tiszaladányban, erről a látogatásról Darvasnak egy cikke meg is emlékezett, s a rádióműsorszám első témája, a *Kármentő* kétségtelenül a Tiszaladányi hasuraszövést ismerteti. A korabeli Rádió Újság azonban egymástól számozással elkülönített kétreszes műsorszámot hirdetett: 1. *Kármentő*, 2. *Látogatás egy tiszaparti kis faluban*. Így aztán nem kizárt, hogy Móricz rádióelőadása két különböző témát ölelt össze s a második téma kisfaluja lehetett ugyan Tiszaladány, de lehetett Zagyarák, sőt még Csécse is, ott fenn a „ficsás” Tiszaháton.

Szeptember 1-én kezdetét vette a második világháború. Móricz Zsigmond egyre nehezebb körülmények között vívja tovább, sőt fokozza a maga külön írói háborúját, megindítja utolsó nagy rohamait a pusztulásra váró korhadt társadalom ellen. Folytatja az árvácska-életek feltárását az *Árvácska* című kis tárcával. Ez még nem a „mélység zsolttárai”, ahogyan Juhász Géza fogja majd nevezni a nagy Árvácskát. De már sokkal szemléletesebb eszközökkel mintázza meg az ártatlan menhelyi gyermekek lelkületén ejtődő durva sebek hatását, mint a *Világ végén már szép és jó*-ban. Adatgyűjtő munkám során találkoztam olyanokkal is, akik helybeli eseményt fedeztek fel benne. Szerintük Rékason fordult elő, hogy az egyik lelelengyerek szeretett volna mindenszentekkor a családdal együtt kimenni a temetőbe, sírokra virágot, gyertyát tenni, de nevelőanyja nem engedte: minek gyünnél te oda, fel se tudsz öltözni, a mi halottaink neked nem rokonaid, te nem közölünk való vagy. Akadt kíméletlen nevelőszülő is, aki azzal ijesztgette a menhelyi gyermeket, hogy adlak napszámba, mert úgyse kellesz senkinek, azért nem látogatnak téged, mert nincsen anyád, se apád, menhelyre azért adtak, mert anyád kurva, hallgass a neved, örülj, hogy enni adunk neked s nem pusztulsz éhen. Még az sem lehetetlen, hogy itt mondták azt is: a te apád az ismeretlen katona! Hát ez bizony szolgálhatott alapanyagul az íróművész kezében, formálhatta ő ezt félelmetesen kegyetlen kerek egészsé, hozzáadagolva a későbbi regény-Árvácska zárójelenetének magvát — ez már Litkey Böske által átélt gyermeki fájdalom — a karácsonyi sérelmet: „karácsonykor rendesen kizavarják, mikor díszítik a karácsonyfát s neki az ajtó előtt kell lennie a hidegben... annyira megfázik mindig odakint s neki nem is adnak semmi ajándékot... azt mondják rossz vagy.” Informátoraim közlése még ellenőrzésre szorul, de annyi bizonyos, hogy Móricz élénk érdeklődéssel kísérte a zagyvarékesi árvácskák sorsát, kérdezgetett felőlük nevelőszülőktől is, olyanoktól is, akik menhelyi gyermeket nem tartottak. A lehetőség önmagát kínálta az anyaggyűjtéshez, hiszen állandóan 200—250 menhelyi gyermek nevelkedett ebben a faluban s a nevelőszülők is emberek, ki ilyen, ki olyan. A rékasi árvácskák között volt szó szoros értelmében árva is, aztán volt, akit élő szülője magára hagyott és sodródtak ide Takaró Jánosok Pannikái is, akiket szüleik gazdasági helyzete, önérzete tett árvácskává. Az árvácska-regényben — majd a világháború előrehaladtával — végül is tűz martalékává kell esnie mindenkinek, kínzóknak és szenvedőnek egyaránt, de az elbeszélés Árvácskája még csak saját büntetlenül büntetett kis lelkét égeti szentséges szentségtöréssel: „Édesapám! ...Édesanyám!... Miatyánk, Ismeretlen katona, jöjjön el a te országod...”

1940. március 24-én, húsvét vasárnap a Zagyva folyó Hatvannál több helyen átszakította a gátat, a vízáradat mind nagyobb és nagyobb területet öntött el, 27-én már Jánoshida határáig hatolt előre, 28-án áttörte a Tápió patak gátját is:

Szolnokot közvetlen veszély fenyegette. A város belső s egyben utolsó védelmi vonala az a műút lett, mely Zagyvarékas községet állomásával köti össze. Egyik este 20 óra tájt — március 27-én szerdán, vagy 28-án csütörtökön történhetett — Móricz Zsigmond izgatottan kopogtatott Kovács Dezsőné telepfelügyelőnél Fő utca 119. szám alatti házának ablakán. Dr. Barabás Zoltán egyetemi magántanár, igazgató főorvostól engedélyt hozott ahhoz, hogy Litkey Imrét az árvízveszély tekintettel magával vigye. Az elhunyt legidősebb Kiss Boldizsárné is említette előttem, hogy „a nagy árvíz idején tavasszal elvitte nagyapja a kis Imit Zagyvarékasról.” Kovács Dezsőné úgy emlékezik, hogy Móricz átmenetileg Leányfalun, de nem saját házánál helyezte el a kisfiút s az árvízveszély elmúltával visszavitte Zagyvarékasra. Dr. Keresztesné Móricz Erzsébet tudta a leg-részletesebb tájékoztatást adni. Mikor az árvíz támadt, apu Rékasra utazott a gyermek miatt, hogy saját szemével győződjék meg, mi van ottan, mennyiben igazak a riasztó újsághírek. Minthogy az ár tényleg előntéssel fenyegette az egész környéket, bevitte Imit a szolnoki Tisza Szállóba s onnan táviratozott nekem, hogy kisfiamat hazahozza. Akkor már régen Leányfalun laktam. Apu és Imi egy Szolnok és Hatvan között közlekedő vonatra ültek, amelyről Újszászon a békéscsaba—budapesti vonatra kellett volna átszállniuk. Ez az átszállással járó útvonal apunak azért volt kedvezőbb a szolnok—budapesti közvetlen járat helyett, mert az átszállásra várakozás óráit felhasználva az árvíz sújtotta területeket és a gátépítést Újszászon is szerette volna megtekinteni. Vonatra ülve apu ölébe vette a gyermeket s mindketten elszundikáltak, Újszászon nem ébredtek fel, a vonat Hatvanba vitte őket. A hatvani állomáson apuka letette a koffert s mellé állította Imit, akinek meghagyta, hogy el ne mozduljon a koffer mellől, míg ő vissza nem tér. Elment a gyerekek új jegyet váltani. Mire vissza-érkezett, Iminek hült helyét találta. Hosszas keresgélés után derült ki, hogy a gyermek sokallotta apu távollétét s keresésére indult. Vasutasoknak és utasoknak feltűnt az egymagában kóborló kisgyerek, kérdezték tőle, hogy „hol az apád?“, meg hogy „ki az apád?“, de fiam nem tudott, az utóbbi kérdésre nem is tudhatott válaszolni. Elvezették hát a forgalmi irodába s apám ott talált rá. Hatvanban egy Miskolc—Budapest között közlekedő vonatra szálltak, és szerencsés menetrendi összeköttetés folytán kerülő útjuk ellenére is a tervbe vett időpontnál nem sokkal később érkeztek a Keletibe. A Szolnokról kapott táviratban jelzett időre elébük hajtottam a lovaskocsit a vicinális szentendrei végállomásához. Amikor megjöttek, hívtam gyermekemet, hogy felsegítsem őt a kocsiba, de édesapám nem engedte el a kezét. Noszogattam, hogy engedje már el, de apu továbbra is fogva tartotta: „hogysisne, hogy megint elveszítsem!” És ekkor elmesélte a történeteket. Dr. Móricz Imre — az árvíz idején még csak öt éves volt — arra nem emlékezik, hogy Móricz Zsigmond Leányfaluba menekítette őt az árvíz elől. Arra azonban igen, hogy Rékasról gépkocsival a Tisza Szállóba vitte s hogy egy-két éjszakát ottan töltöttek. Mint gyermeknek nagyon tetszett s élénken meg is ragadt emlékezetében, hogy Móricz a saját hálóingét adta rá éjszakára. Azt sem feledte el, hogy másnap reggel kiszökött a szálloda folyósójára s a szállóvendégek tisztításra kitett cipőit összeviszza csereberélte, „lett is belőle ramazuri”. Arról csak édesanyja elbeszéléséből értesült, hogy valamikor egy alkalommal Móricz Zsigmonddal egy vonatban elaludt, a vonat más irányba vitte őket, emiatt nem érkezhettek kellő időben Leányfaluba: de hogy ez a nagy árvízkor fordult volna elő, arról nem tud. Bármiként történt is, Móricz Zsigmond az árvíz eseményeit nyereségünkre megörökítette az *Árvíz után* című helyszíni riportjában. Ezt olvasva nem maradhat kétségünk abban a te-

kintetben, hogy Móricz kiautózott Zagyvarékasra is. A riport időmeghatározásai nem egyeznek ugyan a valóságosokkal, ebben úgy lehet szándékosan pontatlan, de az események leírásában hűen igazodik azoknak igazi végbemeneteléhez: erről a Damjanich Múzeum szakkönyvtárosainak szíves előzékenysége folytán a Szolnok és Vidéke időszakos lap árvíz kori számainak közleményeiből is meggyőződhettem.

— Rózsa Sándor és a Kis-szög

A Zagyva nem mindig ilyen embert, állatot, termést, lakóházat kíméletlenül pusztító ellenség. Sőt, inkább szelíd természetű jóbarát. Volt Zagyvarékasnak egy pompás üdülőhelye. A Zagyva három oldalról karolja át, délkelet felől meg a gát övezi. Kis-szögnek hívják. Móricz a budapesti Margitszigethez hasonlította, de annál még többre is becsülte egyszerűsége, csendje és tiszta levegője miatt. Mint mondotta ide nem ontják füstjüket a gyárak kéményei. Három-négy emlékforrás is erősíti, hogy kellemes időjárásnál Litkey Erzsike pléddel a karján, Móricz táskával s elmaradhatatlan sétabotjával kezében Kiss Boldizsáréktól kettesben, máskor a kis Imivel együtt hármásban ki-kisétáltak ide. A félsziget hajlatában a községi gyümölcsöst elkerítő élősvény és nyárfasor mögött illatos kaszáló húzódtott, benne fűzfák, a kaszálón túl a folyó s átellenben a báró Kohner uradalom csöndje. A kaszálósáv ideális hely volt pihenésre, elmélyedésre szemléltetésre, írogatásra. A Kis-szög más részén fürdőzők által csapott zajt a fák megszürték. Kovács Dezsóné meglepő, de több alkalommal is megismételt állítása szerint — úgy mond magától az írótól hallotta — Móricz Zsigmond ebben a kies zugban írta meg a *Rózsa Sándor lovát ugratja* című regényét. Igazán ott írta? Az állítás természetesen nem helytálló és félreérthető. Az azonban nem kizárt, hogy az ott szerzett vízparti benyomásait valamiképpen regényébe illesztette: ennek tisztázása még további kutatómunkát kíván.

Lakott Rékason Kiss Boldizsárék közelében egy Polonyi József nevű gulyás, a nyári nyitott ablakon át Kissékhez is áthallatszottak pásztorjátái „azon a pusztai hangon, ahogy a falusiak sem tudnak már dalolni, mint valami farkas vonítása a réten, a nádason.” Ez az idézet a *Világ vége egy tiszaparti kis faluban* című riportból való: mondanom se kell, a riportban név nélkül említett „pásztor a szomszédban” Polonyi József volt. Móricz nem egyszer faggatta őt és feleségét is a pásztorélet körülményeiről mindennapjukról, megélhetésükről. Megismerkedése Polonyiékkal külön történet, élvezetesen meséltek róla a hajdani Fürdő utcaiak: első alkalommal késő este toppant be Móricz néhány liter borral. Már ekkor, aztán máskor is több ízben, mikor Polonyiékhöz benézett, daloltatta a gulyás-házaspárt, volt úgy, hogy fél éjszakán át. Mindig vitt magával borocskát, hogy ki ne száradjon a daltermő torok. A rendszerint nagyszámú strófából álló pásztorjátákat, betyárjátákat énekelte rendre végig valamennyi versszakukat. A szövegvariánsokat feljegyezte, s amikor általa nem ismert változatokra bukkan, megismételtette. Még a „Mikor Rózsa Sándor felül a lovára” is előkerült s egyéb más olyan nóta is, melyekkel a két Rózsa Sándor valamelyikében találkozhatunk. Czine Mihály rámutat arra, hogy Móricz népdalmotívumok ra építette regényét. Ez pedig nem megy a pontos szöveg ismerete s a dallam fölbevésődése nélkül. Móricz már 1936. október 11-én, vasárnap előadást tartott a Rádióban „Rózsa Sándor a magyar népdalban” címmel. A Rózsa Sándor regények dalbetéteit is nyilvánvalóan készen vitte magával Rékasra, ott már csak ízlelgette, miként hangzanak ezek a dalok valódi gulyás torkából. Az ötvenes években Szánthó Lajos zenetanár társaságában magam is kerestem Rékason

népdalokat: az általunk akkor ott összeírottak, kottázottak közül egyetlen egy sem található a regényekben. A rékasi Kovács Jánosné — aki 1975-ben elismerő oklevelet kapott a népdalénekesek megyei bemutatóján nyújtott teljesítményéért — kérésemre áttanulmányozta a *Rózsa Sándor a lovát ugratja dalait*. Véleménye szerint ezeknek szövege és rékasi megfelelőik között kisebb-nagyobb eltérések mutatkoznak, az eltérések főleg versszaktoffsetekben és versszakhiányokban állnak. Ennek ellenére a Polonyi házaspár dalkincse és énekhangja is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy Móricz belemuzsikálhassa a magyarságba a nép szemszögéből vizsgált társadalmi helyzet változtatásának szükségességét. Ilyen értelemben a Rózsa Sándoroknak is köze van Zagyvarékasához.

Zagyvarékasnak valami halvány kapcsolata kitapintható *A tarka ló* című tárcanovellánál is. Csattanójában rékasi segítőtársaim nem tudtak helybéli eseményt felfedezni, maga a címadó tarka ló azonban ismerősnek tűnt s a színtér, a hajdani halász- és pásztorfalu is, nemkülönben a tárcabeli alakok közül a Pestre-szakadt kőműveslegény, továbbá a tanító, aki gazdálkodott is, kocsiját s két tarka lovát ezért tartotta. Persze ilyen személyek más hajdani halász- és pásztorfaluban is élhettek, de bemutatásuk indítéka rékasi tapasztalat is lehet, tehát meg kell említenünk.

A *Gyötrődés* című elmélkedésben hozta nyilvánosságra Móricz, hogy az *Árvácska*-t, a regényt 1940. május 23-án, csütörtökön pontosan éjfélkor bejezte be. Ebből az elmélkedésből való a sokhelyütt, de rendszerint forrás megjelölése nélkül idézett panasz: „Én egy jajkiáltást akartam kiadni magamból, de ha az ember azt a jajsztörtörtön adja, akkor kürt szó lesz belőle!” Legutóbb Bajor Nagy Ernő vállalkozott egy bejelentés nyomán az „Árvácska-titkok” kiderítésére. Téves nyomon indult, titkot nem találhatott, nem titok, hogy az Árvácska-regény főmodellje Litkey Erzsike volt. Én nem Csibe, hanem Árvácska vagyok, mondotta fiának Erzsike, amikor a *Csibe* című szindarabot közvetítette a televízió. Egy-egy elkeseredett pillanatában megnyílt fia előtt s megmutatta neki fején a sebhelyeket, azoknak a sebeknek a maradványait, amelyek akkor keletkeztek, mikor valahol, talán Felsőlajos körül az Árvácska-beli Zsabamári a szegedi papucsának sarkos végével püfölte fejét. Az is vele történt meg, hogy lúgkőves folyadékban mosott fejének bőre kivarasodott. Meg aztán az is igaz történet, hogy ha nem is éppen dinnyelopásért, de mert azoknak gyermekeivel együtt a gyümölcsöst megdézsmálta, egy helyütt a nevelőszülei égő paraszat raktak a kis ujjaira. A serdületlen leány gyermek elleni erőszak azonban — Kadarcs Pista bácsi „a nagy viháncolásban karóba vágta” a hatévesforma kis Csörét — régebbi ismeretanyag lehet, mert burkoltabb utalással az író előbbi műveiben is feltűnedezik. Ugyancsak idegenből vett betét a Pátkay malmos kilencvenéves öreg szüleinek jámbor fohásza is a Józsi bácsiék beteg csecsemőjéért: „Ó a kis ártatlan, bár az Isten elvonná, jobb volna, ha meghalna, neki is, meg a szüleinek is.” Eredetije a Mater dolorosa modelljének, az 1938-ban Lányfaluba látogató Kati néninek Móricz Gyöngyi kisfiára tett megdöbbenés nélküli megjegyzésében rejlik: „Jaj, csak vigyázzatok rá, meg ne haljon!” A regény figuráinak neve nem valódi, veszi azokat az író onnan, ahol éri. De ha nem is minden, a verések, a szeretetlenség nagyon is valódiak voltak, „Jaj annak, akinek élete tanyák ólaiban folyt le, akik még az elemi iskolát sem véghezvették el” — írja Móricz 1941-ben. A korszaknak a gyermeknevelés kérdésében kialakult, szociológusok s pedagógusok által váltig kárhözhatott paraszti közmoráljáról beszéljen helyettünk maga az író: „Ha otthon munka volt, szó nélkül otthon tartották a gyereket, akinek a falu törvényei szerint minden nap-

ra s minden percre megvan a maga beosztása: agyonverlek, te bűdös köjök, ha nem vigyázol a bornyúra. Már négyéves gyermekre is rábízták egy bornyú legettetését.” Itt nemcsak lelencgyerekekről van szó. Litkey Böske is őrizte a tehenet, a disznót, őt is elvonták a tanulástól, de ő végül is mégis elvégezte iskoláit. 1937. június 20-án már arról kapunk hírt, hogy „...a vizsga sikerült — de sikerült ám, az első polgáriból, meg a másodikból...” és hogy „...karácsonyra a harmadik és negyedik polgáriból is le kell tenni... A polgári leány iskolai magánvizsgák kérvényezésénél Móricz dr. Pintér Jenő irodalomtörténész, budapesti tankerületi főigazgató segítségét vette igénybe. Kérvényhez-csatolás végett 1957. november 26-án Pintér címére utólag küldött orvosi bizonyítvány is a vizsga enegedélyezésének célját szolgálta. Elemi iskolai végzettség nélkül nem tehetett volna polgári iskolai, tehát középiskolai vizsgákat. Zagyvarékasiak őszinte segítőkészsége — ideértve a menhelyi telepfelügyelőként működött Kovács Dezsőné hozzáállását is — lehetővé teszi, hogy tárgyilagosan beszéljünk a rékasi lelenc-állapotokról. Az ottani nevelőszülők legtöbbször megszerette, családtagként nevelte, iskoláztatta, kiházasította a gondozásába fogadott gyermekeket, még Rékasról elszármazásuk után is rokoní kapcsolatot tartanak velük s a nevelt gyermekek vissza-visszajárnak ma is Rékasra elaggott nevelőszüleikhez s azok leszármazóihoz. Olyan, minden emberi mivoltukból kivetkőzött emberek, mint az *Árvácska*-beli nevelőszülők, Zagyvarékason nem voltak. Előfordult azonban itt is, hogy egyes nevelőszülők üzleti alapra helyezkedtek, szűkösen táplálták, még érték is a kihelyezett gyermekeket, nem iskoláztatták, állatot gondoztattak vele, vásott öreg ruhában járatták, a menhelyi ruhákban pedig saját gyermeküket öltöztették, vagy eladták a menhelyi ruházatot. A rendszeres családlátogatások során, de még ettől függetlenül is, egymással összevesző nevelőanyák bejelentéseiből a visszaélések előbb-utóbb kiderültek s ilyenkor a telepfelügyelő elvette és másnak gondozásába adta a kárt szenvedett gyermeket. Igaza lehet azoknak, akik úgy vélekednek, hogy Móricz Zsigmond a Kiss Boldizsárékhöz bejáratos asszonyoktól egykönnyen értesült a kilengésekről s ezekkel egészítette ki, tette életszerűbbé, színezte regényében a Litkey Böske által tényleg átélt sanyarúságokat. És ne feledjük, legyen valaki bármilyen éleslátású s a meglátottakból logikus következtetéseket levonni képes művész, hasonló helyzetek átélése, vagy legalább is a modell lelki folyamatainak teljes átérzése nélkül remekművet nem alkothat. Márpedig az *Árvácska* — remekmű!

Móricz Zsigmond keservesen éldegélte tovább saját árvácska-sorsának befejező szakaszát. Azt írja 1940. december 5-én Ady Lajosnénak, Ady Endre özvegyen maradt sógornőjének, hogy: „Aztán olyan drága az élet, annyi pénzt kell összeszedni, s ahogy Csibe mondta tegnap: én nem is tudom, kiért dolgozik apus. Igazán megütött. Egy rendetlen, beteg háztartás, egy rendetlen s beteg szerkesztés és a gyermekeim küzdelmes élete. Nekem magamnak semmi megállóhelyem.” Csatlakoztassunk ehhez kiegészítésül egy másik idézetet: „A leányfalusi vagyonnak ... változatos lett a pénzügyi sorsa — de végül tehermentesen hagyta gyermekeire. Élete végének ez volt a nagy gazdasági harca, hogy gyermekeit minden tehertől mentse.” A legidősebb Kiss Boldizsárné így emlékezett Móricz Zsigmondnak egy, a harmincas évek végén Rékasron tett látogatására: Élénken emlékezetemben él egy eset, amikor Böske és Móricz nagyságos úr együtt érkeztek, gyalog, karonfogva jöttek a vasútállomástól hozzánk vezető hosszú poros úton, kimelegedve, de nagyon vidáman. A nagyságos úr az úton búzakalászt tűzött fehér kalapja mellé. 1941-ben már nyoma sincs ennek a nagy vidámságnak, gyaloglást is bíró kifogástalan erőnlétnek. Örökös munka, jó né-

hány hetes erdélyi körutazás fárasztják. De azért még ebben az évben is látogatja Zagyvarékast, Litkey Imit. 1941. március 5-én — még Erdélybe utazása előtt — a szolnoki csata évfordulója alkalmából rendezett műsoros ünnepélyen beszédett tartott a magyarság legfontosabb problémáiról a szolnoki Milléneumi Kultúrházban. Márpedig amikor Szolnokon akadt dolga, soha el nem mulasztotta, hogy Rékasra is be ne köszöntsen s ott, ha csak egy éjszakára is szállást ne vegyen. Az említett esetben azonban nem Zagyvarékason, vagy nemcsak Zagyvarékason éjszakázott, hanem Szolnokon, illetve ott is: alighanem ekkor írta a Tisza Szálló levélpapírján Kiss Gábornak, a Verseggy Irodalmi Kör elnökének azt a köszönő-levelet, melynek fakszimiléjét az olvasóközönség is megismerhette a Jászok című folyóirat 1956. évfolyamának október—decemberi összevont számából. Móríc Zsigmond magához akarta venni Kiss Boldizsárkat kertésznek, udvarosnak Leányfaluba. Kissék azonban ragaszkodtak Zagyvarékashoz, vonakodtak onnan elköltözni. De rövidebb időkre kimozdultak hazulról s ha úgy jött sora, nem sokat gondolkodtak, ültek vonatra s utaztak Leányfaluba.

Kovács Dezsőné tudja, — csak az évszámokra nem emlékezik — hogy Móríc több nyáron is csépléskor elsétált a falutól nem messze fekvő határrészekbe, például az ún. Tenkébe, hogy ebéd- és uzsonnaszünetekben a cséplőmunkásokkal beszélgethessen. A beszélgetésekről mindig készített feljegyzéseket, gyorsírással. A jövő feladata kiszűrni, hogy az itt gyűjtött anyagból mit dolgozott fel és mennyit publikált. Eddigelé egyetlen publikációjáról sikerült kiderítenünk, hogy anyaga ezekből a kirándulásokból származik. Ez pedig a *Kévések* című tárca. Dr. Taródi Béla kedves baráti közreműködésével jöttem rá rékasi eredetére. A „Busa” Bódi ragadványnevében említett aratómunkást Dora Boldizsárnak hívták, a templom mögött volt lakóháza. Az öreg „Gubáné” neve — ez is ragadványnév, viselőjének valódi családneve Virág volt — ugyancsak ismert a rékasi körökben, a Kisszögi út hajlásánál, közvetlenül a gát mellett lakott, Kiss Boldizsárék közelében. Dr. Móríc Imre is azt írta nekem, egyik levelében, hogy a *Kévések* szerinte is rékasi ihletésű, Busa Bódi nevére ő is emlékszik.

Ugyancsak dr. Taródi Béla helyismeretének jóvoltából volt megfeythető, hogy a *Düh*, a *Sárgaság*, és a *Tikászat ősi módra* című karcolatok szintén Zagyvarékashoz fűződnek. A *Düh* pontosan egy héttel a *Kévések* megjelenése után került közönség elé. Csupán halvány, de a mentőautó Szolnokról hívásának jelzésével megerősített emlékezetek avatják „rékasivá,” némi fenntartással. A *Sárgaság*-nak azonban színhelye is, cselekménye is, hősei is kivétel nélkül mind rékasiak. Ismert babona volt Rékason sárgaság elleni gyógyszerül a beteggel pogácsába sütött tetveket etetni. A történet rékasi voltát kiemeli a Zagyva folyóra hivatkozás is. Kinevetjük az ostoba hiszékenység elbeszélésbeli apostolait, pedig keményen csapkod az írói ostor a tudatlanságra, az elmaradottságra, de mégsem csattan olyan tragikusan, mint *A kondás legszenyesebb inge*, melyben a babonákba kuszálódott emberi butaság végül is ártatlan gyermeket gyilkol. Babonával foglalkozik a *Tikászat ősi módra* című karcolat is. Teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy ez is rékasi történet. Más ismerőseinkkel együtt feltűnik benne Sárka „a múlt évi pesti kisasszony” is, vagyis Litkey Böske, aki „az idén is megjött” s ez jó, mert „az ötven pengő is segítség”, amit a kisasszony a szállásáért és ellátásáért fizet, meg aztán a kisasszony „megtesz ezt, azt.” Az „ősökről maradt” állatgyógyítás-babona abban áll, hogy „ki kell adni a házból a betegséget, csak így lehet baromfit nevelni.” Pusztítsa másnak baromfiállományát a fertőző betegség. Vásárolja meg a gubasztó csirkét a városi háziasszony. „Adjon a naccsága friss vizet neki, majd felemeli a fejét.” Ez csak érthető.

Zagyvarékasról Szolnokra menet autóból tűnt fel Móricz Zsigmond előtt még valamikor a harmincas évek végefelé Szolnoknak a rékasi vasúti átjárótól jobbra, a vasúton innen elterült nyomortelepe, a Kisgyep. „... A szolnoki nincstelen szegény emberek és a városból kivándorolt cigányok lakótelepe. Itt már 200,— pengőért lehet kapni házat” — írja róla egy helyi lap. Móricz Zsigmond már a *Szilveszterkor* című elmélkedésében említi „egy hitvány kis emberkét”, aki ott áll egy kicsi sárházikó előtt a Kisgyepen és azon vakarja a fejét, hogy lehetne cipőt szerezni iskolás két fiának, akik már a fagyok óta nem képesek iskolába menni öt kilométerre. Ez azt jelenti, hogy Móricz valamelyik zagyvarékasi látogatása alkalmával már 1940-ben, vagy talán már előbb is szétnézett a Kisgyepen. A szerkesztői üzenet formájában írt *Kisgyep, valahol az Alföldön* címzésű nyílt levél értesít bennünket, hogy Móricz 1941. szeptember 3-án ismét felkereste a Kisgyepet s valószínűleg ekkor készült az a fénykép is, melyet a Jászok című folyóirat előzőekben már hivatkozott 1956. október—decemberi száma adott közre, megörökítve azt a pillanatot, amikor az író szolnoki híveinek társaságában a telep egyik lakója megnyilatkozását hallgatja. Élőszóval kapott felvilágosításból is arról győződhettem meg, hogy Móricz Zsigmond 1941. szeptemberének első napjait Zagyvarékaszon töltötte: innen nézhetett át a Kisgyepre is. Arról már volt szó, hogy Móricz 1941. augusztus 25-én kérte a Gyermekmenhelytől Litkey Imrének saját gondozásába adását. Ezt követően utazott Rékasra, hogy Litkey Erzsikével együtt onnan Leányfaluba vigye a gyermeket. Így került sor arra, hogy a kisfiút az 1941/1942. tanévre Leányfaluban iratták be az elemi iskola első osztályába. Litkey Erzsébetet pedig 1941. szeptember 11-én, dr. Antalffy-Zsiros Aladár közjegyző által Szentendrén készített 171/1941. számú okiratban Móricz Zsigmond örökbe fogadta. Litkey Erzsébet ettől fogva viselhetette és viselte is a Móricz Erzsébet nevet.

Móricz Zsigmond Zagyvarékaszon jártában-keltében azonnal előszedte jegyzetfüzetét, ha valami lényegesnek tartott tényt, jelenséget a feledéstől megóvni szándékozott. Nyitott szemmel járt, kérdezgetett munkalehetőségekről, kereseti viszonyokról, egészségi állapotról, szórakozásokról, gyermekek testi-, szellemi fejlődéséről, jövőjéről, napi eseményekről, meg arról is, hogy ki miként került össze házastársával s milyen családi életet élnek. Tudott az emberek nyelvén beszélni, képes volt az egyszerű emberek bizalmát megnyerni, nyelvüket megoldani. A kérdezettek őszintén válaszolgattak, mert bár tudták, hogy nem rangjukbeli — nagyságos úrnak szólították — de megérezték, hogy közülük származott. Eleinte azzal nem voltak kibékülve, hogy ha már író miért nem ír „rendesen”, miért csak „vonalakat húzигál”, úgy gondolták, hogy „a nagyságos úr csak mielőttünk csinálja ezt”, később aztán megszokták a gyorsírási-jeleket. A közvetlen, jóságos embert tisztelték, becsülték Móriczban, de írói hivatása megérthetetlen távolságban maradt tőlük, még csak nem is sejtették, hogy műalkotások modelljeiként a magyar irodalommal kerültek kapcsolatba. Faggatta Móricz Kiss Boldizsárakat is, beszéljenek magukról, rékasi eseményekről, akármit, mindazt, ami eszükbe jut. Az előzőekben már megismertünk néhány olyan írást, melynek forrása Kiss Boldizsárék száján fakadt, ismerkedjünk ezúttal egy olyan, Kiss Boldizsárék életéből merített témájú Móricz-művel, mely írásban soha meg nem jelent s melyről a bibliográfiák sem tudnak.

— A Külön kenyéren históriája

A legidősebb Kiss Boldizsár feleségül vette Valkó Annát, aki addig mint főző-mindenes háztartási alkalmazottként szolgált. Szüleinek, Kiss Lőrincéknek

házába költözött vele. Kiss Lőrinc „nem volt egészen rendes”, mert egyszer nagyon megverték s emiatt „az agyára kissé hibás lett”. A nagyhasú Kiss Lőrincné viselte a kalapot. Valkó Anna nem egyezett anyósával, háromszor is ott akarta hagyni a közös lakást, de férjének kérésére mindannyiszor visszamaradt, legvégül akként, hogy közös fedél alatt kétfelé váltak: az öregek s a fiatalok sütése-főzése elkülönült, egyszóval külön kenyérre mentek. Történt egyszer, hogy Valkó Anna krumpli-gancát készített s megkínálta belőle apósát, aki evett is bőven. Anyósát azonban, hogy megleckéztesse, nem kínálta, hanem a sütőbe tette az egyébként neki szánt adagot, a sütő ajtaját meg tárva hagyta, hogy az étel jól kilássék belőle. Az éhkoppon maradt Kiss Lőrincné nagyon kívánta a gancát, majd a szeme esett ki, úgy bámulta. Lefeküdt, forgolódott, a kívánságtól csak nem akart álom jönni a szemére. „Nem alszik el anyád, amíg meg nem eszi a maradékot” — nevetett Kiss Boldizsár. „Add már oda” — mondotta feleségének, mire aztán az öregasszony is megkapta a maga részét. El is aludt azonnal, jó ízüen hortyogott hozzá. Másnap reggel már Kiss Lőrincné is nevetett a történeteken: „Hallod-e Panna — mondotta menyének — rájja ki a szusz, nem leszek én többé külön kenyéren”. Így aztán ismét „összementek”, de a közös kenyér sütése egyedül a fiatal asszonyra maradt.

Ezt a valóságos történetet mesélték el egyszer Kiss Boldizsárék Móricz Zsigmondnak. Aztán megfeledeztek róla. 1942. február 24-én mindketten Leányfaluban tartózkodtak Móricz Zsigmondot s — akkorra már ők is felvették a Móricz-nevet — Móricz Erzsikét és Móricz Imrét látogatni. A Móricz-házban majd hogy nem állandóan szólt a rádió, ez alkalommal azonban vacsora után Erzsike kikapcsolta azzal az indoklással, hogy „most nincsen jó műsor”, „nem jót adnak”, meg hogy „inkább kártyázzunk, az többet ér”. Ugyanebben az időben Kiss Boldizsárék leánya és veje: Kiss Erzsébet és Székely András Zagyaré-kason a szülők lakásán az ő távollétükre vállalt házi munkát éppen befejezték s fülükre vették az ottani kristálydetektoros rádiókészülék fülhallgatóit. Legnagyobb meglepetésükre Kiss Boldizsárné Valkó Annának azt az esetét hallhatták név és színhely megjelölése nélkül, amikor a krumpliganca révén anyósával

1942. IX. 19

Édes Jó Kisnéni!

Nagyon sajnálom, hogy eddig nem tudtam írni, de nem volt lelki erőm, mert édesapám halála annyira lesújtott, hogy nem is tudtam azt sem, hogy mit csináljak, most kezdek magamhoz térni egy kicsikét, nagyon kérem, hogy Imike holmiját addi még lehem megyünk érte, mert nekem itt lesz lakásom pesten üzlettel együtt, csak még rendbe kell jönni egy kicsit, kár sokat örökölni, mert sok bajom van vele, mást nem irok, mert még nincs lelki erőm, majd ha egy kicsit erősebb leszek. Imike jól van, már iskolába jár tesszenek magujta vágyázn.

sok csók mindenkinek a két kis
árvától, Imikétől és Erzsikétől.

Erzsike

„egyesesbe jött”. A rádióban ugyanis 1942. február 24-én, keddi napon, 20.10 órai kezdettel adták Móricz Zsigmond *Külön kenyéren* című elbeszélését. Székelyék aztán elújságolták felfedezésüket a hazatérő Kiss Boldizsáréknak, akik pedig, mikor legközelebb találkoztak az íróval, nem hallgatták el előtte, hogy rájöttek Erzsike tettének nyitjára: „ne is mondja nagyságos úr, a rádióban ró-lunk beszélt”. Móricz csak mosolygott. Hogy aztán a rádió kikapcsolásáért kiengesztelésül-e, vagy másért: Kiss Boldizsárék még 1942. februárjának végén egy beépített hangszórós Minerva néprádiót kaptak Móricztól. Kissék telepes készülékként használták, mert Zagyvarékast csak a negyvenes évek végefelé látták el villanyárammal. Nekem 1965. augusztus 21-én mutatták meg. Kiss Boldizsárné halála után — férje már előbb meghalt — a rádiót Székelyné Kiss Erzsébet örökölte. Székelyéknek már modernebb rádiója volt s minthogy ekkor még az egy családnál működtetett valamennyi rádiókészülék után külön-külön díjat kellett fizetni, Székelyné eladta a Móricz által szüleinek ajándékozott néprádiót. Jelenleg Csörgő István postamester tulajdonát képezi, hálózativá adaptálva tartja üzemben.

A „történet” vége felé közeledik, most már minden mozzanatról csak mint „utolsó”-ról lehet beszélni. 1942. június második felében látogatnak utoljára Kiss Boldizsárék Leányfaluba. Ekkor kapták meg az írótól a Móricz Zsigmond legszebb elbeszélései című könyvet, amely 1942-ben jelent meg.

Július elején Móricz Zsigmond és Erzsike Zagyvarékasra vitték nyaralni a kis Imrét. Az író és fogadott leánya heteket töltöttek ekkor Szolnokon, onnan rándulgattak ki Imréhez Rékasra. Szolnokon hol a Tisza Szállóban, hol Bagí Gyuláné Drexler Mária Baross utca 21. szám alatti könyvkereskedésében igyekeztek előfizetőket gyűjteni a Kelet Népe számára. Baginé mai napig hálásan emlékezik vissza, hogy Móricz ekkor adott tanácsára vezette be üzletében a könyvkölcsönzést, ami szép sikert hozott. Hosszas szolnoki tartózkodásukról a Szolnok és Vidéke című helyi lap 1942. július 4-i, szombati száma és a Jász-Nagykun Megyei Lapok is beszámolt, a Jászkunság 1956. október-decemberi összevont száma pedig a Tisza Szálló kerthelyiségének árkádjai alatt 1942. júliusában készült fényképet közöl: a fénykép Móricz Zsigmondot Erzsikének, továbbá Végvári Árpádnak, a Magyar Távirati Iroda munkatársának s még egy férfinak társaságában ábrázolja. Az utolsó szolnoki-rékasi tartózkodás emlékét őrzik a Móricz Zsigmond 1942. július 3-án dr. Szabó István történésznek és július 5-én Vámbéry Gusztáv tördelő szerkesztőnek írott levelei is.

Móricz Zsigmond szándékában az állott, hogy Imre ősztől fogva Leányfaluban folytassa a tanulást. Ez a terv már csak terv maradt. Szeptember 5-én Móricz meghalt s Imre szeptember végén visszakerült Kiss Boldizsárékhoz Zagyvarékasra, október 4-én pedig már a rékasi iskola második osztályába írátták, de már Móricz Imre névvel, ugyanis az író 1942. február 27-én Budapest Székesfőváros Árvaszéke előtt örökbe fogadta őt is, miként előbb már az anyját. Magoss Olgához írott, ugyanez év április 10-én keltezett levelében Móricz így ír: „Leányfaluban mumsz járvány van. Az iskola harmada éppen fekszik benne, s köztük az én kis unokám is, már az Erzsi fia: Imike”.

Móricz Erzsike 1948. március 28-án veszítette el férjét. Zagyvarékasra, hol annyi szép napot látott, hű maradt, mikor csak munkája engedte, táviratozott Kiss Boldizsárnak: „tátikám, ennyi óra ennyi perckor Rékason leszek, ha mód van rá, küldjön kocsit az állomásra értem”.

Ilyenkor akár egy hétig, de előfordult, hogy két hétig is Rékason pihent. Székely András mutatott nekem az ötvenes években készült két fényképet, mind-

kettő a Vörös Brigád Tsz Kiss Boldizsárék háza előtt álló kétlovas fogatát ábrázolja, a bakon Kiss Boldizsárral és Székely Andrással, a hátsó ülésen Móricz Erzsikével: a felvételkor éppen a vasútállomásra érkeztek.

Életének utolsó három esztendejében súlyos kór gyötörte. Szerető családi környezetbe került ugyan, fia vette őt magához, de a műtétek egymásutánja, a szakszerű klinikai kezelés, s az otthoni gondos ápolás már csak ideig-óráig hosszabbíthatta meg életét.

1971. március 7-én eltávozott a hajdani állami Árvácska is. Halálával lezárult az a korszak, mely Zagyvarékast a móríci életmű elválaszthatatlan részévé avatta.

KULTSÁRBARNA KÁROLY

Móricz Zsigmond Nagykunságja

Móricz társadalomszemléleti fejlődése talán sehol sem oly erőteljes, mint amikor a Nagykunság festi a háttérét az írói penzum mögé. A Kerek Ferkó megjelenésekor 34 éves s amikor a Bált megírja, 57. Egy negyedszázadon át foglalkoztatta e föld és népe szünet nélkül képzelőerejét, alkotó ösztöneit. A Kerek Ferkó írása idején még hisz, még bíz: meg lehet fordítani, irányát változtatni annak, ami törvényszerűen *csak* egy irányba mehet. Mint hegyoldalról a patak. A dzsentrire gondolunk. Figyeljük csak e látásmód alakulását.

A konok Kunságban még az öreg Kerekegyházy sok ezer holdján is „millió érdekszállal volt összefűződve a néppel” s fia, Ferkó arcizomrándulás nélkül veszi tudomásul, hogy kitagadták. Móricz talál, legalább is vél találni kiutat abból, amiből nincs kiút.

Négy év múltán szigorul a hang. A *Vidéki hírekben* a nyomorgó kisvárosi újságíróban csak az tartja a lelket, hogy egy napon íróként kivághatja magát a gondtalan és jóllakott urak közül, akik nemcsak „a lelki komplikációkat” nem ismerik, de akiknek csak ők maguk az emberek, az idegen senki.

Több mint egy évtizednek kell ismét elmúlnia, hogy az *Úri muriban* az egyre sötétebb látás már ítélkezéssel is vegyüljön. Az író azonban ekkor sem hangoskodik, nem vitázik, „csak” ábrázol, — aminthogy Móricz a magyar és a világirodalom legnagyobbjai között épp hihetetlenül magasfokú, teremtőerejű ábrázoló készsége révén van jelen.

Itt már a vastag, pénzzel és egészséggel teli urak, akiket az isten is úrnak teremtett, esznek-isznak, szántanak, vetnek, s valami elviselhetetlen lomhaságban élnek le kis életüket. Így röpülnek egymás után a szép magyar délutánok a fehér asztal mellett. Amíg az alkohol el nem önti az agyat, a kis magyarság titokzatos, különös és reménytelen életét szabdalják, a magyar vér átkát, a háromszáz esztendősi nemzeti bánatot. S aztán megkezdődik egy olyan vad mulatás, „amilyet a rómaiak sose ismertek, se a görögök, mert ehhez pogány, vad, barbár vér kell.”

Az így szertefolyó életekben egyedüli értelem még a szerelem, de ez a monogám hajlamú szenvedély is a végzet árnyékában fogan, kiútnélküli, Szakhmáry halálba táncoló tragédiájából látjuk. Nincs megváltás, csak sivár pusztulás.

A kunsági galéria negyedik darabja, az *Esőleső társaság* az Úri muri után három évvel jelenik meg. Ha elég figyelmesen olvastuk az Úri murit, észrevehettük Csörghő Csuli „elszólását”: a gyerekekből sem lesz semmi. Naív érve szerint pedig azért nem, mert anyjuk nem hagyja bántani őket. Hogy másképp, mint veréssel lehet nevelni gyermeket, meg se fordul az asztaltársaság fejében. *Nemcsak* nemzedéki, de egy osztály tragédiájának kénes lángját lobbantja föl az író.

Lényegében ezt a nihilbe torkoló kilátástalanságot bontja ki Móricz a címében — „esőleső társaság” — kegyetlenül és félreérthetetlenül. A pöffeszkedő úrság itt már elviselhetetlen. A Borbély-nagyapa a vágyott ideál, ő az, aki kocsijával nem tér ki senkinek, de aki ugyanezt tenni merészelné ővele, az máris magán érezhette a karikás rátekeredését, mert az ostor örökösen ott volt mellette az ülésben.

Nemcsak a gyermeknevelésben lelkiismeretlenek — velük is úgy bánt az apjuk, mint apró ebekkel s mégis itt vannak... —, nemcsak utódaikban dob-

ják el maguktól a jövőt, de fenntartójukban, a földben, az áldott jó fekete kun földben sem hisznek többé. A földben, amelyből sem a régi tulajdonosok, sem az új földesurak nem tudnak többé megélni. S az olvasót megkörfékezi a gondolat, a banki kölcsönökkel agyonterhelt birtokok gazdái mintha nem is bánnák túlzottan, hogy az eső egyre késik, tán ez magyarázza majd az árverést is, pillanatnyilag pedig mindenképpen ok arra, hogy nekibúulásukban egy kis jó kanmuri kerekedjék ebből is. A végítélet léleklarangkongása elől be kell dugni a fület, elaltatni a lelket, boros pohárral, mint őseik tették s ők már többel is: öngúnnnyal, szinte kérkedve vetik oda, nagyapáik még királyok voltak ezeken a földeken, ők meg csak esőlesők. (S mik lesznek fiaik?) Abban egyezik a szó, alakítsanak esőleső társulatot. Az alkoholtól színesül a képzelőerő: van aki „Kisiklott emberek klubja”, a másik „Eljár az idő klub”, a harmadik „Temetőkerülő és kriptaszökevények szentegylete” elnevezést javasolják...

Nyilas Mihály Kisújszálláson a nagy öblösökkel, gögösekkel szemben az egészen kicsi parasztházakat kedvelte, de azt is látta, lakói virradatkor az embervásár felé igyekeznek, a válogató köpcös gazdák elibe. A *Vidéki hírekben* így tudósít: egyszerű, életükkel jól megelégedő nép lakott itt. Igénytelenül s mégis emberi módon éltek a maguk szegénységében. Sem kalapot nem emeltek, sem elvet nem cseréltek üres erszényű urak előtt. De az Úri muri szerzője ezek mögé is odapillant s látja, koronatanúként, a sovány, csontos fekete parasztokat, akiket a jóisten is szegénynek teremtett s azt sem tudják, mi a szép meg a jó s ha úgy hozza az alkalom, a szükség, hátulról, a hományból sötéten és fenyegető sunyisággal szüremkednek elő...

És akik letről kapaszkodtak föl és most a „középen” állnak? Móricz jellemzése itt is telibetaláló, amikor a réteg egyik figurájának a szájába ezeket a szavakat adja: „A más dolgáról fölösleges véleményt nyilvánítani egy szabad nagykün vendégfogadósnak.” Fölfelé tehát „diszkréció”, lefelé semmibevevés. S egyáltalában mindenütt a desztillált, finomra mosott közöny. Móricz tudhatta csak igazán, az isten is kiköpi a langyosakat.

Az értelmiség? A Forr a bor és a Bál tanárhősei maguk vallanak. A Vidéki hírek nyomorult skriblerjét a polgármesterné annyira lenézi, hogy el se tudta képzelni, esetleg kényszerűségből is szót válthasson vele. Közben férje mellőngelve vallja: a magyarnál erkölcsösebb, józanabb, éplelkűbb nép kevés lakik a földkerekséges. Az úri kaszinóba az utolsó könyvet a múlt nemzedék vette. S ha értelmiségi Pestről vagy az ország bármely sarkából került ide, ha próbált is föllobogni, egy-kettőre letört, „szépen otthon ült és lefeküdt”.

Ugyanezek a figurák fogyatékoságaikkal az Úri muriban továbbtényesznek. Egy árnyalattal még sötétebb rosszban. A polgármesternek a körmére néznek s ezalatt a főügyész nyugodtan zsebelhet a közvagyonban. Nem is szabad megváltani, azaz sarkaiból kifordítani ezt a világot. Az erény is visszajára fordul itt: a főkapitány azért érzi magát kisémbertnek, mert hiányzik belőle „az a szép nagy könnyelműség”. Ez az értelmiség meg tud bocsátani a grófoknak, báróknak, utóvégre ők az uraik, de a parasztnak nem, — az alattvaló.

Fehér holló a liberális gondolkodású ügyvéd, aki csak az orvossal meri közzölni társadalomkritikáját: korcs feudális alapon nyugszik ez az élet. Mit jelent, hogy ezer éve itt van ez a nép? „Azt jelenti, hogy a földbirtokosé a föld, a munkásé a munka...”

Móricz nagykünsági leckefölmondása tökéletesnek bizonyult. A történelem bólintott rá.

A két „diákregevényben” Móricz valóságábrázoló igénye igen magas csúcsokra jut föl. Illés Endrével szólva Móricz a Forr a borban egyetlen példamutató figurát sem teremtett. Nem voltak hát — így nézve — oktalanok a regény nyomán támadt sértődések, haragvások. 1929-ben *A nagy fejedelmet* befejezve faggatta volt gimnáziumi osztálytársait s fogott a regényhez.

Móricz Virág szerint az ország minden társadalmi rétege képviselve volt apja gimnáziumi osztályában. Amit ma is ellenőrizhetünk: a tanulók vallás szerinti megoszlása. S ez se lebecsülendő adat, ennek is meglévén a maga társadalmi vetülete. A nyomtatott értesítőben a tanulók neve mellett fölűntették vallásukat is. Nos, a számok csökkenő sorrendjében: a 27 nyilvános tanulóból 14 volt az izraelita, 9 a református, 3 a római katolikus s 1 ág. evangélikus. Az érettségi tablót ekkor a maturandusok csoportképei pótolták, a gimnáziumban most kézhez kapom azt, amelyből Móricz közismert ekkori arcképét kinagyították. Majd nézem a közös nyilatkozat szépírásos szövegét, — érettségikor mindannyian aláírták, megfogadva, hogy tíz év múltán ismét összejönnek majd találkozóra. Mondják, Móricz egyetlen ilyen találkozón se vett részt . . .

A Móricz Zsigmondról elnevezett gimnázium és szakközépiskolában eligazodni a Nyilas Mihály-i idők szerint a regényekbeli ismeretek alapján gyerekjárték. 1968. júniusában még inkább az volt. Ekkor írt útinaplómból kívánczok ide: „A nyolcadosztály terme a földszinten volt, a jobb oldali folyosón, ott, ahol a folyosó megtörik s a hátsó udvarra nyílik” — olvassuk a Forr a borban. Nem nehéz rálelni. A fehérre meszelt falak ilyenek lehettek a nagy események idején is. A padok már modernnek, de megvannak *azok* is, a pincébe rakták le őket. Rálelünk a kis irodára, ahol Nyilas, a Segélyegylet elnöke a rászoruló deákoknak ceruzát, tollat, irkát osztott. A hivatalsegéd készséggel invitál be, most az ő rezidenciája.

A regényekben eleget bosszankodik Móricz az igazgatói iroda túlzott méretein: ötször akkora volt, mint a debreceni kollégiumé — írta. Azóta egy válaszfallal kettéosztották. Íme, a hatalmas íróasztal. Ebből csempésztettek hát ki az érettségi tételek s róla lopatott ki a gumiarábikumos üveg . . . Átme gyünk a kockaalakú, ma is modernnek tetsző igazgatói lakásba. Mihály is itt járt a tanítás végeztével a párlépcsős hátsó lejárón. Három utcára néző szoba? Annyi. Változás: a nyitott tornác üveges folyosóvá előkelősödött. Belépünk. jobbra a kicsi szoba, a Misié. Itt készült a Sertorius, de milyen izgalmak árán! Bátyja, ha benyit, észre találja venni a kéziratot. E négy fal között tanult hát annyit, mint „életében sose, de tanulása csak rabmunka volt”. A szobával szemben a folyosó másik oldalán a konyha. Ma is az. Ha kész volt az ebéd, vacsora, nagymama innen mozgósított: Bátyád már bent ül, kisfiam, eredj te is, de nézd meg előbb, van-e szivar? . . .”

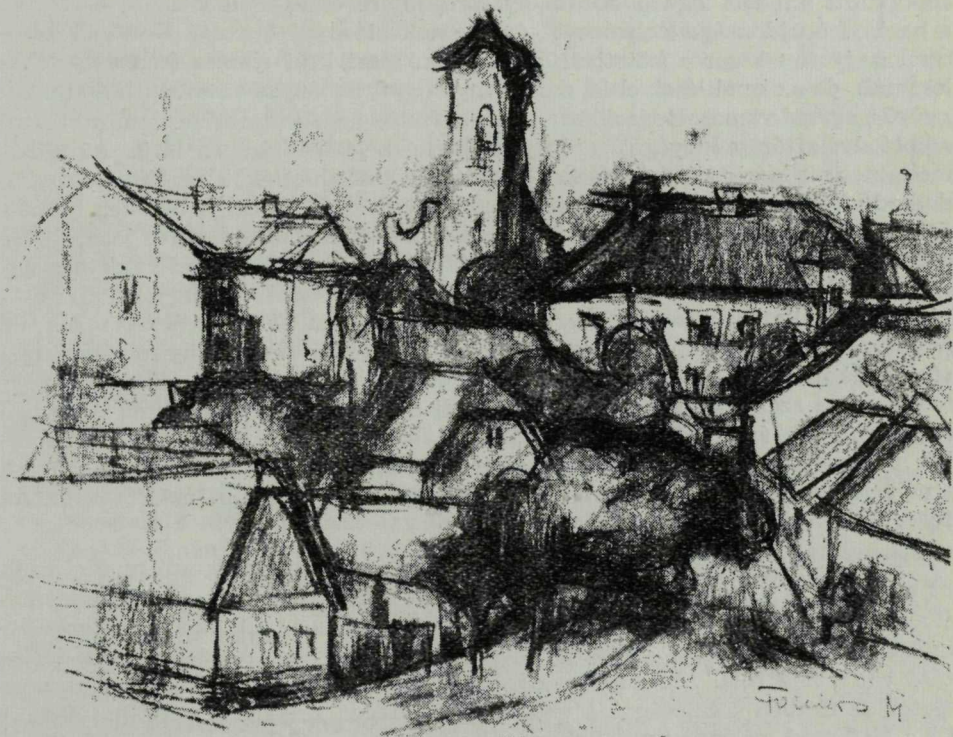
A nagybácsi, Isaák Géza-Pallagi Gyula különleges képességű ember volt. Matematika és természettudomány éppúgy érdekelte, mint az irodalom s a nyelvek. Tudománynépszerűsítő, szépirodalmi-kritikai írásai fővárosi folyóiratokban rendre jelentek meg s főként anyagi okokból egy csomó, köztük kétes értékű külföldi írók munkáit fordította. Szerkesztette a helyi lapot, érdekessége, Móricz szárnypróbálgatásainak nyomát sem találták a lapban, jöllehet, az a szomszéd szobában szerkesztődött, íródott. A nagybácsira egy népes család fönntartásának gondja-baja s egy fiatal fővel aláírt váltó súlyos következménye nehezedett rövid élete végéig. Van méltatója, aki Bólyai Farkashoz hasonlítja: hatalmas tehetségét ugyanúgy váltja aprópénzre . . . Mindenképpen méltó volt, hogy a fiatal Móricz eszményképének, éveken át egyetlen világló fároszá-

nak tekintse. Ezen az sem változtat, hogy a már nagydiák Móricznak komoly vitái voltak nagybátyjával az ebédőasztal mellett.

Móricznak szabad bejárása volt a tanári könyvtárba. Jókaiból ekkor ábrándul ki s egyáltalában a figyelme az irodalomtól a történelem felé fordul. Itt lel Momsennél Sertorius alakjára is, akiből aztán tragédia-hőst csinál. Móriczot, a rá jellemző módon az vonzotta, ami mint tananyag nem volt kötelező. Rendkívüli tárgyként kitűnő eredménnyel tanulja a francia nyelvet, nyolcadikos évvégi bizonyítványában kettese német és görög nyelvből volt, — a többi tárgyból pedig jeles. Álláspontja a magyar közoktatásügyről — a helyiről s az országosról egyaránt — már itt kialakul. Véleményét kurtán-furcsán ennyiben összezezi: Tanárja, tanítványa egyformán kedves, vastag paraszt. S e tanítás csak arra jó, hogy később elfeledhessék, mint valamit, amihez e kerek világon semmi közük sincs...

Mi kötötte érettségi után Móriczot gimnáziumához? 1900-ban a nagybácsi lapja, a *Kisújszállás és Vidéke* versét közli s amikor az intézet helyettes kisegítő latin-magyar tanára, itt írja „Kossuth Lajos 1848-ban”, meglehetősen erőtlen című drámáját. A darabot 1902. szeptember 17-én a „helyi színház” elő is adta. Bizonyára ez volt utolsó tevékenysége a városban, a következő év február elején Pallagi Gyula is elhunyt...

KISS GYULA

„A hang tiszta nyugalmaért...”

Móricz Zsigmond tanulmányíró művészetéről

Fontos könyve jelent meg Móricz Zsigmondnak az elmúlt évben; s mert tanulmánykötet, azt mondhatjuk: szinte ma. És még időnek kell eltelténie, hogy azt mondhassuk: átvettük anyagát, készültünk belőle. Magam, bár végigolvastam a szép kereken ezer oldalt, valahogy itt tartok: a fölfedezésnél. A tanulmányírói művészet megannyi jegyénél, melyet Móricz felvonultat. Az évgyűrűknél tartok, ahogy témák ismétlődését, érlelését látom; olykor párhuzamát, ahogy kétszer-háromszor, vagy hétszer-nyolcszor nekirugaszkodik ugyanannak a dolognak. És akkor már mindjárt nem ugyanannak. Még ha kétszer eltörik is a kötetben Babits Mihály cvikkere a vasútnál, ha Karinthytól kétszer, némelyektől még többször veszünk is búcsút, ha egy-egy évfordulót többször ünneplünk is így — az azonosság csak a másmilyenség különös ízeit hangsúlyozza, érezteti, és mintha a héraikleitoszi folyó hasonlatát élnénk át, a reflexiókra (tanulmányokra) reflektálva. (Tanulmányozva őket.) Engem most ez a mondat ragad meg: „Regényíró is annyit ér, amennyire költő”. Tolnai Lajostól idézi. (1941 februárjában.) Másfél hónappal azelőtt szintén Tolnairól ír: „Zászlóhajtás az el-sikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme, Tolnai Lajos előtt”. És a regényíró újdonságait elemezve — költőnek bizonyul ő maga. Költőnek bizonyul nagyon sokszor a kötetben, s nemcsak, mert lírát elemez (rengeteg alkalommal), de az ismétléseivel is, a csak így, a gyűjteményes kötetben látható, évgyűrűs egymásramásolódásokkal; mint a festő, ha sorozatot fest, mint bármi alkotó, ha a tárgy lényegét a tárgy többféle megközelítésében látja. Az alkal-mak, melyek Móriczot „kérdésekre és válaszokra” ihlették, a regényíró és gondolkodó *költői mélyrétegének* fúrótornyai; s bár nem mindegy, helyileg hol állnak, mert a külszíni valóságot is nagy érdeklődéssel s őszintén átélve jeleníti meg e dolgozatok sora, a lényeg mégis az: mit hoznak felszínre. Szinte valamennyi-szer: nagy hőfokú, kétszeresen hiteles és pontos anyagot. A tárgyat jól mintá-zót, a megnyilatkozó esszéművészt hiven kifejezőt. Tolnai Lajosról írja: „Már ez nem irodalmi kérdés, ha irodalomtörténeti is”. Móricz tanulmányírói életművé-ről ugyanez mondható. Irodalomtörténeti teljesítmény, de több az irodalmiság-nál (mert a szellem becsületét rögzíti, védi tanítja). *Eszmeharc* című írásában (*Nyugat*, 1931. április 1.) leszögezi: „Író vagyok, s az írás szabadságáért harco-lok... Beszéljünk nyíltan, okosan, érvelve, eszmei vitában azokról a dolgokról, amelyek bajaink alapját idézik elő. — A hang tiszta nyugalmaért szólaltam fel...”

Ezt teszi, ha általános kérdésekhez szól hozzá — tanulmányírói munkájának ez az egyik fő vonulata —, ezt, ha egy-egy korabeli vagy már a múltat jelentő (forma szerint csupán! mert számára, így számunkra is általában) *eleven* élet-műről szól. Mint Tolnai Lajoséről; jellegzetes példa ez. „Abszolút szociális lá-tása van”, írja róla. „Ha tanít, valósággal megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Anyaga a valóságos élet... Ez a látásmód ma már meglehetősen általános, de... Tolnai az első, aki egy az eseményel, akinek élete az írás, aki vall, s nem bírói széket tart... Aki nem kívülről hallja üvegbúráján át a hangot, hanem kiejtődik általa...” (Ezzel is-

mét visszatértünk a regényíró-töltöt minősítö második Tolnai-esszéhez, melynek címe: *Isten teremt és a költö.*) Figyeljünk fel egy-egy éles meglátásra: „Jókai s előtte minden magyar író mindent tud az alakjairól... A regény kívül áll az írón”. Nem így Tolnai (akinek műveivel Móricznak sajátos „ügye” van, ezért is tárgyalja ilyen súllyal a kérdést: „Én itt most vállalom... hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbikát mindazok közül, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukul, kiásom a sírból, s munkáit sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből” stb.); ő, annyira azonos, hogy a még akkor fel nem talált fonogramját adja a cselekvés pillanataiban a legtitkosabb hangoknak és a mel-léközejeknek”. Tehát egy sajátos, öt illettö kérdéskört világít meg itt Móricz, s így tud messze továbblépni, általános érdeklövel. Műfajelméletileg; irodalomel-méletileg. Vagy még inkább: azt teszi az irodalomért, amit Tolnai Lajos sajátos esetében vállal; megteszi, ami író részéről kötelees áldozat: a körön belüliek *igaz* nevében szöl a körön kívüliek — maga nevezi így a kritikuskokat stb. —, a bár-mi elhivatott szakértök által *ügy* meg nem közelíthetöröl. Technika és filozófia kérdéseit veti fel például Tolnai Lajosról szölva — és szöl máris saját korának szociális érdeklödésü (és érdekö) irodalmáról. Tolnai „hasítja ketté a regény-írás szellemiségében a magyar folyamatosságot: szociológiai indítás nélkül a valósággal szociális síkra tolva az érdeklödést s filozófiai célkitüzés nélkül új magyar filozófiát lehelve és technikázás nélkül a regényírás technikájában az egész váratlan és végtelen időkre újítást hozva”. S ha mindebböl levonjuk is a kifejezés lelkesültségeit, az általánosság végétét — Móricz tanulsága nem mel-lözhető. Mert az irodalmat történelmi kor távlatába állítja, Tolnaiét a „Gyulai-koréböl” emeli ki; Németh Lászlót idézve: „Óriáskigyó hipnotizálta a kort... egy világ rothad meg. A kiegyezés kora. Ki hitte volna, hogy Deák Ferenc vi-lága a magyar történelem legrosszabb szakasza. Nem is tudnánk meg, ha Tol-nai nem lett volna.” Móricz ehhez, ismét szakmai szempontból, hozzát teszi: „Tolnai... a magyar sorskérdések legsúlyosabb gondolataival foglalkozik. Éppen a... falukutatóknak a legnagyobb bámulattal kell feléje fordulniok. Ha van ösük a magyar gondolatok történetében, Tolnaiban...” Gyulaiékkal (a múlt nemzedékével) szemben „Mikszáthék... már nem tudták, mi volt annak a kornak lényege: szenvedésben. A kisebbséget az öregebbek a passzív rezisztencia árkáböl nézték, a fiatalabbak pedig újjongtak, mint a kalitkáböl kiszabadult madarak, s nem is akarták tudni már, mi volt az a béklyó. Tolnai Lajos azon-ban kénytelen volt mindhaláláig a históriai epizódot élni, amelynek lassan egyetlen hiteles tanúja s... élő felkiáltójele maradt... Övé [maradt] az üvöl-tés, a kor pedig tovább él.”

Látjuk a vizsgálódás szempontjának egységét, mely azonban jól megkülön-böztethetö rétegeket is mutat, s minden virtuózkodás („technikázás”!) nélkül, az irodalomtörténeti és az írói ihletésü esszé stílusában (gondolatokéban!) valósul meg. Ismételjük meg: mindezt egy sajátos tárgy ürügyén közli Móricz; a szép-írói alkotás élményével együtt adagolja a felvilágosítónak szánt tanulságokat. És — a második Tolnai-tanulmány záradékaként — nem mulasztja el a költé-szet említését sem; ezzel nemcsak írásának belső, mély ökonómiaját tanúsítja-szolgálja; hanem alapvetö vonzódásáról is vall. Bár a dolgok elméleti értéke (látszólag) alatta marad az épp előtte járó Tolnai-elemzésnek („aki”, folytatta még az imént a személyesen írásaiba épülö prózaíró jellemzését, „a gondolat az érzés, a vér lüktetésének muzsikáját azért közli, hogy a cselekvés az olvasóval, az emberiséggel, ahogy Veres Péter mondja, az osztályonküli társadalommal agitációnál közelebb jusson, s arra átalakítólág hasson. — Mert teremteni va-

lóban csak így lehet: a teremtésnek ez a módja és mestersége. A Költő csak így hozhatja ki azt az újat magából, ami még soha nem volt, ami örökké új is marad. S amit a versköltők már évezredek előtt tudtak, s amit a próza csak most fedezett fel és tett magáévá.”

A költészetről szólva Petőfi őseréjét elemzi; és a sors, a körülmények hatalmát figyelőn méltatja itt is: „A Petőfi-lángelmének hihetetlenül előnyös az, hogy szellemének működésében, mikor a társadalom mélységéből fölemelkedik, semmi gátlás nem nyűgözi . . . Ő maga volt a politikai jel.”

És a magyar irodalom folytonosságát így látja: „Egymaga olyan mély politikát jelent, amely mai napig tökéletesen uralkodik az irodalomban. Adynak kellett jönni, hogy új, kulturált és maibb európaiságot tanuljon az irodalom.”

S — e többféle tanulságú kijelentés után, még mindig Petőfiről: „Új világ maradt utána . . . Petőfi őserő. De a sors segített, hogy tisztán és tökéletesen az-za is lehessen”.

Tömör megfogalmazásai többet tartalmaznak, mint síma, bölcs, kő-felületű külszínük mutatja. Hogy ez mennyire így van, jól látszik, ha lélektani hitelességgel *alakot* formál egy-egy esszéjének költő-alanyából (prózaírói tárgyat tehát!). Babitsról így ír (alkalmi dolgozatban; de milyen előkészülete volt ennek a fájdalmas ürügyű cikknek, az élő személy mennyire híven bontakozik ki — függetlenül attól, hogy magunk Babitsot ekképp, fizikai valójában ismertük-e vagy sem; ezek regényalakok, mi több, történelmi — költészettörténeti — „hősök”, akik Móricz esszéiből plasztikusan elébük lépnek): „Először egy nagyon kulturált helyen találkoztam vele: a Royal-épület ragyogó nagy hangversenytermében. *Nyugat*-estély volt, s ő is felolvasott. Hallatlanul érdekes volt a dobogón. Sovány, fekete ember, hosszú kabátban, olyan Paganini-jelenség, izzó arc, amely befelé remeg, nem szuggérál, de magára vonz; nagyon egyéni deklamálás; egy sötétben élő ember, magányos, önmagának szóló közlési modor, semmi megalkuvás és semmi kinyilatkozás: . . . abszolút lelki élet. — Nagyon megszerettem, már szemmel: mulattatott, látványosság: egy igen-igen finom erdei vad, aki riadt szemmel s magára ijedten üti fel a fejét a csalitban: figyel, nem lát . . . egyszerre eltűnik, de . . . fuss utána, jó szerencse csillog fölötte, ártatlanság és béke és ezernyi kötet könyv fullasztotta boldog hisztéria.” Nem expreszszionista ez a stílus, és nem is elsősorban a lobogása hat. Hanem a csendje, amely ott lapul abban a „nagyon megszerettem”-ben és a „mulattatott”-ban. A prózaíró a végsőkig hú önmagához; de a legpontosabban emberi is — csak egy határig megy el az objektivitással, a másik személy tisztelete: abszolútum a számára, áthághatatlan törvény. Móricz Zsigmond ebben a legjobb hagyományokkal ihlető példa lehet — s egy régebbi kor embere.

A regényíróban munkálkodó költő szervezi tovább ezt a Babits-émlékezést; amikor hirtelen vágás után egy velencei emléket idéz, majd az itáliai együttlétet (melyről a klasszikus esszé-novella, a „Babits Mihállyal a Garda-tón” számol be, a kötetben épp két hellyel korábban; a Babits-dolgozatok párosát a „Petőfi — őserő” választja el!). „Jó néhány nap együtt: milyen kellemes és gyámoltalan, ítéletbiztos és járatlan, tudós és élettudatlan, milyen ijedt és vértelen, gyöngéd és rideg és sérteni nem tudó és sérülékeny, és feledékeny . . . és költő . . .”

Itt olvashatunk az eltörött cvikkerről. „Beszállt egy vonatba, útizavarában az utolsó pillanatban leejtette a cvikkerét, s egyik üvege szilánkokra pattant a bar-na betonon . . . beszáll a kupéba, mi utána néztünk, szeretettel, mosolyogva, mint öregek a kedves fiú után: sose nézett ki többet az ablakon”.

És milyen messzire jut megint a költészet-meghatározásban: „Költő ha ád, ha vesz: csak magát éli: s az örvényt is kisodorja rögtön magából, amit épp fölszedt, hogy tisztán őrizze meg zavaró önmagát...” Ez a befejezés igen kis eszközökkel, tömören fogalmaz meg nagy belső ellentéteket; és az egész emlékdolgozat a legkülönbözőbb hurokon játszik: cselekményt, látványt és műfajlélektant éltet, s egyiket a másik által. Csekély eszközökkel teremt meg Móricz az írás sokoldalú egységét, alig tettenérhető egyensúlyát. Ennek alapja nem az imént idézett költői alapállag; Móricz „a Garda-tó esszéjében” hű képet rajzol önmagáról (szintén mint elbeszélésbeli szereplőről, és mindig cselekvés közben, vitában; különös határesete ez annak, hogy az író mi mindent „tud” magáról s mit nem!), és ez a kép főleg mások, a vele utazó Babits révén alakul teljessé: ellenpólus által, és az ellenvéleményt jellegzetesen prózaírói tartás fogadja. Azaz: egyszerre méltányos és kirekesztőleges. De ez a kirekesztőlegesség csupa mosoly, derű. Móricz akkora képlet, hogy — elhisszük neki! — az ellentéteket is saját számlájára könyvelheti, legföljebb a nyomban bevalott vesztésélistára. A kis részletek megkapóan ismétlődnek; látszik, mihez ragaszkodott ő maga. S ez már a mi örömünk (derünk) forrása. „Mihály zavarba jön, ha hiányzik a hivatás, felelősség. Folyton köhint, kráglóját igazítja, s valami pózt keres, de mindig rémülten, hogy neki ezt kell tennie, holott jobban szeretne közönséges ember lenni: de nem teheti: költő.”

Ez a kis passzus többet mond el a költői lény meghatározóiról, mint annyi más okoskodás, sokaké. További részletek, már csak Babitsról: „És ebben a tétovában jön ki egyéniségének bájossága. A nagy ember a dobogón. Mikor rövidlátó. Egyáltalán nem is tudja, hol van. Előre menjen vagy hátra. Mit akarunk tőle. Ő nem bánja, de minek ez. Folyton leveszi cvikkerét meg felteszi, ez a cvikker is annyira kényelmetlen valami. Állítólag jobban lehet vele látni, de mikor ő nem akar látni...” És így tovább. Nem szabad kézpénznek venni mindezt; ragyogó prózaíró műve és nagy szeretettel íródott. Mindenek feletti pontossággal. Csakhogy az élő személyek — ha mint ilyeneket tekintjük őket, s nem esszétárgyakat — nincsenek mindenek felett. A leejtett cvikker története zárja az esszé-novellát, s erre épül a költő legvalódibb lényegének pontos, alapos meghatározása. (Az írás egyik szereplője mondja el Móricz helyett; vagyis ugyan mit mond el? Két kijelentést tesz, két ellentéteset, bizonytalanságról és bizonyosságról, s ebben minden benne foglaltatik. A költő „magával tehetetlen” valójáról, és „egyenest útjáról”.) Hanem egy korábbi írást tekintünk, amelyik jóval későbbi eseményt tárgyal — a megújult *Nyugat* új reményeit, optimizmusát —, ott Móricz Zsigmond Babits Mihállyal így áll együtt: „Irodalmi szerű. Ide hordta egybe az én generációm termésének a legjavát, s ide kezdi behordani a második és harmadik irodalmi nemzedék a maga termését. — Hadd maradjon tehát ez a folyóirat, s hadd legyen egy hely, ahol az írói munka... egységesen és egészségesen fejtheti ki áldott erejét. — Babits Mihállyal mi ezt jól megbeszéltük, s teljes lélekkel elszántuk magunkat rá, hogy hivatást vállalunk ezen a téren, ugyanúgy, ahogy hivatást teljesítettünk, mikor ő a versben, én a regényben dolgoztunk a magyar irodalom számára.” És „A *Nyugat* eddigi voltában irodalomtörténeti jelentőséggel állott, ezt továbbra is így akarjuk tartani.” Íme, így egészítik ki egymást Móricz tanulmányai; önálló egység mind, de többlet-hitelt egyik a másikatól, néha más témakörbelitől kap.

S 1939-ben így ír (hosszú sort folytatva e tárgyban, egymást kiegészítő, egy képet egyre közelítő-tökéletesítő cikkek sorát) Ady Endréről: „Kié hát Ady Endre?... Én nem bánom, sose bántam, ha Ady nevén, költészetén, tettein és

szellemiségén vita folyt: minél nagyobb a vita, annál nagyobbra nő Ady. Csak harcoljanak érte, vele, általa, ifjú magyarok. — Ötven évig nincs új költő — üzente Ady Endre... Még csak húsz év telt el. Ez a húsz év az Adyé volt”.

Ezt az írást pedig a kötetben közvetlenül a Karinthy Frigyeszt búcsúztató szavak előzik. Két változata is van (mindkettő a *Pesti Naplóban* jelent meg, néhány nap különbséggel), két különböző megközelítése ennek a témának. Az egyik mintegy Karinthy stílusában; a másik — fontos összefoglaló. „Karinthy lényegében filozófus volt: — éspedig alapjában véve a *formáló!*... A világformáló agyak egyike volt. Az az emberi típus, aki nem tud a más fejével gondolkodni, aki nem tud bevett fogalmakkal létezni... Mint filozófus, egy újabban elhanyagolhatónak kinevezett anyagot képviselt: az egyéniséget. Az egyént. Az egyet. A magános erőt és a még magáramaradottabb gondolatot. Karinthy azon az állásponton van, hogy a legteljesebb emberiség: az *én*; a legnagyobb teljesítőerő: a *vagyok*... Ennek a magánosnak csak egy dologgal jöhet segítségére a világ legnagyobb hatalmassága is: azzal, ha magában hagyja, ha nem érinti...” És hozzát teszi: „Most, hogy ő maga nem zavar többé szakadatlan jelenlétével s egy folyton működő vulkán vidám pergőtüzével, hozzáfoghatunk annak a hatalmas anyagnak tanulmányozásához, amelyet ő összehordott, mint saját filozófiai nagyságának szerény és szorgalmas napszámosa.” És igen jellemző módon — s aktualitással! — Karinthy Frigyes egyik összefoglalóját közli valóságról, emberről, összességéről: „Az emberi lelkiismeret szabad és független”, hangzik a sarkalatos megállapítás, és hogy „a valóságot, amit egyszer megértett az ember, mégse lehet többé eltemetni”.

Ennek a valóságnak a kérdéseit Móricz nem „bogozza”, hanem valami lendülettel és erővel, melynek mélyén töprengés lapul, sokszor a kinyilatkoztatás optimizmusával, néha a kor jellegzetes szó- és fogalomhasználatával *ábrázolja*. Ábrázoló esszéművészet az övé, még ha nem mindig cselekményes vagy alakos is egy-egy írása. Ha „általánosságban”, ha profétaisághoz közel (bár visszafogottan, bár épp az ilyesmit tudatosan kerülve) szól is. *Írók* című dolgozata 1933-ban jelent meg, és jellegzetes összefoglaló kijelentéssel kezdődik: „Az írás most fordulóponton van: művészetből most alakul át mesterséggé. — A szépirodalomra gondolok.” Látszólag mulatságos tanító szándékkal, lassított filmként pergeti mondatait, így: „Mindig voltak emberek, akiknek olyan furcsa volt a fantázialendülete, hogy nem bírtak megmaradni előadásban a reális, valóságos élet kereteiben... Ezt az eljárást a morális és primitív ember hazugságnak nevezte, s aki ezt művelte, azt lenezte...” Majd rövid kultúrtörténeti összefoglalás után: „Ma... óriási kereslet van az irodalminak nevezett szellemi munkák iránt. Olyan nagy, hogy már a született művésztalentedumok nem láthatják el a piacot. Ellenben az emberek rájöttek, hogy nem kell ahhoz annyi tehetség, mint aze-lőtt hitték, hogy valaki a naív és kevés igényű közönséget ellássa a mindennapi feladattal, a szépítő vagy torzító, mindenestre változtató meséléssel... A művész az életnek szimbolikus magasabb ábrázolására törekszik. Ez azonban olyan, mint a felfedezések kérdése. A nagy felfedezők ritkán gazdagodtak meg a találmányaikból, amelyek részben újak voltak, részben nem elég tökéletesek a közönség használatára. Így tanult s képzett szakemberekre várt”, hogy a vívmányokat „az emberiség javára” hasznosítsák. „A színpad már régen elszakadt a művész-termelők kezéből: a színpadnak tudósai vannak, akik recept szerint gyártják azokat a könnyen áttekinthető kerekded cselekményeket, amelyek a színház látogatóit egy-egy korszakban elszórakoztatják. Már Goethe kénytelen volt Kotzebue-t játszani, hogy a telt színház bevételéből áldozni tudjon a Schil-

ler vagy a saját drámai munkáinak bemutatására. Egy magyar zenekiadó azt állította nekem, hogy egy sláger-operettszám fedezi a nagy zeneszerzők nehéz opusait.” Az irodalom, folytatja, manapság óriási papírtömegeket fogyaszt. A regény „megkapta a maga állandósult formáját, s szakmunkásoknak csak arra kell vigyázniok, hogy túl ne hágják a nekik megengedett határokat, s akkor nyugodt és biztos megélhetést szerezhetnek, jobbat és nyugalmasabbat, mint ha hivatalnoknak mentek volna.— A magyar irodalom”, írja, „még nem jutott ideig. A magyar írók még mindig műgonddal dolgoznak, és művészi produktumot akarnak előállítani, akár van rá igazi tehetségük, akár nincs. A magyar író munkájában még mindig fel lehet ismerni a valóságos élményt, a belső lelki indítékokat... az élet valóságos jeleit”. Igen érdekes gondolatok ezek, még ha elvonatkoztatunk is a magyar irodalomtól; ha egyszerűen kétféle művészeti alapállást látunk megfogalmazódni Móricz szavai nyomán. „A magyar író”, folytatja, „még nem tudott oda süllyedni vagy esetleg annyira felszabadulni, hogy biztos terv szerint dolgozzék, és tömegcikket adjon. Ez azonban csak idő kérdése.”

Móricz valóságot és hitvallást képes egyesíteni itt is. Méltóbban aligha zárhatnánk tanulmányainak ezt az alkalmi, ismertetőleges tanulmányozását, a reflexiók reflexióját: az irodalom kipusztíthatatlan, önmegújító erejének biztos tudatát (és sok szomorúságát) *tudó* szavaival. Félig-meddig önmagába visszatérő kör a természetnek ez az írók (szellem, művészet) általi megújulása, ráadás, mely mindazonáltal nélkülözhetetlen is tud lenni, s jó volna, ha valóban az lenne. Már az ilyen irányú igyekezet is fontos; s az irodalomról szóló irodalom, az esszé, a tanulmány mi egyéb volna? Meddig mehetünk el? További értékelésünk (önismeret-szerzésünk; egy-egy nagy elméleti-gyakorlati életmű felmérése, mint amilyen Móricz Zsigmondé) mit jelent mindebben? Akárhogyan is, jó olvasni, fontos olvasni ilyen szavakat (melyekre valóban számos nemzedék, Móricz óta eddig valamennyi, talán valamennyi, „igen”-t mondott, tételesen fogalmazva vagy másképp): „Az igazi író sohasem törekedett a felületes szórakoztatásra. Ő olyan, mint a laboratórium tudósa, aki meg van rémülve, ha kereskedelmi célokra alkalmas dolgot talált fel. — Az író elvekért s eszményekért él és hal. — Rá nézve tehát voltaképpen közömbös, hogy ha mellette hasonló külső formában a szakemberek tömegét lekötik és elszórakoztatják. — Az igazi irodalom mindig éteri magasságba fog szállni a tömegcikk bármilyen áradata fölötte.” Bármilyen furcsa: igen, ez az egy — bizonyosság. Így „éteri magas” az, ami *tényleg* van.

TANDORI DEZSŐ:

Tanár—diák közös tanulmány a Barbárokról — Avagy hogyan tanítsunk Móriczot —

Hiszem, hogy nem érdektelen: a ma és a jövő nevelője, a mai pedagógus hogyan ülteti, palántolja át Móricz Zsigmondot a tanítványaiba? Köztudott: együtt kell dolgozni a tanárnak a diákkal! Ehhez a legalapvetőbb a munkatársak személyiségének megismerése. Ismerje meg a tanár a diákat! A diák a tanárt. Igaz az, hogy minél fejlettebb a társadalom, annál fejlettebb a gyermek. A tanuló tudjon informálódni és tudja az információkat alkalmazni: ez manapság az ideális gyermek! Legyünk tehát állhatatosak: soha ne felejtünk el kísérletezni! Nemcsak a tanár nevel és oktat, hanem a tanuló is neveli és oktatja társait és a tanárát is. A tanulás egyik legjobb módszere a vitázás! Na de hát, hogyan valósulhatott meg mindez egy „pedagógia-pszichológiai háttérű” felfogásban tanítani próbáló” nevelő óráján?!

Kellő anyag- és áttekintési lehetőséggel bizonyára hasznos lenne Móricz tanítását, tanulását a módszertani kultúra fejlődésének tükrében, történetiségében feldolgozni: mondjuk a felszabadulástól kezdve napjainkig.

Ma — és ez sem kis gond — Móricz Zsigmondot a gimnáziumban nem „direkt” irodalomtörténeti pályaszakaszok szerint tanítjuk, hanem tematikus írói problémák szerint. A tanterv és utasítás (1965) Móricz munkásságát teoretikusan két részre osztja: „a forradalom előtt és 1919-ben”, „az ellenforradalomban”. A tankönyv (1968) viszont tematizál. Így a „második munkásságot” felbontja: ekképp lesz részben „egyidőben” „Móricz a kritikai realista” és „A parasztság írója”.

Mi a „parasztság írója” korszakot különösen érdekes pályaszakasznak tekintettük. Itt a tankönyv az író fő céljának a parasztábrázolást jelöli meg: „utolsó alkotó korszakában csak a szegényparasztság problémái érdeklik. Ezt a fordulatot jelzi az 1931-ben keletkezett Barbárok.” „Móricz utolsó korszakának regényei is a szegényparasztság kérdéseivel foglalkoznak” (Kanizsai-Nagy Antal könyve, 110., 112.1.).

„Móricz a parasztság írója”, és ezt nekünk a könyv sugallataként — hiszen csak a Barbárokat elemzi — a Barbárok műközpontú vizsgálatával kell bizonyítanunk. A tankönyv e novellát az írói életműbe alig ágyazza be, nincs alaposabb előre, illetve hátrautalása sem. A fáklyát például nem említi itt, a boldog ember Joó Györgyét sem emeli ki úgy, mint az elnyomott és az uralgó osztály közötti szakadék egyik szenvedő főhősét. A Betyár- és a „Rózsa Sándor”-problematika a „Móricz-pályaszakasz” tárgyalásakor csak mint jóhiszemű ajánlás szerepelhet a tananyagcsökkentés, a törzsanyag, a műközpontúság érvényesülése folytán. Így látszik hát legcélszerűbbnek „a tanterv mint törvény” megtartásával a Barbárok című novella kiemelt, ám „rejtvényes” vizsgálata.

Tudtunk, hogy amit kapunk a novellától, az jórészt azon múlik, hogy kötődünk hozzá! Hogy mennyire érezzük majd magunkéhoz tartozónak? Lényeges volt: ezt a novellát „miért” akarjuk elolvasni és elemezni?! Hogyan lehetne a Barbárokat minél jelentősebbé tenni a számunkra?

A Móricz-témakörben — mire a Barbárok tanításához-tanulásához értünk volna az oktatási-nevelési folyamatban — már előzőleg, „a nagy találkozás alkalmára” előkészületként légkörteremtő szemléltetésül képes Móricz-pálya-

szakasz-tablót szerkesztettünk. Kiállítást szerveztünk a Móricz-kiadványokból. „Menet közben” főleg paraszttémájú idézeteket gyűjtöttünk: melléírva a legfontosabb tudnivalókat. Korabeli szocialfotókat válogattunk. Kitéttük Tornyai Bús magyar sorsát, amely nyomasztó hangulatot áraszt. Móricz volt Karcagon (1928. február 18-án, 19-én: Móricz Zsigmond, a világhírű magyar író látogatása Karcagon, Karcagi Hírlap, 1928. febr. 21: „Móricz Zsigmond meglátogatta a baptista imaházat, hol számos feljegyzést eszközölt. A nagy írónak a Vigszínházban most kerül színre az „Úri muri” c. darabja, melyhez egy-két kunsági leányalakra volt szüksége, s ezért meglátogatta a Kisgazda Dalárda estélyét a Kultúrpalotában”). Ezt a híradást lefotóztuk. Az „Erdélyt” kinyitottuk a pásztorélet leírásánál, a Kerek Ferkót egy-egy karcagi vonatkozásnál (Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, Bp. 1969.151., 155—156. A gyerekek vásárolták!). Találtunk Karcagról szóló más Móricz-írásokat is, például a Riportok II. kötetében (1920—1929: „Gyalogolni jó”, „Ahol a huszár terem”, „Kisgazdabál Karcagon”, „Baptista imaházban”). „Gyalogolni jó” (1927): „Egyszer Kisújszállásról gyalog átmentem Karcagra” ... és ezzel egy gyönyörű országos írói program kap nevet! A Nyugatban (1929. márc. 1.) Kisújszállást és Karcagot említi az Úri muri története színhelyéül. Móricz Zsigmond a szomszéd kisújszállási gimnázium volt tanítványaként csaknem „földink”! Önkéntelenül személyes közünk van tehát Móriczhoz! Közünk van egymáshoz! Nekünk ez remek motiváció volt. Felhívta a figyelmünket, felkeltette az érdeklődésünket a Barbárokra is. Hátha a novelában szintén érdekelték vagyunk?

A Szolnok megyei Móricz-hagyományokra szándékosan kitekintettünk. A Riportok I. kötetében (1910—19) érdekesnek találtuk a kisújszállási történetet: „Vasfejű kunok közt” (1919. dec.). A megyei könyvtárból xeroxmásolatot készítettünk a Jászkunság folyóiratból. Már az útbaigazító címek érdekesek! (Németh Ferenc: Emlékezetes látogatások: — Ady Endre Jászberényben — Móricz Zsigmond Szolnokon. 1956/5—6. sz., Kiss Tamás: A Nagy-kunság világa Móricz Zsigmond művészetében. 1959/1. sz., Komáromy József: Móricz Zsigmond Jászberényben. 1969/3. sz., Ágotai László: Móricz Zsigmond Kisújszállásra érkezése. 1969/4. sz.). Ezek böngészése nem volt kötelező: a szorgalom lényeges szerepét azonban hangsúlyoztuk. Aki akarta, fakultatíve olvashatta őket, ezzel előre formálhatta gondolatait „a nagy témához”, bibelődhetett, babrállhatott az ötletein. Ötletcsiholóként kézbe vehető volt a karcagi Győrffy István könyve A szilaj pásztorok (Karcag, Kertész Nyomda, 1928!). Ez a könyv a „Nagy-kunsági Krónika” (Karcag, Nagy-Kertész nyomda, 1922) egyik fejezete. Móricz az Ahol a huszár terem tanulsága szerint Karcagon találkozott, beszélgetett „Győrffy Pistával”, s „ezt” a könyvet ismerte a Barbárok megírása előtt, sőt, anyagát A nagy fejedelem (1927) kardszagújszállási rétségének rideg kun szilajpásztorai életmódjának leírásakor is hasznosította (vö.: Kiss Tamás tanulmány, 8. lap, Gunda Béla: Móricz Zsigmond egyik néprajzi forrásáról. Erdélyi Múzeum. 1946. 1—4. sz. 64. p.).

Részleteket hallgattunk Kodály Zoltán Psalmus Hungaricusából: „Az igazakat te mind megtartod, A kegyeseket megoltalmazod, A szegényeket felmagasztalod, A kevélyeket aláhajgárod.” Kodállal a Móricz-mondanivalót akartuk hangulatilag továbbgondoltatni.

A tanári szervező, figyelemfelkeltő, „kedv- és szituációteremtő”, nevelő iránítás eközben mindig a türelmes, a kellő idő, a kellő elmélyedés, kapcsolat-teremtés, a kellő szellemi erjedés elvét igyekezett „megálmodni”, és valóra váltani: amennyiben az lehetséges volt. Mindenekelőtt a bármikor adódható

tehetetlenség érzetét akarta a minimálisra csökkenteni, illetve kikapcsolni. A nevelő eltökélten határozott személyiségformáló szerepet vállalt — szegényparaszt származásából következően is személyes érdekének tekintette a Móricz-órák sikerét! — tehát úgy akart nyitni, hogy mindenki megnyílhasson! Megérte. (Nem mindig adódik ilyen szerencséje.) A IV. b jó képességű, fantáziás, dolgozni akaró és tudó angol tagozatos osztály volt 1973-ban: olyan, amelyik „vitte” a tanárt. — „Menjünk el a múzeumba!” — mondták. Ezt meg kellett beszélni az osztályfőnökkel. Elintézték. Így az osztályfőnöki óra terhére az elemző munka előtt „látványosságáért” jó irányító anyagáért még direkt megnéztük a helybeli (karcagi) Gyórfy István múzeum pásztoréletmódot bemutató állandó kiállítását, hogy érzékelni, észlelni, azonosítani tudjuk a „pásztorképességeket”; hogy előre megmozduljon a Kunságról, „a nagykunsági pusztaságról”, felerősödjön a pásztorságról — akár a romantikus hangvételű Gyórfy-könyv révén is — a már bennünk meglévő „élettapasztalati” élményanyag, képzelet, amihez rendezni, kapcsolni, erősíteni fogjuk majd a Móricz-, a novellaadta, a művész által szervezett új érzelmeket; hogy végül meggazdagodva „többek legyünk, mint voltunk eddig”. Itt kértem tőlük: engedjék magunkhoz az eddig látottakat, hogy hassanak ránk, utána majd próbáljuk kiki a lelkiismerete szerint — a tőlünk telhető erőfeszítéssel — aktivizálni. A múzeumban röviden Móricz Zsigmond Életem regényének sorait idézve még azt is elképzelttem: ezekben a „kun-karcagi” gyerekekben hátha „az ilyen látványokból, a benyomásokból nő meg... a szülőföld érzése”? — Gyalogolni jó!” — mondotta Móricz. Itt van például Karcag határa a Zádor-híddal. Már az általánosban, vagy a gimiben valamelyik KISZ-foglalkozáson biztosan túráztatok arra. Már elsőben többen írtak olyan sikeres tájleírást, ahol az egyéni élményeket elrendezve „kitesztet” a karcagiság: „Szülőföldem, szép határa”, „Szülőföldem, Karcag télen”. Így könnyű nektek! A nagyvárosi gyerekekkel szemben ti már „ismeritek” a pusztát, a Barbárok „színhelyét”!

I. A tanári figyelem elosztásának megtervezése

A „barbárok” világa

(élethelyzet és magatartásforma, új anyag feldolgozása, gimnázium, IV. osztály)

Minden tárgynak megvan a maga módszertana, s ahány óra: annyiféle tervezés!

— Mindenkinek előre, otthonra kiadott forgatókönyv: nem tesszük fel a kérdéseket, mégis biztosítja a gördülékenységet, fokozza az érdeklődést; differenciálás: a fizikai dolgozók tehetséges gyermekeinek támogatása a nehézség szerinti, a nagyobb erő kifejtést igénylő munkára, egyéni hajlam szerint, irányított és öntevékeny tanulói önállóság; a novellát az órán nem egészében olvasuk, „könyv a kézben”, „mindenki megnyílhat”, szellősebb vezetés, időnyerés vitára, önálló tanulói következtetések levonása, az aktivitás, a teljesítmény és a tanulók személyiségének honorálása.

Mindezt csak annak érzékeltetésére, hogy mennyi mindent össze kellett hangolni az órán!

Nekem ez a novella már nagyon-nagyon megtetszett első tanításakor. Áz előtt öt évvel kerestem hozzá irodalmat, cikkeket, tanulmányokat, mégis „most” döbbsentem rá, hogy ezt a remekművet csak akkor tudom megszerettetni úgy, ahogy én akarom, ha az osztállyal elemzem végig a legkörültekintőbben, a „legaprólékosabban”.

Így hát „mindent elfeledve” kezdtem, illetve kezdtünk a munkához. A probléma nagyszerűen zárja a Hét krajcár — Tragédia — Kis Samu Jóska sort, és

alkalmas arra, hogy vele együtt bebizonyítsa, Móricz valóban a parasztság írója. A már általánosban tanult Hét krajcárt „alaposan” elevenítettük fel, jól ment a Tragédia elemzése is, és a Kis Samu Jóska (más szempontból a történelem-tanároknak jó koncentrációs lehetőség ez az írás, mert a „barátkozás az orosz frontokon” egyik legnépszerűbb magyar ábrázolása) megkapó befejezése felbátorított bennünket.

Nagy kedvvel fogtunk a Barbárokhoz.

A Barbárok (szerintem is) Móricz legjobb novellája, de a legnehezebb elemezni. Mégis, viszonylag könnyű dolgunk volt. Egyrészt vitt a lelkesedés, másrészt a célunk bizonyítása (tudniillik: „Móricz, a parasztság írója”) ez esetben nem feltétlenül követel összehasonlítást az előbbiekkal, s a novellát magát is „lineárisan” kezelhetjük. Művészileg-világnézetileg csúcst jelent, s a háromszor hármas tagolású szerkezete is alkalmas arra, hogy a vele való bíbelődéssel fokozatosan jussunk el a fő gondolathoz.

A haladás és az arányosság elvét a tanulók hamar felfedezték. Szerkesztési ismereteik és készségeik birtokában élvezték Móricz művészi építkezését.

A novellát két órán tárgyaltuk meg. Természetesen előzőleg otthon mindenki elolvasta a történetet. A szemelvények idézésekor pedig a gondolkodó, a megértésre törekvő, a meditáló — tehát nem művészi előadást célzó — olvasását megengedtem: ha az olvasás közben vagy után valami eszébe jutott, nyomban mondja el! Így az ötlet nem megy kárba, frissiben mondattá szerveződhet: erre meg kell állni, mert később a szövegre való figyelés esetleg legátolhatja, elnyomhatja. A többi tanuló hasonlóképpen figyel, s már az olvasás idején jelentkezhet!

! Az osztály 3 csoportra oszlott, s a tanulók egyénenként csak egy-egy szerkezeti résszel foglalkoztak alaposan. Már az első órán izgalmas volt bekapcsolódni: a 2. rész anyaga már az 1. szerkezeti egység vitája során átrendeződhetett, új ötletekkel gyarapodhatott. A második órán, a 3. rész tárgyalásakor pedig — „ráharapva a novella ízeire” — vitapartnerként csaptak fel az előző óra csoportjai. A tanulók jelentkezése alapján kezdődött el a munka. Az aktivitás nemhogy csökkent volna, inkább növekedett.

A tanár segítségére, vezérlésére mégis nagy szükség volt. Egy-egy csomópont megfejtésénél tempót kellett diktálni, lényegre törő kérdéssel átlendíteni a holtpontról a „feleket”.

Min alapult a vitakedv? Az otthoni olvasáshoz szempontokat adtam, különben az iskolai „kézbevevés” könnyen vontatottá, terjengőssé válhatott volna, s nem lehattunk volna egymás „egyenrangú” munkatársai. A csoportok általános kérdéseket kaptak, a csoporton belül a kiemelt tehetségesebbek pedig, és akiknek a továbbtanulásukhoz az irodalomismeret szükséges, egyéni, minőségi, feladatokat. Egyénre differenciálva bekezdéseket is jelöltem ki.

Melyek voltak a biztosító kérdések?

Forgatókönyv

1. óra

1. csoport: 1. rész

Általános — Mit „jelent” a cím? — Miért az első rész a legdrámaibb?

Egyéni — Mit „tud” a puli? — Mit „tud”, és mit „sejt” a pásztor?

Általános — Mikor villan elő a nyílt drámaiság? — Hol van először függő beszéd, mi a célja? — Hogyan érzékelteti az író az idő múlását? — Milyen a jövővények külső jellemzése?

Egyéni — Miért felelget kitérőleg a juhász?

Általános — Hogyan gondolkozik Móricz a hősei fejével? — Mi a sötétség szerepe? — Mi a tájfestés szerepe?

Egyéni — Mi a szerepe a rézveretes szíjnak?

Általános — Mikor szokták „elfűjni” a gyertyát? — Mi a hangulati szerepe az állatok harcának? — Hol van az 1. rész csúcspontja?

Egyéni — Mi az érzelmi szerepe a síron rakott tűznek?

2. csoport: 2. rész

Általános — Milyen új motívum jelenik meg? — Mi a főmotívum a 2. részben? — Mivel gazdagodik a Bodri juhász alakja? — Hogyan viselkedik a veres juhász?

Egyéni — Miért nem evett a Bodri juhász asszonya? — Milyen időközökben szokott kijönni az asszony az urához?

Általános — Miért fog gyanút az asszony? — Mi jellemzi az asszony bolyongásának leírását? — Melyik bekezdés az anyai szeretet legmegkapóbb ábrázolása, és miért? — Miért a novella 2. része a leghosszabb?

2. óra

3. csoport: 3. rész

Általános — Milyen hatást szolgál a 3. rész rövidsége? Miért tagad a veres juhász? — Hogyan vallat a vizsgálóbiztos?

Egyéni — Miért jelenik meg újra a szíjmotívum? — Minek a jelképe a szíj?

Általános — Miért botoztatja meg a vizsgálóbiztos a veres juhászt? — Miért így fejeződik be a novella:

„A bíró utánanézett s eltűnődött:

— Barbárok.”?

Mindhárom csoport: az egész osztály

— Mi a novella legfőbb mondanivalója? — Milyen történelmi élethelyzetre következtethetünk az ilyen magatartásformákból? — Milyen társadalomban élhettek így az emberek? — Kik a barbárok?

Mibennünk is továbbmunkált a novella érzelmi hullámverése. Valóban barbárok ezek az emberek? Móricz Zsigmond „réteges” kérdése a mi kérdésünk lett. A mű élményanyagából a Móricz-korabeli társadalom légkörére következtethetünk. Így fejtett ki előttünk a novella legfőbb mondanivalója is. Közben éreztük, és láttuk, hogyan válaszolt meg rá.

Milyen tapasztalattal járt a kísérlet?

A Barbárok elemzése nem okozott túlterhelést. Elsősorban azért, mert jól meg volt tervezve a tanári figyelem elosztása.

Óraelosztásunk pedig valóban lehetőséget nyújtott önálló vélemények megformálására, az egyéni aktivitásra is. Sokan dolgoztak jól, a szokottnál többen kaptak „teljes” jegyet, illetve információs jegyeket.

II. *A kollektív tanulás az önálló tanulási tevékenységek komplexitása — „Írjunk közösen egy Móricz Barbárok-tanulmányt!”*

Móricz markáns írói és emberi egyénisége megkapott bennünket, és valamilyen engedni akartunk az irodalmi mű hangulati varázsának. De hogyan? — „Hát írunk közösen egy Móricz Barbárok-tanulmányt!” „Érdekes lenne!” „Próbáljuk meg!” — kiabálták rám a nagyszájúak. Olyan magától értetődő hangon, mintha mi sem lenne ennél természetesebb.

Amolyan serdülőkhöz illő, bravúros, nagyzó, elhamarkodott, vad, pogány, „barbár” ötlet volt ez! (Egyénibb szabadságvágyból lett kívánság?) Segítsek nekik — követelték. Itt minden kockán forgott! A tanári tekintély, a tudás, a

„további kísérlet”, minden. Ha nem megyek bele, majd leshetem a további hajlandóságukat, készségüket egy-egy „jó téma” „eredeti megfogásánál”. Talán „beugrasztó” volt ez a kérdés, hogy merek-e, merünk-e „tovább lépni” a „szokványoson”? Nem tudom. Beugrottam. — Nehéz lesz — mondtam. — „Mutassuk meg!” „Megcsináljuk!” — mondták. Azt hiszem, ettől kezdve úgy éreztük, hogy Móricz Zsigmond emlékének többel, a teljességgel tartozunk.

Ő mindig „vörös posztó” volt az urak szemében! Így hát — meditálásunk közben — szeretném most megvallani: egykor a tanárnak a tanulók önálló gyakorlati tevékenysége alapján összeállt egy általa „javított”, de a számára megnyugtató „értekezés”. Éppen olyan, amely minden nehézség nélkül lebontható, ezért pedagógiailag alkalmazható, de a nevelési és oktatási lehetőségeket a kívánt mértékben foglalja magába.

A tanár is tanul a diáktól, ha izgalmas szellemi játékká, kölcsönös érzelmi és értelmi feltöltődéssé válik a foglalkozás, a tanulási-tanítási folyamat. Akkor érdemes nagy fába vágni a fejszénket. Csak el kell kezdeni a munkát, és addig kell csinálni, amíg kész nincs. Utólag: ennyi az egész! Engedve a tanulók diákos csábításának akkor elhatároztam, hogy most már még a kollektív tanulás egyik módját, szintjét is keressük meg a kísérletünkkel!

Hogyan lehet közösen — a tanulók és a tanár együtt! — írni egy kollektív tanulmányt? Szabad-e ezt csinálni? Hogy lehet-e: az majd elvállik . . . , de szabad-e? Nem számít-e ez afféle csalásnak, ahol csak a tanár munkáját látják majd benne? Biztosítottak-e a lehetőségeim a gyerekek érzelmi aktivitásának, alkotó képzeletének megtartására, jutalmazására? Nem sokáig latolgathattam a dolgot, mert már belementem a játékba: „Róka fogta csuka, csuka fogta róka” — ahogy a közmondás tartja. A „tanulmány” közlése előtt itt röviden leírom hát, most miben látom e váratlan, „rendhagyó” (de kedvemre való) folytatásban a tanulók szerepét.

A csoportmunka ötödik alkotó fázisának, a továbbtanulási, „kiművelési”, helyes nyelvhasználati igénynek konkrét szülőtte a Barbárok-tanulmány.

Ahogy az „új feladathoz” kezdtem, észrevettem, hogy ennek a folytatásnak már előzménye is volt. A feltételek — a tanulók — pedig „adottak”. Lám, lényegében már az előző órákon megkezdődhetett az ilyen irányvételű, az ilyen lehetőségű munka. Ezt a tanulók csak zseniálisan megsejtették, mintsem tudták. Én is „felfedeztem” valamit! Felismertem: hiszen a tevékenységünk első lépése az előkészítés, a forгатókönyves kérdés feltevés volt. A második: az elemzés. A tanulói (részben írásos) válaszok, a vita. Ekkor kapcsolódott, hatolt el rendezően a tanulóknak az új élmény az előkészületek, az otthoni novellaolvasás során már kialakított, már meglévő „régiekhez”, az egyéni élettapasztalatokhoz, emlékekhez, élményekhez.

Nos, a harmadik fázisban az órai válaszokból a mű „vallatása” során a tanár vezérletével már eddig is kiemelt, s jórészt szelektált (csak még csiszolatlan!) nyersanyagot gyűjtöttünk össze. A további munkához mindenkitől beszedtük a füzeteket és az egyéb felajánlott, javasolt feljegyzéseket, észrevételeket.

Most tehát már „nyugodtan” folytatódhat, szervesen illeszkedhet a kollektív tanulás, az önálló tanulói tevékenység komplexitásának felerősödésével — ráadásul tanulói kérésre! — a munka negyedik fázisa, „az elrendezés”, azaz „az első szövegvizsgálat.” Ennek a munkafolyamatnak maguk a tanulók formálták ki a nevét. „Rendezés — elrendezés.” Tetszett nekik. Először nevetgéltek rajta, s idézgették az ismert József Attila-sorokat: „s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés”. (Fel voltunk tehát dobva!) — „Ala-

kuljunk át szerkesztősséggé!” „Okos gyülekezetté!” — mondták. Irányításommal közülük az iskolai Nagykunsági Diáklap szerkesztőinek volt már ebben némi tapasztalata, készsége.

„Az elrendezés” nem volt felesleges mozzanat, mert nem volt azonos az órai vázlatok közötti egyetlen legjobb kiválasztásával. Ez túl egyszerű, túl könnyű, s főképp: látszatomegoldás lett volna. A tanulók és a tanár, vagyis az aktív mag — egy „szűkebb” vita révén — ezen a tanítási órát követő önkéntes délutáni foglalkozáson az egészből, a nyers masszából összegyűrték, megszerkesztették a nyers kollektív tanulmányt. „Az első szövegvizsgálat” tehát nem volt afféle porhintés. A közös, a minőségibb tanulás — az „aktív magon” túl — abban rejlett, hogy a vita itt is kivetette a hibákat, tovább válogatott, mérlegelte az érték-különbséget, kontrollált.

Napjainkban — például a sajtóban, rádióban, tévében stb. — gyakorta késszen kapja az ember a véleményét, csak ki kell választani a legjobbakat. Adott esetben — akár csak az önképzésben is — korunk információöozöne közepette fontos lehet a szelektáló, rendező tartalmi-logikai műveleten „lemérhető” értelmi-érzelmi képesség és készség fejlesztése. Itt a fentiek jegyében a rugalmas szaktanári segítséssel arra ügyeltem tehát, hogy az elmúlt órai elemzések során „mivel kapcsolatosan” volt érdemes kérdéseket feltenni, hogy a kérdések közül melyik bizonyult fajsúlyosnak, a „bejött” válaszok közül melyik a lényegesebb, melyik a lényegtelen.

Az ötödik munkafázis a rögzítés volt, „a második szövegvizsgálat”. A negyedik munkafázissal összehasonlítva: itt nyilvánvalóan inkább a formai-logikai műveletek domináltak. A lehetőleg végleges formába öntés: amennyiben egyáltalán lehet „végleges” tanulmányt írni! A nyelvi megfogalmazás, a stilizálás: „a csinosodás, a pallérozás”. Itt már újra az osztályban folyt az óra. Az ötödik munkafázis elvégzésére külön 2 nyelvi órát iktattunk be. Ezzel anyanyelvünk ügyét akartuk szolgálni. Talán túlzottan fontoskodva láttuk, határoztuk meg a feladatunkat, mert „nagyképuen” még a rádió, a tévé, a sajtó nyelvhasználatában is rengeteg terpeszkedő mondatot találtunk. Mondván — a miénk jobb lesz — arra emlékeztünk, hogy bizony sokszor oldalakat olvastunk, hosszú percekét hallgattunk végig néhány gondolatért. Ez fölöttébb fárasztó volt. A fogalmilag helyes, pontos és választékos szóhasználat viszont — gondoltuk — megkímélne bennünket az elfáradástól, a gördülékeny mondatszerkesztés serkenténé, felfrisítené szellemünket. Mi tehát erre törekedtünk.

Ezen a 2 nyelvi órán a leírt egyéni-közös nyers kollektív tanulmányon végeztük az egyéni-közös fésülgetéseket, simogatásokat. Az ötletek a közös egyet, illetve az egy közösen, a végleges kollektív egységes egész formáltak. Kértem tőlük: természetesen több legyen a tanár vezető segítése, magyarázata, „közlése”, de valahogy azzal az alapos nyelvész szemlélettel dolgozzanak, azzal az összetettséggel, mintha egyszer s mindenkorra meg akarnánk fogalmazni „a tökéletes Barbárok-tanulmányt”! (Már amennyire ez „lehetséges”.) Ilyen a tanári szenvedély: a tanítványok biztatására az idők folyamán még javítottam a szövegen, s így fájdalom, de az 1973-as öspéldányból nem maradt fenn. Azt tudom azonban, hogy itt a tanulási-tanítási folyamatban a tanulók munkálkodása, „a tanulmány csinálása” mégiscsak fontosabb volt, mint az elkészült mű, „a kész eredmény, a mintaszöveg”. A „felhívás” után biztosabban észre lehetett venni a tanulók nyelvi-stilisztikai érdeklődésének néhány erős-gyöngye összetevőjét.

Ez a 2 óra a korábbi forgatókönyves feldolgozás mintája, menete, gyakorlata szerint folyt (3 csoport, illetve mindhárom csoport: az egész osztály a további

„elmerengések” idején): az időt tehát 4 részre osztottuk fel. A vezető tanár csak úgy tudott megfelelni a tanuló óra követelményeinek, úgy tudott koordinálni, ha kellett: „ütemet gyorsítani”, rákérdezni „a valószínűleg helyesebb megoldásra”, úgy tudott „rugalmas” lenni, hogy természetesen volt előre eltervezett igen alapos elképzelése, elemzése, „mankója”. Komolyan próbára kellett tenni vezetői hangnemét a vita gyors oldásakor és kötésekor: az áttekintőkészségét, az előrelátását, az időérzékét mindig szinkronba kellett éreznie. Ezért nagyon megviselő volt számomra ez a foglalkozás, s sajnos, „az elmerengések” idején már „elcsúszott” az óra: az osztály egy kicsit kifutott az időből. Mikor a tanár már bejelentette a második nyelvi óra végét: még a szünetben is jöttek hozzá kérdésekkel.

Aránylag a szerkesztéssel volt a legkevesebb „bajunk”, hiszen szerencsére már a 2 órán „lineárisan” kezeltük a novellát, és „az első szövegvizsgálatkor” a nyers kollektív tanulmányunkban ebből következően szintén megtartottuk a sorrendet. Az értekezés nagyobb szerkezeti részeit tehát maga a vizsgált mű, a Móricz-novella határozta meg. Így leginkább a stilizálásra, a mondatformálásokra esett a csoportokban a fő hangsúly. Melyik a legmegfelelőbb mondatfűzés, utalás, jó-e ez a kötőszó, illik-e ide utalószó, szóismétlés? Legyen itt gondolatritmus! Mindig a hangsúlyos mondanivalónkkal kezdjük el az összetett mondatok szerkesztését! Rövidítsük le a mondatot. Kerüljük el ezt a germanizmust! Hol legyen a tételmondat: a bekezdés elején, közepén, végén? Cserélgeszük a rokon értelmű szavakat! Ide gondolatjelet kell tenni, vagy zárójelet alkalmazni: emlékezzünk csak a szép Mikszáth-stílusra! Az óra végén valakinek feltűnt, hogy a bizonygatásunk során milyen sok lett az „is” nyomatékosító szó: „akárcsak az irodalomtörténeti tankönyvek néhány oldalán”! Nosza rajta: néhányat kigyomláltunk, de hangsúlyoztuk, hogy a sokszorosítás előtt csak az elengedhetetlenül fontosakat tarthatjuk meg. „Mindent el kell hagyni, amelynek a hiánya nem zavarja a megértést!” Így nyugodtabb, tárgyilagosabb lesz az értekezésünk, a stílusunk hangulata! Azt hiszem, a nyelvi órák hasznát, tapasztalatát Szabó Pál beszédes sorával foglalhatnám össze: „Írás közben nagyra, még nagyobbra nyílik ki az emberben a világ”. (Új föld. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 31.1.)

A „rögzítés” után sokszorosítottam „az anyagot” az iskola stencilgépén. Ez időeltolódást eredményezett, hiszen előtte otthon le kellett gépelnem a „kész kollektív tanulmányt”, „besorakozni” a stencilezéshez stb. Így hát a stencilezett kollektív tanulmány kézbevételel történő, de az egyáltalán nem elhanyagolható hatodik fázist, a „betakarítást”, a bevésést (nem azonos a bemagolással!) későbbre halasztottuk.

Ez a bevésés — szerintem — még így is eleve sikerre számíthatott, hiszen a feltárt összefüggések idővel jobban megköthettek, megszilárdulhattak, viszonylagosan egyeseknél (akik megértéssel, gondolkozva tanulnak) jobban felidézhetőbbé válhattak. Másrészt, az elkészült kollektív tanár—diák írásban mindenki (a magolós szintén) benne érezhette a maga munkája termékét. Az „ezt én mondtam, én is csináltam” örömet, élményét. Nyilván: a megértés még nem azonos a tudással. Közben van még a tanulás. Jelen esetben szűkebb értelemben véve a tanulást, most már csak annak is egy része, konkrétan a bevésés mechanizmusa. Itt a bevésést feltételezhetően a jól végzett munka, a siker eredményének megőrzési szándéka hozta mozgásba.

A tanulás-tanítás: az elemzés, az összegyűjtés, az elrendezés, a rögzítés során a vita ütköztető volta révén a diák még a tanárát is „javíthatta”; ez nem volt

újszerűség, de a tanulók véleménye szerint még jórészt ezzel magyarázható, hogy a szintézis, a kész kollektív tanulmány érdekesebb lett. Mindig és mindenütt észrevenni az értékeket, de a körültekintő bírálat se hiányozzék — ez vezethet az eredményességre!

Ebben a tanulási-tanítási folyamatban elsősorban az egész tanár—diák közösség erejét, önértékelését mérhettem le, s nem annyira a tanulók közötti egyedi különbségeket. Az egyéni élmények és tapasztalatok helyesnek ítélt elrendezésével az ideális szocialista munkavégzés tartalmát, lényegét láttam megragadni, azaz a munkafolyamat „minőségét”, és nem azt, hogy „mennyit” elemeztünk: a novella nem csak „önmagában” volt megkapó számomra. Megtanulását nem tekintettem végcélnak, hanem az elemzést eszközként engedtem hatni ránk. A munkafolyamatban, a szorgalomban — érdekes módon — ennek megfelelően mindenkitől „el kellett várnom” az egyéni, önálló munkavégzések aktivitását: leghatékonyabb, egyéni megszervezését, mozgósítását! El kellett fogadnunk egyénenként és kollektíve, hogy szemléletünkben az elsőrendű célunk a „Milyen értékeket meríthetünk a tiszta forrásból?”, és azt, hogy az alaposság, a saját egyénenkénti és közösségi előírás, az öngényesség, a figyelem „csak” természetes velünkjáró legyen ezen az úton!

„Amikor a gyerek tanul, akkor tanul az egész gyerek” — mondotta nekem egyszer egy öreg karcagi néptanító, Dede Kálmán bácsi. S milyen igaza volt! Ám utólag, most is az a véleményem, hogy nyilván nem lehetett mindig ilyen optimális alkotásokra felszólítani, lábba hozni az egész osztályt. De ha ez az „alkotóműhelyes” „tanár—diák” együttesen önmagunk meghaladása folyamat esetenként sikerül, akkor a mennyiségi munka nehézsége, áldozata sem tűnik fel. Akkor „megszépül”, emlékezetes ünneppé lesz egy-egy órasor a tanulóknak és a tanárnak egyaránt.

Valóban, a hetedik fázisban, az „elismerésben”, a számonkérés, az ellenőrzés idején, amely technikai nehézségek miatt közösen előre meghatározott időben, összefoglalással együtt, tematikus zárásként körülbelül 2 hét múlva történhetett, a szaktanár kellemes információkat jegyezgethetett le, illetve közölhetett: a tanítványok „tartalomtudásának” színvonala emelkedett.

A tanulók ezzel a kísérlettel talán jobban „megtanulták” Móricz Zsigmondot, mint egy inkább oktatáscentrikus vezetésű órán. Ezt sajnos más osztállyal összehasonlítva ellenőrizni nem tudtam, de úgy éreztem, hogy szabadabban, magabiztosabban mondhatták el a novella szövegének közben tartásával, idézgetésével, szemléltetésével „megértésüket”, átélésüket, „az önálló és kollektív véleményüket”, és egyáltalán nem izgultak. Miért? Itt mivé oldottuk fel a máskor létező „drukkfeszültséget”? Az egyik diák ezt így fogalmazta meg: „Most többek lettünk, mint voltunk eddig. Gazdagabbak. Szinte kedvem lenne nekem is novellát írni. Móricz Zsigmondé annyira szép”! Ha volt tehát feszültség, az az egészséges produkcióvágyból lett felelési akaratot jelentette: ha a novellairással nem is mindenki próbálkozott, de egy szép felelettel önkéntesen bárki kárpótolhatta magát, amit ugyancsak jó szívvel vettem.

RIDEG ISTVÁN

Gondolatok a kisújszállási Móricz Zsigmond napokról

Május harmincadikától június másodikáig — mint az ünnepség egyik védnöke és a prózamondóverseny zsürijének a tagja — részt vettem szülővárosomban, Kisújszálláson a Móricz Zsigmond napok lelket üdítő, szép rendezvénysorozatán. A hatodik évtized közepe felé haladó öregdiákként is — szeretném leírni néhány ezzel kapcsolatos gondolatomat a Jászok hasábjain...

Azzal kezdem, amit a záróbeszédem elején mondtam.

A világban, életünkben nagyon sok jó dolog van, de talán legjobb az, amit ez a szó fejez ki: hazajönni. Mert ez azt jelenti, hogy itt várnak ránk; hogy itt minket szeretnek; hogy itt mindent ismerünk: az embereket, azok gondolkodás- és beszédmódját, szokásait; továbbá a házakat, az utcákat, még azt is, hogy hol áll kijebb egy-egy tégl a járdából... Röviden: az a szinte körülírhatatlan tény van a hazajönni szó mögött, hogy mi itt itthon vagyunk... Ez az „itthon”, az a „haza” biztosítja az Illyés Gyula említette hajszálygököket, a mindig, mindenütt megtartó erőt.

Így jöttünk haza mi is, öregdiákok, az „alma mater” hívó szavára. És ha most — miután a magyar szakos tanárok nemzedékeit tanítottam, neveltem; miután több év óta vezetem a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem bölcsészeti karát; és miután a világ számos egyetemi városát bejártam és ott előadást vagy előadásokat tartottam — komolyan, felelősséggel elgondolkozom azon, hogy mit adott nekem Kisújszállás, akkor — beleértve természetesen a szülői ház pótolhatatlan nevelőerejét és melegét is — akkor ezt kell bevallanom: a tudás szilárd alapjait, erkölcsi tartást, minden körülmények között; hitvatudatát; ennek a népnek, múltunknak, továbbá az életnek, a munkának, az embernek — minden embernek — a szeretetét...

És ehhez járul még, hogy legszebb gyermek- és ifjúkoromat töltöttem ebben a városban, ebben az iskolában..., s ilyenformán az idő múlásával minden még szebbé, kedvesebbé válik...

Csoda-e hát, ha vonzódom szülővárosomhoz, ha vonzódnak az ősi alma materhez?...

Az elmondottak alapján ezúttal is felvetődik bennem, vajon ilyen körülmények között lehetséges-e tárgyilagos képet festeni az ünnepség három napjáról és tovább menve: a városban, az elemi iskolában és a gimnáziumban eltöltött időről.

Hadd feleljek erre a kérdésre a leghatározottabban „igen”-nel. Mindaz ugyanis, amit az ember évtizedeken át a különböző szintű oktatásban, a tudományban, az életben tapasztalt, — mint összehasonlítási alap is — biztosíthatja a tárgyilagosságot. Az meg, hogy semmit sem a gáncsolódó, a mindenben rosszat kereső szemével néztem, csak még inkább megerősíti a tárgyilagosságot.

Nos, éppen a még teljesebb tárgyilagosság kedvéért: másoknak a véleményét is meghallgatva, a Móricz Zsigmond napok legfőbb jellemző sajátosságait a következőkben látom.

A prózamondóversenyen középiskolás fiatalok tiszta, lelkes hangján hallgatva Móriczot, ismét elcsodálkoztam, hogy mennyire ismerte ez a nagy írónk

az embert és ami körülötte van, és az embernek: férfinak, nőnek, gyereknek, továbbá dzsentrinek, jegyzőnek, papnak, tanítónak, minden rendű, parasztnak a lelki rezdülését. Hallatlanul gazdag a móríci próza! Való igaz, amit Mórícz írt magáról: „Nekem az írás az élet minden gazdagságát jelentette: magát az életet. Az életet összes hegyeivel és völgyeivel, felhőivel és óceánjaival s az emberi életet, minden akciójával, filozófiájával s népmeséivel és absztrakt tudományai-val. Együtt vettem és adtam s éltem valóban mindenkor írásban az egész életet, a napsugártól a tömlöc sötétségéig, a magányos szív boldog szenvedésétől a tömegek viharáig. Nekem valóban sokat adott az írás, mert én nem egy életet éltem át, hanem mindig azt éreztem, ezer s ezer formájú az élet. Kaptam, átéltem s továbbadtam. Mindig, mintha az egyetemes élet közlője volnék az egyetemes emberiség számára.”

Talán furcsának hat a hasonlat, mégis azt mondom: valahogy hasonló gazdagság jellemezte a kisújszállásiak emlékünnepeit is. Már 30-án, szerda este a színészek értő és érző tolmácsolása megidézte a sok hűrű, igazi Mórícz Zsigmondot. Czine Mihály két előadásban is, zengzetes nyelven, ízes tiszántúli hanghordozással kijelölte Mórícz Zsigmond előkelő helyét a magyar és a kelet-európai irodalomban. Részt vettünk — mint utaltam rá — az egyáltalán nem könnyű, mégis igen sikeres prózamondóversenyen és a szellemes, szórakoztató, szórakozva tanító irodalmi vetélkedőn. Hallottunk tudományos előadást, tanáraink pedig a lehetőségek szerint nagyon hatásos, de mindig újat és tanáregyéniséget megkívánó irodalomtanítás módozatait latolgatták. Láttunk Mórícz-színarabokat és Mórícz-alkotásokból készült filmet...

Nem sorolom tovább: a Mórícz-napok gazdagságát talán így is sikerült érzékeltetnem.

Ez a rendezvénysorozat, bár a múlttól szólt, az 1879-et követő mintegy hat évtizedet idézte vissza Mórícz életén és főként prózáján keresztül, mégis mai módon, a mának vetítette elénk Mórícz egyéniségét és egész életművét. Arról kaptunk itt sokoldalú képet, hogy mit jelent nekünk ez a nem mindennapi író; hogy mai diákjainknak mit mond, mit mondhat; milyen módon tanítsuk mai iskoláinkban, hogy a maga teljességében hasson stb.

És a mai megújult gimnáziumot, a megszépült várost, a nyugodt körülmények között élő kisújszállásiakat mutatták meg házigazdáink a vendégeknek.

Nem kevésbé jellemezte rendezvénysorozatunkat az, hogy itt szinte az egész ország találkozott. Itt voltak — mintegy százan — a Magyarország legkülönbözőbb vidékeire elkerült öregdiákok. A prózamondóverseny résztvevői eleve minden megyéből, továbbá a városokból és Budapestről toborzódtak. Külön szint képviseltek a Mórícz Zsigmondról elnevezett középiskolák diákjai, tanárai. Megjelentek a megye, a szomszédos városok pedagógusai, tanulói. És természetesen itt üdvözölhettük az Oktatási Minisztérium és Szolnok megye több vezetőjét, munkatársát.

És hadd emelem ki: nagyon jó volt — éppen Mórícz Zsigmond „ürügyn” Kisújszálláson találkozni, együtt lenni ünnepélyes megnyitón, szoboravatáson és könyvkiállításon, színészek bemutatóján, tréfás vetélkedőn, színarabok és film nézése közben, Mórícz igen változatos prózáját hallgatva... és a fehér asztalnál egyaránt.

Egy háromnapos ünnepségsorozatot ilyen nagyszámú résztvevővel egyáltalán nem könnyű megrendezni: nagy körültekintést, hozzáértést és igen sokrétű munkát kíván. Nos, mindezt megtetézve, házigazdáink páratlan kedvességével, szinte utánozhatatlan figyelmességgel vettek körül minden vendéget... amit

csak akkor észleltünk igazán, amikor elhagytuk az emlékünnepszeg színhelyét.

A záróbeszédem így fejeztem be, engedtessek meg, hogy ideiktassam.

Nemcsak emlékeztünk, nemcsak tanultunk hát a Móricz Zsigmond napok rendezvénysorozata alatt, hanem nagyon jól, itthon is éreztük magunkat Kisújszálláson, a gimnáziumban.

Köszönet érte mindenkinek, akinek része volt e három nap megrendezésében: a gimnázium igazgatójának és tanári karának, valamint diákjainak; a város és a megye illetékes vezetőinek; az előadóknak, a színészeknek, a versenyzőknek egyaránt.

A hajszálgyökereket megerősítve és gazdagodva távoztunk Kisújszállásról. Természetesen a várost, az iskolát, az egykori osztály- és iskolatársakat stb. látva még nagyon sok minden eszembe jutott... Ezekből iktatok ide néhány közérdekűbet.

Az első és második elemiben kitűnő tanítónők vezettek be „az embernevelő szép tudományokba”: Filep Gizella és Nagy Róza. A legnehezebbet tették: munkára, kemény munkára és figyelemre fogtak bennünket.

Szigorú, szinte kegyetlen ember volt a harmadikban és negyedikben Balázs János tanító úr, de megtanított bennünket mindenre, ami az életben fontos. Ma is csodálkozom; a Mai magyar nyelvi tanszék vezetőjeként is —, hogyan értetem meg már harmadikos koromban (az osztálynak legalább a felével együtt), hogy mi a szófaj (akkor beszédrészt mondtunk) és mi a mondatrész; hogy egy főnév egyszer alany, máskor tárgy vagy határozó stb. lehet.

A gimnáziumban is rendszeres munkát követeltek tőlünk, csak ezzel tudom magyarázni, hogy jóllehet nem lettem latin szakos, a Herbály tanár úr jóvoltából szerettem és megtanultam a latint, és amikor immár egyetemi oktatóként a régi, XVI—XVII. századi nyelvtanokkal foglalkoztam, minden dicsekvés nélkül elmondhatom: nem szorultam latin tanszékünk segítségére... De az önképzőkörben való szerepléseim illetve szerepléseink is igazi „tanulóiskola”-t jelentettek mindnyájunknak... És én is elnök voltam az ifjúsági segélyegyletben (a László János tanár úr vezetésével), mint hajdanán Móricz Zsigmond...

Móricz, aki — mint korábban idéztük a nyilatkozatát — nyitott szemmel járt a világban, már diák korában is sokat merített Kisújszállásról: témát, embereket, nyelvet, szokásokat. Itt játszódik az ifjúkori trilógia (Kamaszok, Bál, Forr a bor), a Kerek Ferkő, az Esőleső társaság, az Ūri muri stb. Ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy a felsoroltak teljes mértékben kisújszállásiak, mert egy-egy alak, helyzet, leírás máshonnan is bekerülhetett a regénybe. Viszont másfelől ez azt is jelenti, hogy Kisújszállás — alakjaival stb. — más írásokban is felbukkan.

Jólesik forgatni a Jubileumi évkönyvet és a Diákélet Móricz-számát. Nemcsak azért, mert az ezekben lévő sorokat is a Móricz iránti tisztelet, szeretet diktálta, amely a Papi Lajos szobrász vésőjét irányította, amikor a tiszacsécei diófából „megfaragta” nagy írónkat, hanem azért is, mert a régi közös értesítőkre emlékeztet (mind a nyolc osztályét féltve őrzöm): bemutatja az iskolai életet, közli a tanárok tudományos dolgozatait stb. A Diákélet pedig úgy tükrözi a „má”-t, hogy hagyományainknak, a múltnak a szeretetére is nevel...

Sok hasonló rendezvényt, találkozót kívánunk mindnyájunknak!

DR. SZATHMÁRI ISTVÁN

Az üveg új lehetőségei

A karcagi üvegyár szolnoki kiállítása

A karcagi üvegyár formatervezett díszmű-termékeinek kiállítása önkéntelenül is az üvegnek, ennek az ősi és rejtelmes anyagnak a méltatására csábítana. Az üveg díszítő- vagy használati tárgyként évezredek óta jelen van az életünkben, és a teremtő emberi képzelet a koronként változó igények, szépség-eszmények és divatok szerint alakítja.

Az üveg valóban megérdemli csodálatunkat, azonban itt és most célszerűbbnek tetszik, hogy ne a tűz, és az emberi invenció varázsát idéző anyagról, hanem hozzáfűződő viszonyunkról, alkalmazásának és használhatóságának néhány időszerű kérdéséről essék szó.

Az emberi környezet otthonossá tételére irányuló igyekezet a világ legtöbb országában újra fölfedezte a célszerűen alakított tárgyak szépségét; a funkció és az esztétikai érték összefüggését. Ez a felfedezés a közvetve, vagy közvetlenül feladott társadalmi megrendelés ösztönzésével együtt, élénkítő hatással volt a környezetkialakításban igen fontos iparművészetre is. A mind teljesebb emberi élet megteremtésének programja hazánkban is új lendületet adott az iparművészet fejlődésének és művekkel igazolva mondhatjuk: iparművészetünk — s benne az üvegművesség — a felszabadulás óta eltelt évtizedekben reneszánszát éli.

Új tendenciák bontakoztak ki e művészeti ágban. Így például az a divergenzia, amely talán a nagyipar kialakulásával összefüggésben még a múlt században szétválasztotta a valaha egységes művészeti ágként funkcionáló képző- és iparművészetet, napjainkra oldódóban van.

Mindenesetre, a mesterkelt vagy természetes határok közé rendelődött ágazatok közeledésének, a műfajhatárok elmosódásának lehetünk tanúi. A hagyományos értelemben felfogott képzőművészet; akár a plasztika is; egyre természetesebben merít az iparművészet anyagformáló leleményeiből, az iparművészet pedig a szín, a forma stb. megválasztásában nem egyszer a piktúra ősi eszközeihez nyúl, annak törvényeit követi. Nem biztos, hogy ennek a közeledésnek minden esetben időtálló esztétikai hozama van. Például magam is kételkedve nézem a díszítőművészet egyik-másik olyan törekvését, amely bevallottan vagy bevallatlanul, a grand art babérjaira pályázik. Mégis, úgy gondolom, a közeledés általában jóirányú és biztosan megtermi majd korszerű eredményeit.

Egy másik, elsősorban az iparművészet fejlődésében feltárható tendenciára is fel kell figyelniünk. Az imént említett 19. századi gépesítés, különösen a kezdetek idején, az esztétikai alakítás tekintetében szembeállította egymással a nagyipart és a kézműipart. Az utóbbinak, vagyis a Kunsthandwerknek jutott az esztétikai igény képviselője, míg a nagyipar az esztétikailag kisebb gonddal formált, nagy tömegben gyártott használati tárgyak előállításának feladatát látta el. Ez a munkamegosztás aligha fog teljesen megszűnni, egyvalami azonban máris változott ezen a téren is. Nevezetesen, örömmel konstatálhatjuk, hogy a

gépi termelés mára éppúgy megtalálja magasrendű esztétikus formáit, mint ahogy a manufaktúra is saját feladatait.

Az említett folyamatok — nem ellentmondások nélkül — nálunk a 60-as évek végén, a 70-es évek elején gyorsultak fel érezhetően. Úgy hiszem, két alapokra visszavezethetően. Egyfelől annak következtében, hogy a gazdaságban megerősödtek, versenyképessé fejlődtek és piaci szempontból érdekeltté váltak a könnyűipari ágazatok; pénzügyi alapjaik felhasználásában előtérbe került a gyártmányfejlesztés. Másfelől: az életszínvonal társadalmi méretű emelkedése, ezen belül a lakáshelyzet javulása okán, tömeges igényvel kellett számolni a könnyűipar majd minden terméke iránt.

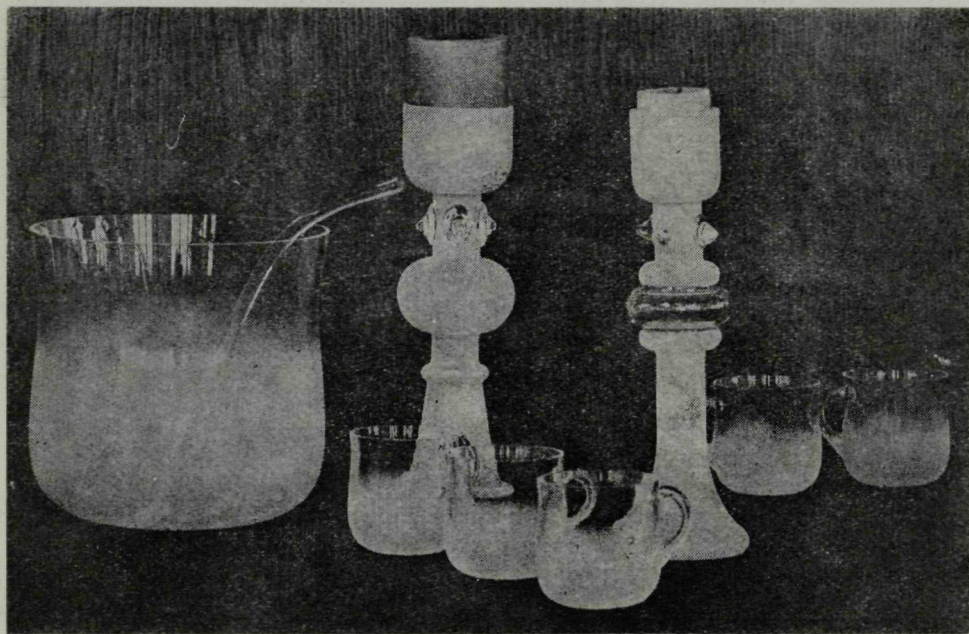
Ez a kettős meghatározottság alapozta és mozgatta az üvegyipar, illetve az üvegművesség sorsát is. Az üveg újra felfedezett sokoldalúsága és a növekvő szükségletek nyomán hazánkban is újjászerveződött az iparnak ez az ága. Természetesen elsősorban a használati tárgyak köre volt a meghatározó: az építészet és más ipari ágazatok, mint például a vegyipar, élelmiszeripar igényei és a környezeti higiénia, valamint a praktikusság: a konyhai, a gyermek edények stb., szüksége megváltoztatta az üvegyipari termelés mennyiségi és minőségi mutatóit.

Ilyen hajtóerők sodrában szerveződött jelentős üzemmé a karcagi üvegyár is, amelynek termékei ismert és keresett cikkek a piacon. Azonban az is természetes, hogy a használati tárgyak célszerű szépsége mellett a figyelem kiterjedt a dísztárgyakra — az emberi környezetet esztétikai értelemben dekoráló tárgyakra is. Szerencse, hogy ezt az igényt Karcagon az anyagot és technológiát tudományos szinten ismerő, annak rejtelseibe a tudás birtokával beavatkozni is merő szakemberek értékék meg. Munkájuk során született meg a fátolüveg, dicsérve Veress Zoltán és Suha Zoltán munkáját; lettek formatervezettek a használati tárgyak, dokumentálva Suháné Somkúti Katalin tervezői munkáját.

Minderről tudósít a kiállítás — de ad még valami többletet is: azt tanúsítja, hogy a karcagiak, közöttük a vegyész-igazgató-formatervező-kísérletező — Suha Zoltán; és a formákat, színeket álmódó Somkúti Katalin az első sikerek után sem lettek elégedettek. Állandó vallatói a matériának, újabb és újabb anyag- és formamegoldásokkal gazdagítják az üveg megjelenésének lehetőségeit, keresik a kapcsolatot a sorozatgyártás technológiája és a dísztárgy egységisége között. Közben „új munkára” fogják a formázó centrifugát; színhordozóvá az atomokat és a molekulákat — egyszóval „kezükhöz igazítják” az anyagot, hogy aztán a tervezői invenció nyomán új formát nyerve legyen az üveg dísztal, gyertyatartó, váza vagy pohár. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a karcagi üveggyárból kikerülő dísztárgyaknak ma már jól körülírható, s egyre szélesebb körben ismert karaktere van. Az anyagból következő ragyogó színek, a környezet szerint változó opál-dekoráció; a technológiából eredő egyszerű formák, s a fátölüveg belső ragyogása felismerhetővé és sajátos helyhez, üzemhez, tervezőhöz köthetővé teszi a karcagi üveget. Nagyon jó, hogy a minden bizonnyal nagyobb szükséglethez kapcsolódó, s nagyobb volumenű ipari célt szolgáló üvegek gyártása mellett az üzemnek, s az üzem vezetőinek, tervezőinek marad erejük és akaratauk az embert közvetlenebbül szolgáló használati és dísztárgyak tervezésére, kivitelezésére.

Azt hiszem, természetes, hogy a teljesebb emberi élet megteremtését segítő új művelődési központ avatásán jelen van az üvegművészet. A tárlat ugyanis nemcsak az épületavatást teszi gazdagabbá, hanem az itteni munka egyik fajtájának — a vizuális kultúra jelentkezésének — első állomása is. Az pedig, hogy a megye és a város életében minden bizonnyal nagy szerepet játszó művelődési intézmény — ha szabad így mondanom: hazaiakat hívott elsőként bemutatkozni — egy remélhetően jó közönség és üzem kapcsolathoz rakja le a fundamentumot.

RÁTKAI FERENC

Hűség a piktúrához és az emberekhez

— Fazekas Magdolna képei, rajzai

A magyar művészet kincsestárában voltak s vannak olyan értékek, amelyeknek szélesebb körű ismeretsége lassan érik be, — ha nem kapja őket szárnyára a hír, a korizlés szeszélye, avagy megalapozott új igénye, vagy ha a vakvéletlen folytán az érdeklődés hullámvölgyében reked egy-egy életmű, fejlődésének lassúbb, egyenletesebb üteme miatt. De már a nem túl távoli jövőben sort kell kerítenie a műtörténetnek is arra, hogy számot vessen megőrzendő javaival, mégpedig úgy, hogy felszínen tartsa már ma azokat a — figyelem perifériájára szorult — művészeti jelenségeket is, amelyeknek fajsúlya és szerepe pontosabban mutatható ki egy nagyobb időbeli és országos távlat mércéjén.

Ilyenfajta előrelátás vezette e sorok íróját — nem egészen ok nélkül — arra, hogy Fazekas Magdolna műhelytitkainak közelebbi megismerésére törekedjék, a képeivel való korábbi, alkalmyszerű találkozások után. Gyűjteményes kiállításán, a Szolnoki Galériában a két évtizedes pálya eredményeképpen, első ízben kaptunk valóban átfogó képet alkotói egyéniségéről: most sejtjük meg a festőben lakozó művészt.

Ez utóbbi teremti meg mindazt, ami — a mesterségbeli tudáson belül és túl — ennek a piktúrának a lényege, — de alig foglalható szóba. Mert van valami

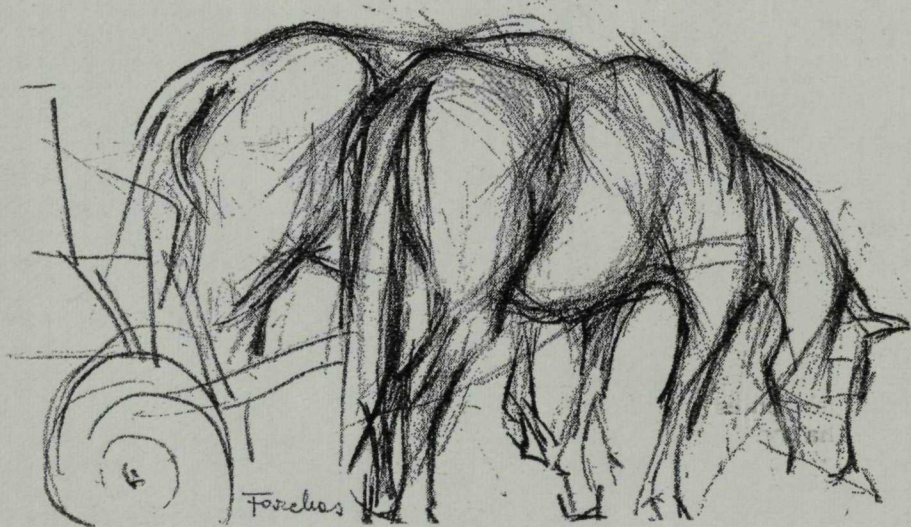
ezekben a képekben, amiktől — mihelyt kilépünk közegükből — hívságosnak tűnik a beszéd, kevésnek a kiállítás szépségét méltató szó, — valami, ami miatt az esztétika használatos jelzői legfeljebb öltözete szerint jellemezhetik ezt az életművet.

Ha ugyanis külső jegyek alapján a posztimpresszionizmus gyűjtőfogalmába sorolnánk — ezzel eleve betájolnánk egy olyan stílusegyvelegbe, ahol századunk legkülönbébb festői törekvéseit azoknak egyik ismérve, az ún. atmoszférikus szín- és fényérzékelés szerint szokták leginkább közös nevezőre hozni. Márpedig Fazekas Magdolna festészete vállalkozásában más, — ezért több a pusztán esztétikai élménynél az, amit nyújt.

Művei légkörében észrevétlen azonosulunk azzal a sűrű, igézetes világgal, s azzal az ünnepies bódulattal, amit — megfelelő szakkifejezés híján — e pik-túra természetitasságának kell neveznünk, — ha érzelmi telítettségét akarjuk megkülönböztetni a plein-air-adta látás — bárminő gazdag — optikai élménnyétől.

Szinte azt mondhatni: megindultság nélkül nem nyúl ecsethez, tollhoz, ceruzához ez a kéz, — s hogy aztán ebből a bensőséges indítatásból nem csupán valamely szolid-szelíd festői líra születik, hanem egy halkszavú, de határozott egyéniség élet- és emberismerete is kibontakozik belőle, erről a művészi megfigyelés élessége és karakteressége kezeskedik. Még érzékenyen imbolygó színei, árnyékainak vibrálása sem fedi el, hanem kiemeli az emberi kedély legmélyebb vonásait, azokat az arcon-tájon átsuhanó borulásokat és derüléseket, amelyek olykor többet árulnak el egy-egy ábrázolt személyről vagy tájról, mint a találó formai hasonlatosság.

Vagyis — ha ez a művész arcot, kezét, tartást fest: sorsot mond el, — jövendőt a fiatal tekintetekből, az elmondatlant olvassa az öregekből, s a föld üzenetét a tájakéból. Voltaképpen e művész emberségének gazdagsága és mélysége az, ami portréiból és tájaiból szíven üt, és már modelljeinek megválasztása maga az, amiben ez az emberség nem téved. Ez a fajta mélyrelátás a nyitja annak, hogy sohasem a szokványosat ragadja meg témáiban, — holott azok a

képek címe szerint semmiféle váratlanságot nem ígérnek. E hatásában nemes és választékos piktúrának a vonzása alighanem abból adódik, hogy ezt a művészt nem érdekli a nyilvánvaló, a megnyerő, a felületi szépség, a magát kínáló természeti báj, s egy-egy látvány csábító artisztikuma, — azt önmagában véve valószínűleg izetlennek találja.

Fel kell tételeznünk, hogy Fazekas Magdolna gondolkodásában, életfelfogásában rejlik az a fajta költőiség, ami például a verset, a formai kvalitáson kívül, valóban verssé avatja. Mert festőként, e képesség nélkül, szinte lehetetlen felfedezni azokat a rejtőzködő szépségű — szomorúság által megjelölt — igénytelen leányalakokat, akiket a művész megörökítendőnek ítél, s akik önélküle csupán az egyszerű voltak millióihoz tartoznának. A jelentékenységet mutatni meg a látzólag jelentéktelenben — úgy tűnik — ez ennek az életműnek a tétje. Felfedezetlenül semmit sem hagyni az élet, s a világ legparányabb kínálatából sem! Újdonság van ebben, telhetetlen befogadása a természet teljességének, s a vágy, hogy mindenki részesülhessen ebben az újongó megismerésben.

S ha ugyanekkor a művek vonulatára rárajzolódik finoman a fájdalmasság meghatározatlan vonása is, ez alig titkolhatóan abból a szorongásból ered, hogy minden megnyert, meglátott, átélt szépségtől egyszer el kell szabadulnunk, kinek-kinek útja végeztével... Nem a fáknak fáj a lombok elvesztése, nem a hófoltoknak az olvadás okozta elmúlásuk, nem a kerti padnak a rászaladó őszi árnyék váratlan hűvössége, — hanem nekünk a múlandóság. Ezt az elvesztést ábrázolni, ezt a lappangó, nyilaló halálsejtésünket vígaszossá írni át az évszakok és életkorok hangszerelésében, ez nemcsak táj- és portréfestészet, hanem valamiképp zene is. Fazekas Magdolna festészetének muzikalitásáról nem csupán színharmóniáinak gazdagsága, tiszta, dallamos csengése vall, hanem előadás-módjának hajlékonysága, hangjának remegő-áradó telítettsége az eozinos színorgiákban, majd hirtelen-csitulása, oldódása a lefogott, tompafényű színekben, — páratlan pianissimóiban...

E kiállítás emlékei úgy lehet majd visszajárni olykor hozzánk, csendesen, a mélyreivódott élmények módjára, lábujjhegyen, talán egy nagybeteg ágyánál adódhat, hogy a saját visszatartott lélegzetünk Fazekas Magdolna „Alvóját”, ceruzájának lebegő érintését juttatja eszünkbe, — s így, óvatlanul lassan eszmélünk rá a vonalművészet lehetséges varázsára. Adódhat az is, hogy egy régi bútor ódon illatáról, a dió ízéről, a nagy fa árnyékáról a dióbarna „Nagymama”-kép dereng fel, azé, akinek érett-dió-tekintetére már ráereszkedik az elnehezült szemhéj, s akinek arcára oly mély árkot vájt a sok-sok felismerés, hogy ahhoz egyetlen élet nem elég, — tán ősök sírását hozta s viszi magával...

Mit ér e rejtelmes képi jelbeszédhez képest stíluskritikailag azt megállapítani, hogy ecset- és színkezelése szempontjából Fazekas Magdolna posztimpreszszionista; de mit jelent akár az is, hogy klasszikus tökélyű rajzának a lényegest megragadó életszerűsége révén a realista ábrázolás leghitelesebb és legavatottabb jelenkori művelői között találjuk őt, — mit ér, ha ezek a jelzők elfedik festészetének legsajátabb, egyéni vonásait, azokat, amelyekből — bárhány festő közül — fel lehet ismerni őt. Tudni lehet, hogy senki más így, éppen így nem tapintotta a világot, mert alig akad más, akinek ennyire fontos az élet névtelen, jeltelen és néma csodáinak megéneklése.

S ha most úgy kérdeznék tőlem e kiállításról mint olvasmány végén, hogy miről szól végül is e könyv? — azt felelném: a hűségéről szól. Fazekas Magdolna hűségéről önmagához, a piktúrához és az emberekhez.

B. SUPKA MAGDOLNA

A tükörbe néző ember

Beszélgetés Papi Lajos kisújszállási szobrászművésszel

Egy gazdasági udvar hátsó traktusában, benn az udvar mélyén állott az istállóból átalakított ház, amelyik műtermet adott Papi Lajosnak. Itt ismertem meg, ült az eresz alatt, előtte márványlap, elmélyülten véste a betűket. Tetszett annak elszántsága, nyugalma, környezetének groteszk sokszínűsége. Mintha mindent maga köré akarna gyűjteni a közeli és távoli múltból! Paraszti eszközök, időlátta tárgyak, órák és pajkos, környezetéből kiszakított táblák egymás mellett — otthonossá téve az évek lerakódott műteremporától. Közöttük él Papi Lajos, aki városának krónikásaként minden jelentős eseményt számba vesz, mindenről van kedves szava, vidám anekdotája, kiapadhatatlan beszélőkedvvel megáldott humora. Mindenese a városnak. Fejfát, emléktáblát, szobrot, plakettet farag, figyelme környezetét, vésője sokmindent megörökít az utókornak.

Új otthona is a régi meghittséget árasztja. Az évtized mitsem változtatott tartásán. Figyeli és megörökíti maga körül a világot. Százéves diófa áll a nyitott szín alatt a szobrászállványon. Feleslegét leadva származáshelyének, Csécsének földjén nevelkedett másik hajtás, Móricz formálódik törzséből.

A szobor tövéhez guggolva fazekas barátokkal meghittten folyik a szó. Monológ ez, melyet alig szakít meg egy-egy kérdés.

— Nem is tudom, mikor hallottam először Móricz Zsigmondról. Még gyermekkoromban, úgy 45 évvel ezelőtt. Dr. Nagy Gézával, Dr. Gaál János későbbi polgármesterrel járt iskolába. A diákságnak nagyon imponált, hogy ellopták az érettségi tételt. Persze a pedellus is közrejátszott ebben.

Az is tetszett, hogy a 19-es forradalomban részt vett. Na nem tevőlegesen, hanem írásaival a szegény emberek, a gyámolításra várók mellé állott. Nekem a családom baloldaliként ismert. A nagybátyám, Papi Lukács a katonai direktórium tagja volt. Nagyapámat internálták. Az apámat a vasúttól bocsájtották el az 1912-es aradi vasutas sztrájkban való részvétel miatt. Később a Szovjetunióban volt vereskatona. Így a családban Móricz magatartását nagyra értékelték.

Kisújszálláson Móricz akkor lett fekete bárány, mikor a Forr a bor megjelent. A régi tanárai meg a gazdagyerekek haragudtak rá. A tanároknak, meg azoknak a szülőknak fáj a legjobban, akik gyerekükből urat neveltek. Az öreg Barta Szabó Jenő bácsi, Csapody tanár úr, nekem is kedves jó barátom lett. Az öreg volt az egyedüli ellenzője, hogy a gimnázium felvegye a nevét. A felesége miatt haragudott rá, hogy azt a szent és tiszta asszonyt úgy írta meg. Később Móricz fiatalkori életéről írt regényt. Az ötvenes években én adtam engedélyt neki, mint megyei népművelési csoportvezető, hogy előadásokat tarthasson Móriczról.

Móricz sokszor lejött Kisújszállásra. Gaál Jánoshoz, egykori osztálytársához ment természetesen. Az anekdota szerint Móricz szerette volna megtudni a véleményét a könyvéről, de csak nem akart kibukni. Végül megunt és megkérdezte: Hát oszt, Jankó, olvastad-e a könyvemet? — Miféle könyvedet? — Hát te még írsz is? Ezt nem is tudtam rólad! — Nagy sértés volt, nagyon fáj, mert iskolatárstól kapta.

Így jött az a dolog, hogy a Kúnságban keveset olvasnak. Ez így igaz. De van cáfolata is! Az Űri kaszinónak, a Polgári körnek, a 48-as körnek, a Nemzeti körnek, a Földműves körnek és még jó néhányknak, mindnek volt könyvtára.

Ott ronggyá olvasott könyvek voltak. Ezeket tehát olvasták, csak maguk nem adtak pénzt érte.

— Az iskolában hallottál valamit Móriczról?

— Ott nem, mert fekete bárány lett, különösen a Forr a borral. De a Bál megingt a begyükben volt az uraknak. Nem tanították, csak egy-két tanár említette a nevét a nebulók előtt. Nagy Ferenc is a kevés kivételek közé tartozott. Tanári diplomával II. elemi kellett tanítania, mert radikálisnak számított, nem vették be a gögös kunok, madarasi kerékgyártó fia volt. Jellemző rá az alábbi eset:

1934-ben történt. Télvíz idején leesett az első hó. Jó hógolyót gyúrtunk. Cs. Nagy Miklós fűszer, vegyes és gyarmatáru kereskedőnek a kirakatát betörtük. Egy rendőr utánunk eredt. Mindenki szétszéledt, csak egy nyeszlett gyerek volt, akit elkapott és gallérjánál fogva behozott az iskolába. Előadta mondani-
valóját.

Menjen csak ki, küldte el a rendőrt, majd elintézzük, az iskola belügye ez. Felállott, nagy bütykös kezeit rátette a katedrára: nem azért büntettek meg benneteket, kutyák, mert rosszat cselekedtetek, hiszen én is voltam gyermek, én sem voltam jobb a Deákné vásznánál, hanem azért, hogy okot adtatok ennek a semmirekellő, utcán ácsorgó felesleges közegnek, hogy az iskola szent épületébe tegye a lábát! Hadd legyen oda kitéve az utcasarokra, hadd egye az idő vasfoga a fenne egye meg az ingyenélő tekergőjét!

Ez az ember merészelte emlegetni Móricz Zsigmondot, de sokat nem mondott, mert gazda családba nősült, maga is megtűrt ember volt.

Én az apámtól hallottam gyakran a Móricz nevét. Nagyon olvasó ember volt, sokszor olvasott fel könyveiből otthon nekünk.

Később az iparos ifjúsági egyesületben gyakran játszottuk a színműveit. Elfelejtettem mondani, hogy ács és kőműves szakmát tanultam, fel is szabadultam benne. Büszke vagyok rá! A Mint mezőnek virágai című darabjában nagy sikerrel játszottam a bírót.

Személyes találkozásom is a szereppel kapcsolatos. Feljártunk hozzá konzultálni Csik Bandi, Nemes Šanyi eléggé rendszeresen, én csak egyszer voltam nála Leányfalun. Szívesen, lelkesen instruált. A feladatom az volt, hogy az egyik dal kottáját beszerezzem.

Nagy bukfencc lett, azóta sem tudom elfelejtetni! Ha az a kis agyagfej, ami ott van, egy kicsit korholóan és furán néz az emberre, ez talán annak a jelenetnek tudható be, ahogy akkor ő rámnézett, ahogy az ő lelke a szemem keresz-
tül átvilágított.

Azt mondta, hogy minden magyar gyereknek illenék tudni ezt a népdalt. Nem kell ezt kottából megtanulni, hanem menjünk csak ki a pásztorok közé, vagy kérdezzük csak meg nagyanyánkat, ha mán mink annyira elfajultunk, hogy ezeket a dolgokat nem ismerjük. Kérjük meg, hogy énekeljék, azok majd csak megtanítanak!

Én el is szégyelltem magam. De a népdal szeretetét ekkor kaptam tőle, a népdalhoz ragaszkodásom ekkor kezdődött a nevelő indulatú korholásban, amelyet az arcában igyekeztem kifejezni.

— Melyik olvasmányélményed volt a legnagyobb?

— Nekem a Kerek Ferkó, az embersége, a becsületessége. Nagyon szeretem A boldog embert és a Sáraranyt. Tetszik, ahogy a főhőse törekszik a föld job-
bítására, termékenyebbé tételére, tetszik az elszánt akarása. Az igyekvő, előre-
haladó ember, aki nem adja fel, mindig újat teremt.

— 1954—1979 között jónéhány Móricz-szobrot mintáztál meg kőben, bronzban, fában. Mi vitt mindig vissza hozzá?

— Talán az, hogy én csakugyan nagyon szeretem. Azt a küzdelmes életet, amit gyermekkorában átélt, az hasonlít az én gyermekkoromra. Ismerem a tiszacsécsi kis szülőházacskát is. Az olyan kicsi, hogy ma abban két öreg is alig tudna ellenni. Ismertem a mi kis házunkat is itt Kisújszálláson, Pittner-faluban 2 éves koromtól. Egy szoba és egy konyha volt. Ebben 2 féltestvérem, én, a szüleim és Samu kutya lakott. Én mindig avval a muzsikával aludtam el, amikor az édesapám fejszéje csattogott, vagy fűrésze harsogott. Ez is ébresztett fel.

Az én életem majdnem úgy volt végig, mint Móriczé. A bátorsága, az őszintesége, önérzetessége, a tréfái, a játékai mintha az anyémek lettek volna. Én sok Móricz-szobrot láttam már. De én azt akarom megmintázni, amelyik a lelkemben él, amit szeretnék, azt én még nem láttam. Tisztelettel tudom csak csinálni. Hogy sikerül-e, az majd meglátszik.

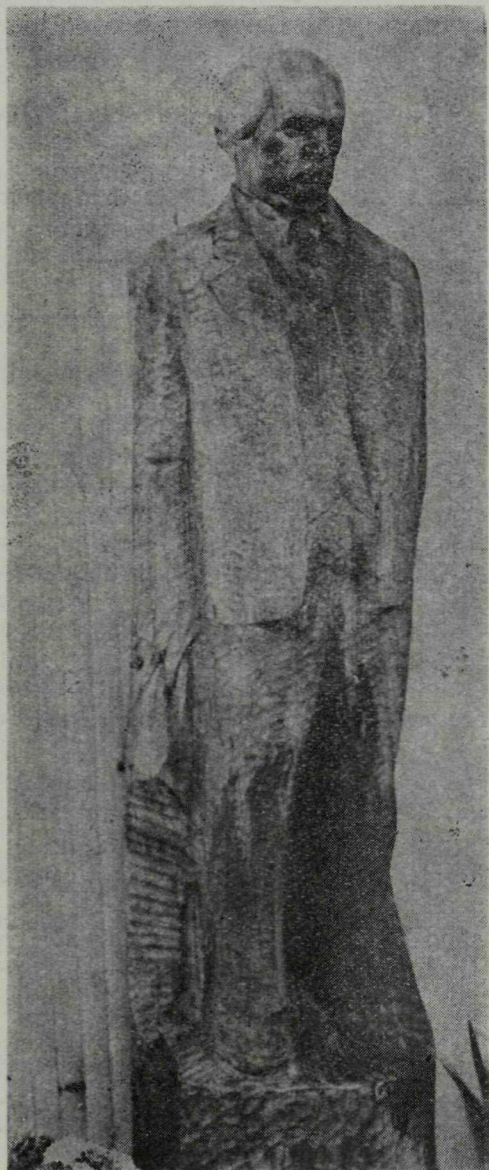
A bennem élő kép: a csökönyös ember, akinek kemény a gerince, egyenesen áll, könyörögni nem tud. Mint portréra, magamra gondolok. Még alakra is hasonlítunk. Csak a tükörbe kell nézni. Ezért nem nagyon kellett modell után menni.

Ez a diófa Tiszacsécséről származik. A kisújszállási öregdiákok határozták el, hogy a szülőföldről hoznak egy diófa rönköt, annak a tájnak jellegzetes fáját, abból faragtatják ki az iskolájuk névadóját így is összekapcsolva a szülőföldet és az iskolát az íróban. Zsoldos István tanár barátom és a Volán lelkes vállalkozása segítette a szándék megvalósulását.

Ha a diákok megkérdik, miért ilyenek faragta Móriczot, mit mondasz még nekik?

Mert ilyenek láttam. A fa is meghatározza ezt a pózt. Kicsit kognoknak, nyakasnak mutatom. Úgy tanuljanak, hogy nyakasak lehessenek. Töltsék meg a fejüket és olyasmiről lehessenek nyakasak, amit tudnak.

Kisújszállás —Karcag, 1979 tavaszán
BELLON TIBOR

Botka János; Egy tiszazugi falu,

Csépa története

A Szolnok megyei levéltár köteteként vehetjük kézbe a legdélibb Szolnok megyei község, a tiszazugi Csépa történeti monográfiáját.

A könyv csak részben tagolódik a hagyományos községtörténeti monográfiák beosztása szerint. Első nagyobb fejezete a község és környékének természetföldrajzi viszonyaival, valamint történetének legkorábbi szakaszaival foglalkozik nagyjából a középkorig, felhasználva a vidék gazdag régészeti szakirodalmát is. Lényeges vonása a könyv további részének: Csépa község történetét a szerző szűkebb környezetével együtt ugyan az országos események tükrében rajzolja meg, figyelme azonban mégis a sajátos helyi eseményekre összpontosul: ezek szabják meg a monográfia történeti periodizációját is. A korszakolást tehát nem országos eseményekhez, hanem a község saját történeti sorsfordulóihoz igazítja. Ez nagyjából a Tiszazug sorsfordulóit is jelenti. Ezért kerül egy fejezetben tárgyalásra a község kialakulásától az 1700-as évekig terjedő periódus, amely további három részre tagolódik: a község középkori története a török hódoltságig, a hódoltság kora, valamint a szabadságháborúk kora.

A község mai története a XVIII. század eleji újratelepítéstől számítható. Csépa mai jellemzői az azóta eltelt két évszázadban alakultak ki. A közelmúlt és a jelen eseményeinek megértéséhez is ennek az időszaknak az alapos ismerete szükséges. A leginkább meghatározó tényezőt a község nemesi kiváltságaiban kell látnunk. *Botka János*nak nagyszerűen sikerült rekonstruálni ezt a korszakot, bár a XX. századi forradalmak és háborúk következtében a forrásanyag nagyon meggyérült. Megismerjük a nemesi önkormányzat kialakulását, működését, amely keret adó, irányító, szervező eleme volt a csépai társadalom életének. A kulturális nemesi község feudális viszonylag kedvezőbb helyzetű a magyarázata Csépa — szomszédjaihoz mért — viszonylag gyors felemelkedésének, a népesség ugrásszerű

gyarapodásának, a kisbirtokrendszer dominanciájának, a nagybirtok teljes hiányának. A szűk határon belül azonban gyors volt a telekaprózódás, a zsellérsedés is.

Csépa a jobbágyfelszabadítás, a kiváltságok elvesztése után elvesztette előnyét a környező településekkel szemben, s a — korábban a kiváltságos helyzet, a fejlődés egyfajta jeleként értékelte — népességnövekedés súlyos társadalmi gondok forrásává lett. A vidék egyik legnagyobb agrárproletárt, sumást kibocsátó települése lett a község. A nagyarányú birtokaprózódás pedig a földtulajdonos rétegek számára sem jelentett mást, mint anyagi helyzetük fokozatos romlását, elszegényedést. Lényegében nem fordította meg ezt a tendenciát, bár jórészt módosította, a homokterületek szőlővel való betelepítése, az ármentesítés során felszabadult és feltört területek bevonása a paraszti gazdálkodásba. Így vált századunkra az egykori „Nemes Csépa” a vidék egyik legnagyobb, de egyúttal egyik legszegényebb településévé.

A kapitalizmuskori Csépa bemutatásánál érezhető legjobban a források hiánya. Kellő óvatossággal és kritikával talán nagyobb mértékben lehetett volna támaszkodni a visszaemlékezésekre, a különböző helyi egyetek, társulások jórészt még magántulajdonban lévő iratanyagára, s a vidék sajtójára.

Mértéktartó, jól megírt rész szól a felszabadulás utáni időkről, az új társadalmi rend építéséről. 1960-nal záródik ez a fejezet. Azóta csaknem két évtized telt el. Bár a község azóta számos új létesítménnyel dicsekedhet, a népesség számának alakulása, az életkörülmények megoszlás, a foglalkoztatottak ágazati aránya stb. jelzik, hogy van mit tenni Csépa, s a hozzá hasonló nagyszámú települések jövője érdekében.

Botka János munkáját haszonra forgathatja minden helytörténész, történész, néprajzkutató, hiszen kiváló felalappal megírt tanulmányról van készültéssel, példamutató filológiai szó. (*Szolnok, 1977. Levéltári Füzetek 3.*)

BARNA GÁBOR

Kiss Tamás; Így élt Móricz Zsigmond

Hét esztendővel ezelőtti elindítása óta kisebb könyvszekrényre való kötete jelent meg a Móra Kiadó „Így élt” sorozatának. Portrék, életrajzok, sorsvázlatok a történelem, az irodalom, a tudomány hajdani nagyjairól. Főleg magyarokról, de külföldiekről is; gyakran évfordulókhöz, ünnepekhez igazodó megjelenéssel. Gazdagon illusztrált, kicsit tán túl ünnepélyes köntösű, olcsó könyvek, felsőtagozatos és középiskolás gyerekeknek szánva elsősorban.

Ahány kötet, annyi eszménykép áll az ifjú olvasó elé. Petőfi Sándor, Tánicsics Mihály, Kossuth Lajos, Vak Bottyán, Rákóczi Ferenc, Kőrösi Csoma Sándor, Albert Schweitzer, Louis Pasteur, Newton — taláalomra néhány név a sorozatból.

A legutóbb megjelent könyvben, a Móricz Zsigmondról szólóban, mintegy tükröződik, kristályosan benne van a sorozat minden erénye. Kiss Tamás írta, aki költő és pedagógus. A hátlap szövege hasznos és szórakoztató olvasmányként ajánlja a könyvet. Valóban az: a szó legnemesebb értelmében.

Kiss Tamás, az érzékeny poéta, nagyon színesen, tömören ír, a nagytudású művész-tanár pedig biztonsággal ragadja meg Móricz életének, pályájának azokat a momentumait, amelyekről szólva fölkeltheti az érdeklődést a Móricz-művek iránt, szinte sürgetve olvasókat.

Rövid, tiszta, szép magyar mondatokban szól az olvasóhoz: „Nem veled történt meg minden, amit megírt, hanem inkább benne. A lelkében, érzéseinben, formáló képzeletében. Ő csak hagyta magára hatni a látottakat, a tapasztaltakat, és megtelt velük. Mikor írógépe mellé ült, a lét bőségébe markolt.” Vagy „Ő pedig valami olyat akart írni, amely hasson, mint a fogfájás. Tehát lázítson, azonnal cselekvésre indítson.”

Móricz harminc esztendőös korára lett beérkezett író. A kötet egyharmada szól a gyermek és ifjúkor, majd a pályakezdés szenvedésekkel, konfliktusokkal terhes, vívódásokkal teli éveiről. Vérbeli életrajz nincsen feszültség nélkül. Noha a „végeredményt” jól tudjuk, ezeket a fejezeteket olvasva mégis izgulhatunk: nagy író lesz-e a kisdíákából. Közben — Móricz életének főszereplőiként — Osvát Ernő, Ady Endre alakja is megvillan a lapokon.

A befutott írórt számtalan színnel rajzolja meg Kiss Tamás. Nemcsak a re-

mekművek alkotóját. A szorgos gazdember módjára, rendelésre gyenge darabokat, tárcákat termelő Móriczot is bemutatja, aki — mint Németh László írja — „a leggalamblelkűbb kritikát is elkedvetleníti”. Mégsem lesz ebből valamiféle szobordöntés, szentségtörés. Sőt teljesebben áll előttünk az ember, aki zseni ugyan, de esendő is egyszersmind. Ugyanilyen szemlélettel, tényszerűen, ám az árnyalatok finomságára ügyelve, tárja fel az író magánéletéből azt, ami fontos a pályarajz, a művek keletkezése szempontjából. A laza időrendiség mellett ez a másik lényeges rendezőelve a könyvnek; Móricz vulkánkitöréseiről, a nagy művek születéséről rendszerint részletesebben, elemző módon szólni. Mert mit emeljen ki egy — a hatalmas életpályához képest rendkívül szűkre szabott — portré, ha nem a nagy regényeket, a novellákat, a történelmi jelentőségű riportokat.

„Írónál az élet az írásban van” — idézi a kötet első bekezdésében Móriczot: s ez érvényesül az életrajz egészében is.

Írói, baráti kapcsolatait apró történetek, anekdoták teszik színessé, elevenné, ezekkel a villanásokkal sikerül a kor szellemi, irodalmi életét is felidézni. A már említett Osvát Ernő és Ady Endrén kívül az egykori iskolatárs, a jeles szobrász Medgyessy Ferenc, a festő Rippl-Rónai, a nyugatosok, majd a népi írók a könyv „mellékszereplői”.

Természeteszerűen Móricz életének fontos, munkásságában is mély nyomatokat hagyó állomásairól részletesebben ír a szerző. Többek között a kisújszálási gimnáziumban töltött időről is szép fejezetek szólnak.

Eppen Kisújszálláson, az ünnepi könyvhét Szolnok megyei megnyitóján, a Móricz-ünnepségsorozat keretében volt a könyv premierje. Ahol Kiss Tamás dedikált, hosszú sorban álltak az emberek: diákok, öreg diákok Kisújszállásról, s máshonnan jöttek. Az alig tízezer lakosú kisvárosban szinte néhány óra lefolyása alatt több mint hatszáz példány kelt el az „Így élt Móricz Zsigmond”-ból. Volt ebben az érdeklődésben bizonyára sok ünnepi, „kincstári” is. De inkább a jó életrajznak, legfőképp a Móricznak kijáró, megérdemelt tisztelet diktálta. S föltehetőleg — a kötet hatvanezres példányszáma erre enged következtetni — nemcsak Kisújszálláson volt így. (Móra, 1979.)

SZABÓ JÁNOS

Finley

ÁRA: 14 FORINT